

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

645-93
1981

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

2. 1981

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

17.050

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

2. 1981

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

ქ. შარტის სპ. სპ. სსრ
სახელმწიფო რესტავ.
პ ი ბ ლ ი თ ე ბ ა

სარედაქციო კოლეგია: ა. გუნია (რედაქტორი), პ. გუგუშვილი, ი. დოლიძე, გ. თოდუა, თ. ლილუაშვილი, ვ. მელქაძე, ი. მიქელაძე, ი. ფუტკარაძე, თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ზოშტარია (რედაქტორის მოადგილე).

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гуния А. Л. (редактор), Гугушвили П. В., Долидзе И. С., Лилуашвили Т. С., Мелкадзе В. И., Микеладзе И. С., Путкарадзе Я. В., Тодуа Г. С., Хоштария Т. С. (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1981

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-95-46 ტელეფონ

გადაეცა წარმოებას 24.III.81; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 12.VIII.81; შუცვ. 1131; ანაწყობის
ზომა 7×11¹/₂; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 10,2;
საარტიცხო-საგამომცემლო თაბახი 8,5; უე 14147; ტირაჟი 900;

ფასი 70 კაპ.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мециниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

■

საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ეკონომიკა

ა. თეთრაული, საქართველოს სსრ მრეწველობის განვითარების ტემპები და სტრუქტურა	5
ბ. წარმოელი, ბუნებრივი რესურსების დაცვისა და რაციონალური გამოყენების ეკონომიკური საკითხები	21
გ. კაპილიმა, ხ. ჰურაკვიძე, ა. ართმელაძე, რეგიონული ეკონომიკური სისტემების განვითარებისა და ფუნქციონირების მეთოდოლოგიური საკითხები	34
დ. დათუნაშვილი, ეკონომიკური ეფექტიანობის ამაღლების გზები აჭარის კოლმეურნეობებში	40
თ. ქავთარაძე, სოფლის მეურნეობის ინდუსტრიულ საფუძველზე გადაყვანის ზოგიერთი საკითხი ოჩამჩირის რაიონში	49
თ. შურაძე, ბრუნვის ვადასახადის არსის საკითხისათვის	57
თ. კანდელაკი, სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციის საკითხისათვის	69
პ. სიგოშვილი, სამეურნეო ანგარიშშიანობის შესაძლებლობათა გამოთანაბრება	78

სამართალი

ი. გოქიაშვილი, არასრულწლოვანთა დამნაშავეობის რეგიონული პრობლემები (აფხაზეთის ასსრ მაგალითზე)	87
ი. ტყეშელაშვილი, არასრულწლოვან სამართალდამრღვევთა პიროვნების კრიმინოლოგიური დახასიათება	95

რეცენზია, ინფორმაცია, ჟრონიკა

გ. გველსინანი, ე. შიჭვაბიშვილი, მონოგრაფია პოლიტიკური ეკონომიის აქტუალურ მეთოდოლოგიურ საკითხებზე	105
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

А. И. ТЕТРАУЛИ, Темпы и структура развития промышленности Грузинской ССР	5
Г. Ш. ЦЕРЕТЕЛИ, Экономические вопросы охраны и рационального использования природных ресурсов	21
М. В. КЕКЕЛИДЗЕ, Ш. С. ЧУРКВЕИДЗЕ, А. Р. АРТМЕЛАДЗЕ, Методологические вопросы моделирования развития и функционирования региональной экономической системы	34
Л. Е. ДАТУНАШВИЛИ, Пути повышения экономической эффективности в колхозах Аджарии	40
Т. П. КAVTAPADZE, Некоторые вопросы перевода сельского хозяйства Очамчирского района на индустриальную основу	49
Т. Г. КУРДАДЗЕ, К вопросу о сущности налога с оборота	57
Т. Г. КАНДЕЛАКИ, К вопросу о сельскохозяйственной интенсификации	69
Г. Г. СИБОШВИЛИ, Выравнивание хозрасчетных возможностей	78

ПРАВО

И. В. ГОДЗИАШВИЛИ, Региональные проблемы преступности несовершеннолетних (на примере Абхазской АССР)	87
Ю. И. ТКЕШЕЛАШВИЛИ, Криминологическая характеристика личности несовершеннолетних правонарушителей	95

РЕЦЕНЗИЯ, ИНФОРМАЦИЯ, ХРОНИКА

М. И. ГВЕЛЕСИАНИ, Э. Г. МЕКВАБИШВИЛИ, Монография об актуальных методологических проблемах политической экономики	105
--	-----

არჩილ თეთრაული

საქართველოს სსრ მრეწველობის განვითარების ტენდენციები და სტრუქტურა

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველი დღეებიდანვე მიმდინარეობდა სოციალისტური მრეწველობის განვითარების და კაპიტალისტური მრეწველობის შეზღუდვისა და ლიკვიდაციის პროცესი. ამ პერიოდში, უწინარეს ყოვლისა, განხორციელდა სამრეწველო საწარმოთა ნაციონალიზაცია. უკვე 1924 წელს სოციალისტური მრეწველობის წილად მოდიოდა მთლიანი პროდუქციის 87,6%. მათ შორის: სახელმწიფოებრივი მრეწველობის წილად — 80,4%, კოაპერაციული მრეწველობის — 7,2%, ხოლო კაპიტალისტური და წვრილი კერძო მრეწველობის — 12,4%. 1928 წელს სოციალისტური მრეწველობის წილად მოდიოდა მთლიანი პროდუქციის წარმოების 95,9%. მათ შორის, სახელმწიფოებრივი მრეწველობის წილად 86,6%, კოაპერაციული მრეწველობის — 9,3%, ხოლო კაპიტალისტური და წვრილი კერძო მრეწველობის — 4,1%. ამგვარად, სოციალისტური მრეწველობის ხვედრითი წონა რესპუბლიკის მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის წარმოებაში 1924 წლის 87,6% -დან 1928 წლისათვის გაიზარდა 95,9%-მდე, ე. ი. 8,3%-ით და შესაბამისად შემცირდა კაპიტალისტური და წვრილი კერძო მრეწველობის ხვედრითი წონა. უკვე მეორე ხუთწლეულის დასაწყისში, საქართველოს მრეწველობაში, სოციალისტური მრეწველობის ფორმებმა სრული გამარჯვება მოიპოვეს.

საქართველო, რომელიც რევოლუციამდე მეფის რუსეთის განაპირა, ეკონომიკურად შედარებით ჩამორჩენილ მხარეს წარმოადგენდა, საბჭოთა ხელისუფლების წლებში, სამეურნეო აღორძინების, სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციის წარმატებით განხორციელების შედეგად, გადაიქცა განვითარებული და მრავალდარგოვანი მრეწველობის რესპუბლიკად.

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში, არსებითად, ახლად შეიქმნა საქართველოს თანამედროვე მრეწველობა, აშენდა და ამოქმედდა ათასზე მეტი ახალი, უმაღლესი ტექნიკით აღჭურვილი სამრეწველო საწარმო, წარმოიშვა მრეწველობის მთელი რიგი ახალი დარგები. ამასთან ერთად, თანმიმდევრულად განხორციელდა რესპუბლიკის ძველი დარგების ძირეული გარდაქმნა და რეკონსტრუქცია. სოციალისტური მრეწველობის განვითარების კვალობაზე მომზადდა და სამრეწველო წარმოებაში აქტიურად ჩაება ათასობით ინჟინერ-ტექნიკოსი და მაღალკვალიფიციური მუშა, მკვეთრად ამაღლდა მრეწველობის მუშაკთა კულტურულ-ტექნიკური დონე. საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის წარმოება უკვე 1940 წელს, 1913 წელთან შედარებით, 10,2-ჯერ გაიზარდა¹.

¹ საქართველოს სსრ ცსს მასალების მიხედვით.

ომამდელ და ომის შემდგომ პერიოდში საქართველოს სსრ მრეწველობა მაღალი და მყარი ტემპებით ვითარდებოდა. რესპუბლიკის მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის წარმოების საშუალო წლიურმა ზრდამ პირველ ხუთწლეულში (1929—1938 წწ.) 23,8% შეადგინა, მეორე ხუთწლეულში (1933—1937 წწ.) — 15,8%, მესამე ხუთწლეულის სამ წელიწადში (1938—1940) კი — 10,5%².

პირველი ხუთწლიანი გეგმით დასახული იყო ჩვენი ქვეყნის გადაქცევა აგრარულიდან ინდუსტრიულ ქვეყნად. ამ ამოცანის განხორციელებისას კომუნისტური პარტია ემყარებოდა ვ. ი. ლენინის დებულებას მძიმე მრეწველობის განვითარების აუცილებლობის შესახებ. ვ. ი. ლენინი წერდა: „სოციალიზმის ერთადერთი მატერიალური საფუძველი შეიძლება იყოს მსხვილი მანქანური მრეწველობა, რომელსაც ძალუძს მიწათმოქმედების გარდაქმნა“³.

ამ პერიოდში, საქართველოში დაიწყო მძიმე მრეწველობის უპირატესი განვითარება. საფუძველი ჩაეყარა ჰიდროელექტროენერგეტიკისა და სათბობის წარმოების ზრდას, წარმატებით ვითარდება ჭიათურის მარგანეცის მრეწველობა და მის საფუძველზე ზესტაფონში ფერომარგანეცის წარმოება⁴.

ამავე დროს, შემდგომ პერიოდში, მეორე და მესამე ხუთწლეულის მანძილზე მძიმე ინდუსტრიის უპირატესი ზრდის ბაზაზე დაჩქარდა რესპუბლიკის მსუბუქი და კვების მრეწველობის განვითარება.

დიდი სამამულო ომის პერიოდში საქართველოს სსრ მრეწველობა მთლიანად საომარ ყაიდაზე გარდაიქმნა და დაიწყო ფრონტისათვის საჭირო პროდუქციის წარმოება.

საქართველოს სსრ მრეწველობის ზრდა და მისი დარგობრივი სტრუქტურა ომისშემდგომ წლებში ხასიათდებოდა მნიშვნელოვანი ცვლილებებით, ამ პერიოდში საქართველოში წარმოიშვა ახალი დარგები, მწყობრში ჩადვა მთელი რიგი მსხვილი საწარმოები: რუსთავის მეტალურგიული ქარხანა, ს. ორჯონიკიძის სახელობის საავტომობილო ქარხანა, რუსთავის ქიმიური კომბინატი და სინთეზური ბოჭკოს ქარხანა და სხვ.

საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის წარმოების ზრდის ტემპები ხასიათდებოდა შემდეგი მონაცემებით (იხ. ცხრილი 1).

ცხრილიდან ჩანს, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობის განვითარება მიმდინარეობდა განუხრელი და სწრაფი ტემპით. 1978 წელს, 1940 წელთან შედარებით, რესპუბლიკის მრეწველობის მთლიანი პროდუქცია 14,0-ჯერ გაიზარდა, ხოლო 1978 წელს, 1913 წელთან შედარებით, შესაბამისად 144-ჯერ. ამ ზრდას განაპირობებდა შრომის ნაყოფიერების და მრეწველობაში დასაქმებულ მუშაკთა რიცხოვნობის სისტემატური გადიდება, სოციალისტური შეჯიბრების ფართოდ გავლა.

საქართველოს სსრ მრეწველობის ძირითადი დარგების განვითარება ხასიათდება განუხრელი და მაღალი ტემპებით. ამასთან, სხვა დარგებთან შედარებით, უფრო მაღალი და წინგამსწრები ტემპით იზრდება მანქანათმშენებელი და ლითონდამამუშავებელი, ელექტროენერგეტიკული, ქიმიური და საშენ მასალათა მრეწველობა.

² იქვე.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 32, გვ. 584.

⁴ ი. მიქელაძე, საქართველოს სოციალისტური მრეწველობის ეკონომიკის საკითხები, თბ., 1976., გვ. 80.

საყურადღებოა აღინიშნოს, რომ თუ საქართველოს სსრ მთელი მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის წარმოების საშუალო წლიური ზრდის ტემპი 1961—1965 წლებში 7,84% შეადგენდა, 1966—1970 წლებში — 8,9%, და 1971—1975 წლებში — 6,8%, ელექტროენერგეტიკის ზრდის ტემპი იყო შესაბამისად 11,1%, 10,0%, 5,4%, ქიმიური მრეწველობისა—16,9%, 14,7% 8,0%, მანქანათმშენებლობისა და ლითონდამუშავებისა — 15,5%, 8,8%, 10,5% საშენ მასალათა მრეწველობისა — 6,9%, 8,4%, 8,0%. რესპუბლიკის მრეწველობის ამ პროგრესული დარგების დაჩქარებული განვითარება უზრუნველყოფდა წარმოების ტექნიკური დონის ამაღლებას, რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის წინაშე მდგომი ამოცანების წარმატებით გადაჭრას.

ცხრილი 1

საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის წარმოების ზრდის ტემპი 1913—1978 წწ. (პროცენტობით წლებთან)

წელი	1913	1940	1945	1950	1960	1965	1970	1975	1976	1977	1978
1913	100										
1921	50										
1940	1022	100									
1945	821	80	100								
1950	1589	156	194	100							
1960	3959	389	482	249	100						
1965	5582	547	679	351	141	100					
1970	8544	836	1040	537	216	153	100				
1975	11833	1153	1440	744	299	212	139	100			
1976	12579	1225	1523	787	316	224	147	106	100		
1977	13383	1310	1628	842	338	240	157	113	107	100	
1978	14440	1405	1690	903	363	257	168	121	115	107	100

რესპუბლიკის მრეწველობის პროდუქციის უმნიშვნელოვანეს სახეობათა წარმოების ზრდის შესახებ არსებული მონაცემების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მსუბუქი და კვების მრეწველობის პროდუქციის წარმოების ზრდასთან ერთად, ომის შემდგომ პერიოდში, განსაკუთრებით მაღალი ტემპებით იზრდება მძიმე მრეწველობის პროდუქციის ისეთ სახეობათა წარმოება, როგორცაა ფოლადი, თუჯი, ნავლინი, ელექტროენერჯია, ლითონსაჭრელი ჩარხები, სამავისტრალო ელმავლები, სატვირთო ავტომობილები და სხვ. დასახელებული პროდუქციის წარმოების განუხრელი ზრდის შედეგად მნიშვნელოვნად ამაღლდა საქართველოს მრეწველობის ხვედრითი წონა სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებთან შედარებით აღნიშნული პროდუქციის საერთო-საკავშირო წარმოებაში.

ამეამად, მრეწველობას უკავია ძირითადი და წამყვანი ადგილი საბჭოთა საქართველოს სახალხო მეურნეობაში, რაც გამოიხატება იმით, რომ 1977 წელს მის წილად მოდიოდა რესპუბლიკაში წარმოებული ერთობლივი პროდუქტის 60,3%, ხოლო ეროვნული შემოსავლის — 40,9%. ამასთან, მრეწველობის ეს ხვედრითი წონა ზრდის ტენდენციით ხასიათდება. აქვე აღსანიშნავია, რომ ვ. მეღაძის მიერ ჩატარებული გაანგარიშების მიხედვით, მრეწველობის

³ საქართველოს სსრ ცსს მასალების მიხედვით.

ხვედრითი წონა საქართველოს სსრ ეროვნულ შემოსავალში 1913 წელს მხოლოდ 18,9%-ს შეადგენდა⁶.

საქართველოს სსრ მრეწველობის განუხრელი და სწრაფი ტემპებით ზრდა განპირობებულია ისეთი ძირითადი ფაქტორების მოქმედებით, როგორცაა შრომის ნაყოფიერების გადიდება და მრეწველობაში დასაქმებულ მუშაკთა რაოდენობის ზრდა.

საქართველოს სსრ მრეწველობაში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ტემპების დაჩქარების, წარმოებისა და შრომის ორგანიზაციის შემდგომი გაუმჯობესების, სოციალისტური შეჯიბრების ფართოდ განვითარების შედეგად, განუხრელად იზრდებოდა შრომის ნაყოფიერება. რესპუბლიკის მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერების სისტემურ გადიდებას ადასტურებს შემდეგი მონაცემები (იხ. ცხრილი 2).

ცხრილიდან ჩანს, რომ რესპუბლიკის მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერება ერთ მომუშავეზე გაანგარიშებით, 1978 წელს, 1960 წელთან შედარებით, 142%-ით გაიზარდა, ხოლო 1940 წელთან შედარებით 376%-ით. ამავე პერიოდში შრომის ნაყოფიერების ყოველი წლიური ზრდის ტემპი 4—9%-ის ფარგლებში მერყეობდა.

ც ხ რ ი ლ ი 2

შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპი საქართველოს სსრ მრეწველობაში 1940—1978 წწ. (კოლმეტურნობათა მრეწველობის ვარჯშე, ერთ მომუშავეზე მთლიანი პროდუქციის გამოშვებების მიხედვით)⁷

წ ლ ე ბ ი	პ რ ა ე ნ ტ ო ბ ი თ				წინა წელთან შედარებით
	1940 წ.	1950 წ.	1960 წ.	1965 წ.	
1940	100				
1950	118	200			107
1955	160	136			109
1960	197	167	100		99,7
1965	239	203	121	100	
1970	316	269	161	132	109
1971	328	279	167	138	104
1972	331	282	169	139	100,9
1973	353	300	180	148	107
1974	382	324	194	160	108
1975	416	353	212	174	109
1976	432	366	220	181	104
1977	452	384	230	189	105
1978	476	405	242	195	107

შედარებით განსხვავებული მაჩვენებლებით ხასიათდებოდა შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპი რესპუბლიკის მრეწველობის ცალკეული, ძირითადი დარგების მიხედვით.

⁶ ვ. მ ე ლ ქ ა ძ ე, სოციალისტური კვლავწარმოება საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1966, 83-176.

⁷ ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ ცს მასალების მიხედვით.

მონაცემების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგებში მიმდინარეობდა შრომის ნაყოფიერების სისტემატური ზრდა. ეს გარემოება იმაზე მეტყველებს, რომ რესპუბლიკის მრეწველობაში მოქმედებს შრომის ნაყოფიერების განუზრუნველყოფილი ზრდის ეკონომიკური კანონი. ამავე დროს, ცალკეულ წლებში, განსაკუთრებით 1971—1972 წლებში, რესპუბლიკის მრეწველობის მთელ რიგ დარგებში, კერძოდ, ელექტროენერგეტიკაში, შავ მეტალურგიაში, საშენ მასალათა მრეწველობაში ადგილი ჰქონდა შრომის ნაყოფიერების ზრდის საგრძნობ შეფერხებებს და ზოგჯერ შემცირებასაც კი, რაც სხვა მიზეზებთან ერთად, მნიშვნელოვან წილად განპირობებული იყო რესპუბლიკის ძველი ხელშეშლის მიერ სახალხო მეურნეობის მართვაში დაშვებული სერიოზული შეცდომებითა და დარღვევებით, სუბიექტივიზმითა და ვოლუნტარიზმით.

ჩვენ მიერ ჩატარებული გაანგარიშებიდან ჩანს, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობაში, უმეტესი წლების მიხედვით, მთლიანი პროდუქციის ზრდის მნიშვნელოვანი ფაქტორია მუშაკთა რიცხოვნობის ზრდა. ამ ფაქტორის წილად მოდის რესპუბლიკის მრეწველობის პროდუქციის ნამატის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რაც ამ დარგში გაფართოებული კვლავწარმოების განხორციელების უპირატესად ექსტენსიურ გზაზე მეტყველებს. ჩვენი გაანგარიშებით, ფაქტორთა გავლენის გაზომვის პროპორციული განაწილების მეთოდის გამოყენების პირობებში, რესპუბლიკის მრეწველობაში ჩაბმული მუშაკების რაოდენობისა და შრომის ნაყოფიერების ცვლილების გავლენა მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის მოცულობის ცვლილებაზე, ხასიათდებოდა შემდეგი მონაცემებით (იხ. ცხრილი 3).

ცხრილში მოტანილი მონაცემების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ 1959, 1960, 1961, 1963, 1964, 1966, 1967, 1974, 1976 წლებში საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის საერთო ნამატის მნიშვნელოვანი ნაწილი მიღებულია მრეწველობაში დასაქმებულ მუშაკთა რიცხოვნობის გადიდებით, რაც მატერიალური წარმოების ამ დარგის განვითარებაში ექსტენსიური ფაქტორის საგრძნობ როლზე მიუთითებს.

ეს გარემოება ძირითადად გამოწვეულია იმით, რომ აღნიშნულ წლებში რესპუბლიკის მრეწველობის რიგი ახალი დარგების — ელექტროტექნიკური მრეწველობის, ქიმიური მრეწველობისა და სხვ. ინტენსიური განვითარების, აგრეთვე მსუბუქი და კვების მრეწველობის შემდგომი მნიშვნელოვანი ზრდის გამო. შედარებით უფრო სწრაფი ტემპებით იზრდებოდა მრეწველობაში დასაქმებულ მუშაკთა რიცხოვნობა. უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს სსრ ინდუსტრიული დონის ამაღლებისა და შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენების თვალსაზრისით ეს გარემოება გარკვეულ ფარგლებში კანონზომიერი და დადებით მოვლენად უნდა იქნეს მიჩნეული. ის გარემოება, რომ რიგი წლების მიხედვით საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის საერთო ნამატის უმეტესი ნაწილი მოდის მუშაკების რიცხოვნობის გადიდებაზე, ნაწილობრივ გაპირობებულია; აგრეთვე, რესპუბლიკის მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერების დაბალი დონითა და ზრდის ტემპებით. ამასთან, საყურადღებოა, რომ 1962 და 1965 წლებში საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის მატების აბსოლუტურად უდიდესი ნაწილი (1962 წ. 75,5%, 1965 წ. 69,1%) გამოწვეულია შრომის ნაყოფიერების ზრდით.

ცხრილში მოტანილი მონაცემების ანალიზიდან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ შრომის ნაყოფიერების გადიდების საფუძველზე მიღებული საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის ნამატის მაჩვენებლები ცალკეული წლების მიხედვით ჯერ კიდევ საგრძნობლად დაბალია, რაც თავის მხრივ გაპირობებულია იმით, რომ რესპუბლიკის მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერების მიღწეული დონე და ტემპები ჯერ კიდევ საკმარისი არ არის.

ც ხ რ ი ლ ი 3

მუშაკთა რიცხოვნობისა და შრომის ნაყოფიერების ცვლილების გავლენა საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის მოცულობაზე (ბრუნვის გადასახადის ჩათვლით, შესაღარისი ფასებით)⁸

წ ლ ე ბ ი	მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის ნამატი	
	მუშაკთა რიცხოვნობის ცვლილების გავლენა (ხვედრი წონა %-ით ჯამისადმი)	შრომის ნაყოფიერების გავლენა (ხვედრი წონა %-ით ჯამისადმი)
1969	55,4	44,6
1960	88,7	11,3
1961	74,0	26,0
1962	24,5	75,5
1963	86,8	13,2
1964	62,4	37,6
1965	30,9	69,1
1966	53,1	46,9
1967	62,9	37,1
1970	62,3	37,7
1974	63,1	36,9
1975	53,3	46,7
1976	24,6	75,4
1977	30,1	69,9

სსრ კავშირის შესაბამის მაჩვენებელთან შედარება გვიჩვენებს, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპები შედარებით დაბალია. შრომის ნაყოფიერება სსრ კავშირის მრეწველობაში 1977 წელს, 1940 წელთან შედარებით, 7-ჯერ გაიზარდა, ხოლო საქართველოს სსრ მრეწველობაში 4,5-ჯერ.

საქართველოს სსრ მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპების დაჩქარებისათვის საჭიროა: მრეწველობაში ახალი ტექნიკის დანერგვა და შრომის ტექნიკურ შეიარაღებაში არსებული ჩამორჩენის დაძლევა; განსაკუთრებით მოძველებული მანქანა-იარაღების ახლით შეცვლის ფართოდ განხორციელება, რესპუბლიკის სამრეწველო საწარმოებში საწარმოო სიმძლავრეების უფრო რაციონალური გამოყენება, წარმოებისა და შრომის ორგანიზაციის შემდგომი გაუმჯობესება; წარმოების სპეციალიზაციისა და კომპერირების შემდგომი განვითარება, რესპუბლიკაში მრეწველობის რიგი პროგრესული დარგების სწრაფი ტემპებით განვითარება. ამჟამად, რესპუბლიკის მრეწველობის მთელი რიგი პროგრესული დარგების განვითარება ჯერ კიდევ არასაკმარისია. მრეწველობის ასეთ პროგრესულ დარგებს, რომლებიც განსაკუთრებით უნდა განვითარდნენ რესპუბლიკაში, მიეკუთვნება ქიმიური, ელექტროტექნიკური, რადიოელექტრონული, ხელსაწყოთმშენებელი და სხვ.

⁸ ცხრილი შედგენილია და მონაცემები გაანგარიშებულია ჩვენს მიერ საქართველოს სსრ ცსს მასალების საფუძველზე.

საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის ზრდის ფაქტორების ვალრმაგებული გამოკვლევისათვის აუცილებელია ამ ფაქტორების მოქმედების ანალიზი განხორციელდეს რესპუბლიკის მრეწველობის ცალკეული დარგების მიხედვითაც. ამ გზით შესაძლებელია კონკრეტულად განისაზღვროს მრეწველობის ამა თუ იმ დარგის პროდუქციის ზრდის ძირითადი ფაქტორები და არსებული გამოყენებული რეზერვები.

სათანადო მასალების ანალიზიდან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობის ცალკეული დარგების მიხედვით, მთლიანი პროდუქციის ზრდის ფაქტორების მოქმედება განსხვავებული მაჩვენებლებით ხასიათდებოდა.

შრომის ნაყოფიერების გადიდებისა და მუშაკთა რიცხოვნობის ცვლილების გავლენა საქართველოს სსრ მრეწველობის ძირითადი დარგების მთლიანი პროდუქციის ზრდაზე 1960—1977 წწ. შემდეგი მონაცემებით გამოიხატებოდა (იხ. ცხრილი 4).

ცხრილში მოტანილი მონაცემების ანალიზი მეტყველებს, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერება შედარებით მაღალი ტემპებით იზრდებოდა შავ მეტალურგიაში, სათბობის მრეწველობაში, მანქანათმშენებლობასა და ლითონდამუშავებაში. აღნიშნულ დარგებში მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის ნამატის უმეტესი ნაწილი მოდის შრომის ნაყოფიერების გადიდების ხარჯზე. აქვე აღსანიშნავია, რომ საქართველოს სსრ სათბობის მრეწველობაში მოხდა მუშაკთა რაოდენობის შემცირება მთლიანი პროდუქციის მოცულობის ზრდის პირობებში, ე. ი. მრეწველობის ამ დარგში მთლიანი პროდუქციის მთელი ნამატი შრომის ნაყოფიერების ზრდის წილად მიიღებოდა და მის ხარჯზე მიმდინარეობდა მეორე ფაქტორის საწინააღმდეგო, უარყოფითი გავლენის გადაფარვაც.

ცხრილი 4

საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგთა მთლიანი პროდუქციის ზრდის ფაქტორების თანადარღობა (პროცენტობით მთელი ნამატის მიმართ 1960—1977 წლებში)⁹

მრეწველობის ძირითადი დარგები	შრომ-ს ნაყოფიერების ცვლილების გავლენა (ხვედრიწონა %-ით ჯამისადმი)	მრეწველობაში დასაქმებული მუშაკების რიცხოვნობის ცვლილების გავლენა (ხვედრიწონა %-ით ჯამისადმი)
შავი მეტალურგია	65.2	34.8
სათბობის მრეწველობა	100.0	—
მანქანათმშენებლობა და ლითონდამუშავება	63.3	36.7
მსუბუქი მრეწველობა	43.5	56.5
კვების მრეწველობა	50.7	49.3

ცხრილში მოტანილი მონაცემების ანალიზი აგრეთვე გვიჩვენებს, რომ რესპუბლიკის მრეწველობის ზოგიერთ დარგში შრომის ნაყოფიერების მიღწეული ღონე და ზრდის ტემპები ჯერ კიდევ საგრძნობლად დაბალია. ეს ვარაუდობა განსაკუთრებით შეეხება საქართველოს სსრ მსუბუქ მრეწველობას, რომელშიც შრომის ნაყოფიერების ზრდის შედეგად 1960—1978 წლებში მოდის

⁹ მონაცემები გაანგარიშებულია საქართველოს სსრ ცსს საფუძველზე.

მოლიანი პროდუქციის მთელი ნამატის მხოლოდ 43,5%, ხოლო მუშაკთა რიცხვის გადიდებით—56,5%. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ საქართველოს მსუბუქ მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერების მიღწეული დონე და ზრდის ტემპები ჯერ კიდევ დაბალია და პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს ამ ტემპების დაჩქარებას, რაც მიღწეულ უნდა იქნეს მსუბუქ მრეწველობაში და მის ძირითად საწარმოებში ახალი ტექნიკის დანერგვითა და შრომის ტექნიკური შეიარაღებულობის მკვეთრი ზრდით, საწარმოო სიმძლავრეების უფრო რაციონალური გამოყენებით, წარმოებისა და შრომის ორგანიზაციის შემდგომი გაუმჯობესებით, მოწინავეთა გამოცდილების ფართოდ დანერგვით, მატერიალური დაინტერესების პრინციპის თანმიმდევრული განხორციელებით, სამეურნეო მექანიზმის შემდგომი სრულყოფით.

ცხრილში მოტანილი მონაცემებიდან ჩანს, აგრეთვე, რომ მრეწველობის სხვა დარგებთან შედარებით, შრომის ნაყოფიერების გადიდების შედეგად მთლიანი პროდუქციის ზრდის შედარებით მცირე ნაწილი (50,7%) მიიღება რესპუბლიკის კვების მრეწველობაში, აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ აუცილებელია კვების მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპების შემდგომი დაჩქარება.

ც ხ რ ი ლ ი 5

მუშაკთა რაოდენობისა და შრომის ნაყოფიერების ცვლილების გავლენა საქართველოს სსრ მრეწველობის წმინდა პროდუქციის მოცულობაზე (ბრუნვის გადასახადის ჩათვლით, შესაღარიხი ფასებით)¹⁰

წ ლ ე ბ ი	მრეწველობის წმინდა პროდუქციის ნამატა	
	მუშაკთა რაოდენობის ცვლილების გავლენა (ხვედრითი წონა %-ით ჯამისადმი)	შრომის ნაყოფიერების გავლენა (ხვედრითი წონა %-ით ჯამისადმი)
1969	127,0	— 27,0
1960	318,2	—118,2
1961	58,0	42,0
1962	19,7	80,3
1963	42,9	57,1
1964	97,0	3,0
1965	27,0	73,0
1966	81,9	18,1
1967	37,9	62,6
1968	81,1	18,9
1969	97,0	3,0
1970	7,2	92,8
1971	6,3	93,7
1972	—8,4	108,4
1973	—2,3	102,3
1974	14,6	85,4
1975	18,6	81,4
1977	36,2	63,8
1978	9,9	90,1

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობის მთელი რიგი პროგრესული დარგების განვითარება ჯერ კიდევ საგრძნობლად ჩამორჩენილია. მრეწველობის ისეთ პროგრესულ დარგებს, რომლებიც განსაკუთრებით

¹⁰ ცხრილი შედგენილია და მონაცემები გაანგარიშებულია ჩვენს მიერ საქართველოს სსრ ცსს მასალების მიხედვით.

უნდა განვითარდნენ ჩვენი რესპუბლიკის პირობებში, მიეკუთვნება ელექტრო-ენერგეტიკული, ქიმიური, რადიოელექტრული, რადიოტექნიკური მრეწველობა, მანქანათმშენებლობა და სხვ.

საქართველოს სსრ მრეწველობის წმინდა პროდუქციის წარმოებისათვის დამახასიათებელია განუხრავი და სწრაფი ზრდა. სათანადო გაანგარიშებანი გვიჩვენებს, რომ რესპუბლიკის მრეწველობის წმინდა პროდუქციის ზრდის მნიშვნელოვანი ფაქტორია მუშაკთა რაოდენობის გადიდება, და მის ხარჯზე მიიღება მრეწველობის წმინდა პროდუქციის საერთო ნამატის დიდი ნაწილი. ჩვენს მიერ ჩატარებული გაანგარიშებით, ფაქტორთა გავლენის გაზომვის პრობორციული განაწილების მეთოდის გამოყენების პირობებში, მუშაკების რაოდენობისა და შრომის ნაყოფიერების ცვლილების გავლენა რესპუბლიკის მრეწველობის წმინდა პროდუქციის მოცულობის ცვლილებაზე შემდეგი მონაცემებით ხასიათდებოდა (იხ. ცხრილი 5).

ცხრილში მოტანილი მონაცემების ანალიზიდან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობის წმინდა პროდუქციის ნამატიდან შრომის ნაყოფიერების ზრდის ხარჯზე მთელი რიგი ცვლილებების მიხედვით ჯერ კიდევ შედარებით მცირე ნაწილი მიიღება, რაც ამ წლებში რესპუბლიკის მრეწველობაში გაფართოებული კვლავწარმოების უპირატესად ექსტენსიური გზის ფართოდ გამოყენებაზე მეტყველებს. აღნიშნული გარემოება მნიშვნელოვან წილად გამოწვეული იყო იმით, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერების მიღწეული დონე და ტემპები მთელი რიგი წლების მანძილზე დაბალი იყო და მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა შესაბამის საერთო-საქავეშირო მაჩვენებლებს.

აღსანიშნავია, რომ მთელი რიგი წლების მანძილზე, კერძოდ, 1950—1972 წლებში საქართველოს სსრ თავისი სამრეწველო განვითარების ტემპით სერიოზულად ჩამორჩებოდა როგორც საერთო-საქავეშირო, ისე მოკავშირე რესპუბლიკების შესაბამის მაჩვენებლებს. ამაზე მეტყველებს შემდეგი მონაცემები.

1950—1972 წლების განმავლობაში მთლიანად სსრ კავშირში მრეწველობის პროდუქციის მოცულობა 10,7-ჯერ გაიზარდა, საქართველოს სსრ-ში — 6,5-ჯერ, 1960—1972 წლებში შესაბამისად — 2,6-ჯერ და 2,3-ჯერ. ეს მონაცემები თვალნათლივ გვიჩვენებენ საქართველოს სსრ სამრეწველო წარმოების განვითარების ტემპების მნიშვნელოვან ჩამორჩენას საერთო-საქავეშირო შესაბამის მაჩვენებელთან შედარებით. მრეწველობის მთლიანი პროდუქცია 1972 წელს, 1940 წელთან შედარებით, გაიზარდა საქართველოს სსრ-ში 8,8-ჯერ, სსრ კავშირში — 13,7-ჯერ, რსფსრ-ში — 11-ჯერ, უკრაინის სსრ-ში — 8,3-ჯერ, ბელორუსიის სსრ-ში — 13-ჯერ, უზბეკეთის სსრ-ში — 8,5-ჯერ, ყაზახეთის სსრ-ში — 19-ჯერ, აზერბაიჯანის სსრ-ში — 5,5-ჯერ, ლიტვის სსრ-ში — 31-ჯერ, მოლდავეთის სსრ-ში — 25-ჯერ, ლატვიის სსრ-ში — 27-ჯერ, ყირგიზეთის სსრ-ში — 19-ჯერ, ტაჯიკეთის სსრ-ში — 9,9-ჯერ, სომხეთის სსრ-ში — 21-ჯერ, თურქმენეთის სსრ-ში — 6,8-ჯერ, ესტონეთის სსრ-ში — 28-ჯერ¹¹.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილებამ „სკკპ XXVI ყრილობის გადაწყვეტილებათა შესასრულებლად საქართველოს კომპარტიის თბილისის საქალაქო კომიტეტის ორგანიზაციული და პოლიტიკური მუშაობის შესახებ“ გა-

¹¹ საქართველოს სსრ ცსს მასალების მიხედვით.

მოავლინა სახალხო მეურნეობისადმი პარტიული ხელმძღვანელობის სერიოზული ნაკლოვანებები, დასაბამი მისცა რესპუბლიკაში ნეგატიური ტენდენციების წინააღმდეგ უკომპრომისო და გადამწყვეტ ბრძოლას, რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობისა და მათ შორის მრეწველობის განვითარებაში არსებული ჩამორჩენის დაძლევას.

საქართველოს სსრ მრეწველობისა და განსაკუთრებით მისი პროგრესული დარგების პროდუქციის ზრდის ტემპები მნიშვნელოვანად დაჩქარდა 1973—1980 წლების მანძილზე, რის შედეგადაც განხორციელდა საერთო-საკავშირო და მოკავშირე რესპუბლიკების შესაბამისი მაჩვენებლებისაგან საქართველოს სსრ მრეწველობის განვითარების ტემპების მიხედვით არსებული ჩამორჩენის ნაწილობრივ დაძლევა. ამ გარემოებაზე მეტყველებს შემდეგი მონაცემები: საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის მოცულობა 1978 წელს, 1975 წელთან შედარებით, 21%-ით გაიზარდა, ნაცვლად გვემით გათვალისწინებული 17,8 პროცენტისა, მათ შორის, მანქანათმშენებლობისა და ლითონდამუშავების მთლიანი პროდუქცია გაიზარდა 31%-ით, ქიმიური და ნავთობქიმიური მრეწველობის—16%-ით, სათბობის მრეწველობის—21%-ით, საშენ მასალათა მრეწველობის—24%-ით, ხე-ტყის, ხისდამამუშავებელი და ცელულოზა ქაღალდის მრეწველობის—21%-ით, მსუბუქი მრეწველობის—21%-ით, კვების მრეწველობის—21%-ით. ამავე პერიოდში, შრომის ნაყოფიერება რესპუბლიკის მრეწველობაში 15%-ით გადიოდა. საყურადღებოა, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის მოცულობა 1978 წელს 7,4%-ით გაიზარდა, შრომის ნაყოფიერება კი—5,6%-ით. ამ წელს შრომის ნაყოფიერების ზრდის მიხედვით საქართველოს სსრ პირველ ადგილზე გამოვიდა მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის.

საქართველოს სსრ მშრომელების დიდ წარმატებაზე მეტყველებს ის, რომ რესპუბლიკა ზედიზედ დაჯილდოვდა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს, საკავშირო პროფსაბჭოს და სრულიად საკავშირო ალკკ ცენტრალური კომიტეტის გარდამავალი წითელი დროშით. ამ წარმატებებში აისახა, როგორც მრეწველობის, ისე სახალხო მეურნეობის სხვა დარგების განვითარებაში მიღწეული პოზიტიური შედეგები.

ამავე დროს, რესპუბლიკის მრეწველობის განვითარებაში ადგილი აქვს სერიოზულ ხარვეზებს და ნაკლოვანებებს, რაც განაპირობებს მთლიანად მრეწველობისა და მისი ცალკეული დარგების განვითარების ტემპების რამდენადმე შენელებას არსებულ შესაძლებლობასთან შედარებით.

აქ, პირველ რიგში, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს საქართველოს სსრ მრეწველობაში და მის ცალკეულ დარგებში წარმოების ზრდის ინტენსიური ფაქტორების უფრო სრულად გამოყენებას, წარმოების გადაყვანას ინტენსიური განვითარების რელსებზე, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ტემპების დაჩქარებას.

წარმოების ზრდის ინტენსიური ფაქტებიდან განსაკუთრებული როლი განეკუთვნება შრომის ნაყოფიერებას. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ბოლო წლებში რესპუბლიკის მრეწველობაში შრომის ნაყოფიერების ზრდის გეგმა გადაჭარბებით სრულდება, როგორც ზევით უკვე აღინიშნა, ამ ფაქტორების როლი ჯერ კიდევ დაბალია სამრეწველო პროდუქციის მატებაში.

საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურა (მთელი მრეწველობა, პროცენტებით გამოხატული)¹²

დ ა რ კ ე ბ ი	მილიანი პროდუქტა						პროცენტი საწარმოო ფონდები					
	1950 წ.	1960 წ.	1965 წ.	1970 წ.	1975 წ.	1977 წ.	1950 წ.	1960 წ.	1965 წ.	1970 წ.	1975 წ.	1977 წ.
მთელი მრეწველობა	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
მთ შორის												
1. ელექტროენერჯიკა	1,7	1,6	1,9	3,3	3,0	2,7	20,1	21,2	21,3	23,1	21,1	20,3
2. სათბობი მრეწველობა	5,4	4,2	3,2	3,7	3,1	3,3	5,1	5,0	5,3	5,4	4,6	4,9
3. შიგნითი მრეწველობა	3,4	5,5	5,1	6,2	5,3	4,9	12,3	15,1	16,7	17,6	18,9	18,1
4. ქიმიური და ხელოვნური მრეწველობა	1,2	2,4	3,5	4,7	4,6	4,3	9,1	9,3	9,3	9,2	8,2	7,8
5. მანქანათმშენებლობა და ლითონდამუშავება	3,5	10,6	12,7	12,3	12,7	13,1	11,8	13,7	12,1	11,8	12,9	13,2
6. ზეირის, ხის დამამუშავებელი და ცელულოზა ქაღალდის მრეწველობა	5,5	4,6	3,2	3,0	3,3	3,3	2,3	2,7	2,8	2,9	3,0	3,4
7. საშენ-მასალის მრეწველობა	3,3	4,3	4,4	4,9	4,9	5,0	6,7	6,9	7,1	6,8	8,1	7,7
8. მსუბუქი მრეწველობა	21,3	21,8	18,0	18,9	19,9	20,2	6,6	7,3	7,3	6,5	7,3	7,4
9. კვების მრეწველობა	46,9	42,0	44,9	39,9	39,9	39,3	15,6	16,0	16,2	15,7	15,8	16,1

¹² შედგენილია საქართველოს სსრ ცსს მასალების მიხედვით.

მრეწველობაში გაფართოებული კვლავწარმოების პროცესის გამოკვლევისათვის მეტად მნიშვნელოვანია ნაჩვენები იქნეს მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის თანამედროვე მდგომარეობა და მისი სპეციფიკური თავისებურებანი, უქანასკნელ პერიოდში ამ დარგობრივ სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებები და დარგობრივი სტრუქტურის დინამიკა, მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის შემდგომი სრულყოფის გზები. ეს საშუალებას მოგვცემს განვსაზღვროთ მრეწველობის დარგებს შორის რაციონალური პროპორციების დამყარების პირობები და ხელი შევეწყოთ გაფართოებული სოციალისტური კვლავწარმოების ტემპების დაჩქარებას.

საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის დინამიკა უქანასკნელ წლებში შემდეგი მონაცემებით ხასიათდებოდა (იხ. ცხრილი 6).

ცხრილში მოტანილი მონაცემების ანალიზი მეტყველებს, რომ საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივ სტრუქტურას მთლიანი პროდუქციის და ძირითადი საწარმოო ფონდების მიხედვით, საერთო-საკავშირო და მოკავშირე რესპუბლიკების შესაბამის მაჩვენებელთან შედარებით გარკვეული სპეციფიკური თავისებურებანი გააჩნია. საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის ერთ-ერთი ძირითადი თავისებურება გამოიხატება იმით, რომ საერთო-საკავშირო მაჩვენებელთან შედარებით, რესპუბლიკის მთლიან პროდუქციაში წარმოების საშუალებათა მწარმოებელი დარგების ხვედრითი წონა შედარებით დაბალია. საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის ერთ-ერთი ძირითადი სპეციფიკური თავისებურებაა აგრეთვე, კვების მრეწველობის პროდუქციის მაღალი ხვედრითი წონა, რაც 1978 წელს რესპუბლიკის მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის 39% შეადგენდა. ეს თავისებურება განპირობებულია, ჯერ ერთი, საქართველოს სსრ რესპუბლიკაში კვების მრეწველობის განვითარებისათვის არსებული მდიდარი სასოფლო-სამეურნეო ბაზით, მეორეც, გარკვეული ზომით, იგი გამოწვეულია წარმოების საშუალებათა მწარმოებელი დარგების შედარებით დაბალი განვითარების დონით.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ კვების მრეწველობის — ჩაის, საკონსერვო, თამბაქოს და სხვ. ხვედრითი წონა, მისი აბსოლუტური ზრდის პირობებში საქართველოს მრეწველობის მთლიან პროდუქციაში 46,9%-დან (1950 წ.) 39%-მდე (1878 წ.) შემცირდა, რაც, ბუნებრივია, რესპუბლიკის ინდუსტრიული განვითარების დონის შემდგომი ზრდის შედეგია. აქვე აღსანიშნავია, რომ კვების მრეწველობის ცალკეული ქვედარგების მიხედვით ეს პროცესი განსხვავებული მაჩვენებლებით ხასიათდებოდა, კერძოდ, ჩაის მრეწველობის ხვედრითი წონა მთლიანად პროდუქციაში 1950 წლის 19,7 პროცენტთან, 1978 წლისათვის 7,9 პროცენტამდე შემცირდება, თამბაქო-წყოსი შესაბამისად—3,0 პროცენტთან 2,1 პროცენტამდე, საკონსერვო მრეწველობის ხვედრიწონა დარჩა იგივე დონეზე 12,8 პროცენტი, ხოლო ღვინის მრეწველობაში ეს პროცესი არსებითად განსხვავებული ტენდენციით გამოიხატა, სახელობრ, ამ დარგის მიხედვით ადგილი ჰქონდა ხვედრითი წონის გადიდებას, კერძოდ 1970 წლის 8,3%-დან 1978 წლის 12,1%-მდე¹³.

¹³ საქართველოს სსრ ცსს მასალების მიხედვით.

ცხრილში მოტანილი მონაცემების ანალიზი მეტყველებს, რომ განსაკუთრებით უკანასკნელ პერიოდში ადგილი აქვს საქართველოს სსრ მძიმე მრეწველობის წამყვანი დარგების — ელექტროენერგეტიკის, შავი მეტალურგიის, ქიმიური და ნავთობქიმიური მრეწველობის, მანქანათმშენებლობისა და ლითონდამუშავების, საშენ მასალათა მრეწველობის და სხვ. შედარებით უფრო სწრაფი ზრდის ტენდენციას.

საქართველოს სსრ მძიმე მრეწველობის დარგების შედარებით უფრო სწრაფი ზრდისა და მრეწველობის მთლიან პროდუქციაში მათი ხვედრითი წონის ამარღობის ეს პროცესი რესპუბლიკის მრეწველობის ინდუსტრიული დონის შემდგომი ზრდის შედეგია და იგი პროგრესულ ტენდენციად უნდა იქნეს მიჩნეული.

საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის დინამიკა გვიჩვენებს, რომ შეიძლება გამოიყოს დარგთა სამი ჯგუფი: პირველი, ესაა დარგები, რომელთა ხვედრითი წილი მრეწველური წარმოების მოცულობაში სისტემატურად იზრდებოდა, ასეთია ელექტროენერგეტიკა, მანქანათმშენებლობა და ლითონდამუშავება, ქიმიური და ნავთობქიმიური მრეწველობა. მეორე ჯგუფის დარგების ხვედრითი წილი სისტემატურად მცირდებოდა, ესენია სათბობის მრეწველობა, ხე-ტყის, ქაღალდისა და ხისდამამუშავებელი, მსუბუქი მრეწველობა. დარგთა მესამე ჯგუფის ხვედრითი წილი სხვადასხვა პერიოდში არათანაბრად იცვლებოდა (შავი მეტალურგია, საშენ მასალათა მრეწველობა, კვების მრეწველობა)¹⁴.

განვითარების თანამედროვე ეტაპზე საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის ცვლილებისათვის დამახასიათებელია მძიმე მრეწველობის მთელი რიგი წამყვანი დარგების კერძოდ, მანქანათმშენებელი და ლითონდამამუშავებელი მრეწველობის, ელექტროენერგეტიკის სწრაფი ტემპებით განვითარება. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ დარგების სწრაფი და მაღალი ტემპებით განვითარების შედეგად უახლოეს მომავალში მათი ხვედრითი წილი რესპუბლიკის მრეწველობის მთლიან პროდუქციაში და წმინდა პროდუქციაში მნიშვნელოვნად ამაღლდა. აქვე აღსანიშნავია, რომ საქართველოს მრეწველობის დარგების — კვებისა და აგრეთვე მსუბუქი მრეწველობის, რამდენადმე ქვანახშირის, ხე-ტყის, ხის დამამუშავებელი და ცელულოზა-ქაღალდის მრეწველობის მთლიანი პროდუქციისა და წმინდა პროდუქციის მნიშვნელოვანი (აბსოლუტური) ზრდის პირობებში შესაბამისად შემცირდება მათი ხვედრითი წილი საქართველოს სსრ მთელი მრეწველობის მთლიანი პროდუქციისა და წმინდა პროდუქციის წარმოებაში. ეს გარემოება შესაბამისად გამოიწვევს სათანადო ცვლილებებს რესპუბლიკის მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის დარგობრივ სტრუქტურაში და ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქციის წარმოებაში.

განვითარებულ სამრეწველო ქვეყნებში მრეწველობა ასრულებს წამყვან და გადამწყვეტ როლს ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქციის წარმოებაში. ამა თუ იმ ქვეყნის ინდუსტრიული დონის განვითარების კვალობაზე მიმდინარეობს სახალხო მეურნეობის ორ ძირითად დარგს — მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობას შორის თანაფარდობის ცვლილება. მრეწველობის ხვედრითი წილი ერთობლივ საზოგადოებრივ პროდუქტში იზრდება, ხოლო სოფლის მეურნე-

¹⁴ ვ. ა დ ვ ა ძ ე, საქართველოს სსრ მრეწველობის ზრდის ტემპები და სტრუქტურის შემდგომ პერიოდში, თბ., 1970, გვ. 176.

2. „მაინე“, ეკონომიკისა და საპრობლემის სერია, 1981, № 2

ქ. მარაშის სსრ. სსრ
 სახელმწიფო რესპუბლიკა
 ა ი ბ ლ ი თ მ ე ქ ა

17.050

ობის—მცირდება. თუ ამ თვალსაზრისით ავიღებთ სსრ კავშირისა და საქართველოს სსრ მაგალითს, დავინახავთ, რომ საბჭოთა ხელისუფლების წლებში უდიდესი ცვლილებები მოხდა საზოგადოებრივ წარმოების სტრუქტურაში. აღსანიშნავია, რომ 1913 წელს მრეწველობის წილად მოდიოდა რუსეთის ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის 35,8 პროცენტი, ხოლო ეროვნული შემოსავლის 34,9%. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ქვეყნის სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციისა და ძირეულ სოციალურ-ეკონომიკურ გარდაქმნათა განხორციელების შედეგად, უკვე 1929 წლისათვის მრეწველობის ხვედრითი წონა სსრ კავშირის ეროვნულ შემოსავალში 41,7% შეადგენდა, ხოლო სოფლის მეურნეობისა—35,1%, 1937 წელს შესაბამისად—53,7% და 25,7%. აღსანიშნავია, რომ უკვე ომამდე 1940 წელს სსრ კავშირის მრეწველობაში შეიქმნა ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის 57,3 პროცენტი, ხოლო 1978 წელს — 64,7 პროცენტი.

საქართველოს სსრ ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის შექმნაში წამყვან და გადამწყვეტ როლს მრეწველობა ასრულებს. ამასთან, შესაბამისი მონაცემების ანალიზი ადასტურებს, რომ უკანასკნელ წლებში გარკვეული ცვლილებები განიცადა რესპუბლიკის ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის დარგობრივმა სტრუქტურამ, რაც იმით გამოიხატა, რომ ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის მოცულობაში რამდენადმე ამიღლდა ინდუსტრიული დარგების — მრეწველობისა და მშენებლობის ხვედრითი წონა.

აღნიშნულის მიუხედავად, საქართველოს სსრ, როგორც ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტით მოსახლეობის ერთ სულზე, ისე მრეწველობის ხვედრითი წონით ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტში საგრძნობლად ჩამორჩებოდა საშუალო-საკავშირო მაჩვენებლებს.

საქართველოს სსრ ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის დარგობრივი სტრუქტურის გამოკვლევა გვიჩვენებს, რომ ამ სტრუქტურაში არასაკმაო ადგილი უჭირავს მრეწველობას, ანუ ეს სტრუქტურა საკმაოდ ინდუსტრიული არ არის. ეს ვარაუზება აუცილებელს ხდის ჩვენი რესპუბლიკის მრეწველობის სწრაფი ტემპებით განვითარებას.

უკანასკნელ პერიოდში, საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგებიდან მანქანათმშენებლობა და ლითონდამუშავება ყველზე უფრო სწრაფი, მთლიანად სამრეწველო წარმოებასთან შედარებით წინგამსწრები ტემპებით იზრდებოდა და მისი ხვედრითი წონა შესაბამისად მაღლდებოდა.

საქართველოს სსრ მანქანათმშენებლობის სტრუქტურაში განხორციელდა მნიშვნელოვანი ცვლილებები, რაც ძირითადად გამოწვეული იყო ისეთი ახალი დარგების აღმოცენებით, როგორიცაა ელექტროტექნიკური და ხელსაწყობთმშენებლობა, საავტომობილო მრეწველობა და სხვ.

საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურა მოითხოვს შემდგომ სრულყოფასა და გაუმჯობესებას. საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის შემდგომი სრულყოფისა და გაუმჯობესების აუცილებლობა გამოწვეულია, უწინარეს ყოვლისა, რესპუბლიკის ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის და ეროვნული შემოსავლის მოცულობის შემდგომი გადიდების ინტერესებითა და შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენების საპირობით. უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ეროვნული შემოსავლის გადიდებისა და შრომითი რესურსების უფრო რაციონალური გამოყენებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს წარმოების საშუალებათა მწარ-

მოებელი დარგების და, უწინარეს ყოვლისა, მძიმე მრეწველობის შრომატევადი დარგების მანქანათმშენებლობის, კერძოდ, მისი ქვედარგების—ელექტროტექნიკური მრეწველობის, ხელსაწყოთმშენებლობის და სხვ. აგრეთვე ქიმიური მრეწველობის, საშენ მასალათა მრეწველობის, შავი და ჯერადი მეტალურგიისა და სხვ. დაჩქარებული ტემპებით განვითარებას.

საქართველოს სსრ ეროვნული შემოსავლის ზრდისა და არსებული შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს რესპუბლიკის მსუბუქი და კვების მრეწველობის, კერძოდ, ჩაის, ლენის, საკონსერვო და სხვ. შემდგომი სწრაფი ტემპებით განვითარებას, რისთვისაც ჩვენს რესპუბლიკას მდიდარი და ხელსაყრელი ბუნებრივი რესურსები, ფართო შრომითი და სხვ. შესაძლებლობანი აქვს.

სკკპ XXVI ყრილობამ მიიღო სსრ კავშირის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების 1981—1985 წლების და 1990 წლამდე პერიოდის ძირითადი მიმართულებანი, რომელიც ითვალისწინებს, რომ XI ხუთწლედში საქართველოს სსრ რესპუბლიკაში გვადიდოთ მრეწველობის პროდუქციის წარმოება 30—33 პროცენტით, ელექტროენერჯის გამოშვება 1,2-ჯერ, მანქანათმშენებლობის პროდუქციის წარმოება 1,6-ჯერ, ქიმიური მრეწველობისა—1,5-ჯერ, მსუბუქი და კვების მრეწველობისა 1,3-ჯერ, მათ შორის ხილბოსტნეულის კონსერვების 1,7-ჯერ¹⁵. დასახულია ამოცანა, რომ XI ხუთწლედში გავითვალისწინოთ ელექტროტექნიკური, ელექტრული, რადიოტექნიკური მრეწველობის, ხელსაწყოთმშენებლობის უპირატესი ზრდა.

მეთერთმეტე ხუთწლიანი გეგმის წარმოებასთან განხორციელება უზრუნველყოფს რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის სტრუქტურის და, კერძოდ, მრეწველობის სტრუქტურის შემდგომ სრულყოფასა და გაუმჯობესებას.

А. И. ТЕТРАУЛИ

ТЕМПЫ И СТРУКТУРА РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ГРУЗИНСКОЙ ССР

Резюме

В статье исследованы особенности взаимосвязи между темпами экономического роста и изменениями главных пропорций в промышленности Грузинской ССР, установлено влияние изменения производительности труда и количества работников на рост валовой и чистой продукции промышленности республики, определены пути совершенствования внутриотраслевых пропорций.

В валовой продукции промышленности Грузии сравнительно низок удельный вес отраслей, производящих средства производства. В

¹⁵ სსრ კავშირის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების 1981—1985 წლებისა და 1990 წლამდე პერიოდის ძირითადი მიმართულებანი, გაზ. „კომუნისტი“, 1981 წ. 6 მარტი, № 56.

этом отношении специфическую особенность представляет также относительно высокий удельный вес продукции пищевой промышленности. Эту особенность следует объяснить как наличием в республике необходимой для развития пищевой промышленности богатой сельскохозяйственной сырьевой базы, так и в известной мере сравнительно низким уровнем развития ряда отраслей, производящих средства производства.

Отраслевая структура промышленности Грузинской ССР требует дальнейшего улучшения и совершенствования. Необходимость этого диктуется интересами дальнейшего увеличения объема национального дохода и рационального использования трудовых ресурсов республики с учетом того, что с этой целью решающее значение имеет развитие ускоренными темпами отраслей, производящих средства производства, и прежде всего — машиностроения (его подотраслей — электротехнической промышленности, приборостроения и др.), промышленности строительных материалов и др.

Для увеличения национального дохода и рационального использования имеющихся трудовых ресурсов Грузии важное значение имеет также развитие в дальнейшем быстрыми темпами легкой и особенно пищевой (чайной, винодельческой, консервной и др.) промышленности; республика располагает для этого богатыми и благоприятными природными ресурсами, значительными трудовыми резервами и другими возможностями.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აღწარმოებისა და კაპი-
ტალური დაბანდებთა ეკონომიკური ეფექტიანობის განყოფილებამ

Г. Ш. ЦЕРЕТЕЛИ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОХРАНЫ И РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ (НА ПРИМЕРЕ ЛЕСНЫХ РЕСУРСОВ)

Природные ресурсы, являющиеся частью производительных сил, создают естественную базу материального производства. Их значение в развитии производства, хотя и не является решающим, но тем не менее весьма велико. Степень обеспеченности ими народного хозяйства, их дифференцированность по качеству и местоположению оказывают существенное воздействие на производство, ускоряя или замедляя процесс его развития.

На современном этапе развития советской экономики особую актуальность приобретает вопрос научного изучения природных богатств. Хотя стоит отметить, что не все виды природных ресурсов являются объектом изучения экономики, а лишь те из них, которые изменяют свое естественно состояние под прямым или косвенным воздействием человека и полезность которых (для общества) изменяется в результате трудовой деятельности людей. В этом свете большое значение имеет правильная формулировка определения природных ресурсов.

В литературе существует много определений понятия «природные ресурсы», соответствующих конкретным целям исследований, которые ставили перед собой авторы. обстоятельный обзор и критический анализ уже имеющихся определений и методов классификации природных ресурсов содержатся в работах А. А. Минца^{1,2}.

Четкое определение понятия природных ресурсов содержится в работе К. Г. Гофмана³, которое, по нашему мнению, является наиболее приемлемым с позиций социально-экономической проблематики.

С точки зрения рассматриваемой нами проблемы, мы считаем возможным сущность природных ресурсов определить следующим образом:

под природными ресурсами следует понимать тела и силы природы, используемые (или потенциально пригодные для использования) в качестве средств труда (земля, водные пути, вода для орошения и т. д.), источники энергии (гидроэнергия, запасы горючих, ископаемых и т. д.), сырья и материалов (запасы минерального сырья, леса, ресурсы технологической воды и т. д.), или непосредственно в качестве предметов потребления (питьевая вода, дикорастущие плоды, ягоды и т. д.), изменение (исходного) естественного состояния которых в процессе их использования затрагивает интересы народного хозяйства в обозримой перспективе.

Наша страна обладает огромным природным потенциалом. Она

1 А. А. Минц. Естественные ресурсы: содержание понятия и некоторые вопросы классификации. В кн.: «Природа и общество», М., 1968.

2 А. А. Минц. Экономическая оценка естественных ресурсов. М., 1972.

3 К. Г. Гофман. Экономическая оценка природных ресурсов в условиях социалистической экономики. М., 1977, с. 14.

располагает весьма разнообразными и высокоэффективными природными ресурсами. «Даже при современном уровне наших знаний можно с полной уверенностью утверждать, что уже открытые природные ресурсы обеспечивают в перспективе высокие темпы дальнейшего роста социалистического производства»⁴. Тем не менее в последние годы резко возрос интерес к проблеме их охраны и рационального использования. Это обусловлено, с одной стороны, ростом населения, в связи с чем увеличивается спрос на продукцию земледелия, лесного хозяйства, добывающих отраслей промышленности, а с другой стороны, сокращением природных источников этих продуктов вследствие истощения, перевода земельных и лесных угодий под градостроение, промышленные застройки, дороги и т. п. В этих условиях общество вынуждено тратить все больше средств на охрану и воспроизводство многих видов природных ресурсов. Воспроизводство природных ресурсов превращается, в силу признанных причин, в особую сферу общественного производства. В то же время из-за целого ряда исторических причин воспроизводство и эксплуатация природных ресурсов в нашей стране оказались в значительной мере вне сферы действия механизма экономических оценок, с помощью которых стимулируется воспроизводство и рациональное использование всех видов других производственных ресурсов, употребляемых в народном хозяйстве. Между тем экономическая оценка природных ресурсов, являясь стимулятором их рационального использования, способствует эффективному развитию общественного производства, а это последнее, в свою очередь, требует воспроизводства и рационального использования всех видов производственных ресурсов.

Необходимость использования таких экономических рычагов в сфере природопользования вполне очевидна, так как в настоящее время, в период бурного развития науки, одно из важнейших последствий современной научно-технической революции состоит в усилении народнохозяйственного значения природопользования как особой сферы общественного производства.

Результаты человеческой (главным образом, хозяйственной) деятельности вызывают изменение водного и воздушного бассейнов планеты, ее растительного покрова и животного мира. Все эти компоненты биосферы ныне стали эксплуатируемыми ресурсами, независимо от того, был ли к ним прежде непосредственно приложен человеческий труд или нет. При этом одновременно с вовлечением в хозяйственную эксплуатацию все большей части окружающей человека природной сферы происходит более активное вмешательство человека в процессы воспроизводства природных ресурсов, в результате чего эти процессы становятся не только естественным, но и общественными, экономическими. Значит, природопользование, в широком смысле трактуемое как целенаправленное вмешательство человека в естественные процессы, протекающие в биосфере земли, становится важным моментом общественного развития. Здесь следует отметить, что воспроизводство природных ресурсов становится неотъемлемой частью процесса расширенного воспроизводства в народном хозяйстве, а это, по нашему мнению, означает, что правомерно говорить о выделении еще одной сферы материального производства — воспроизводства природных ресурсов.

В последние годы затраты на воспроизводство природных ресурсов растут быстрее, чем общие капитальные вложения и национальный

⁴ Н. Н. Некрасов. Региональная экономика. М., 1978, с. 184.

доход. Это говорит о том, что на воспроизводство природных ресурсов отвлекается все возрастающая доля экономического потенциала нашей страны⁵. Однако только лишь показатель затрат, расходуемых на воспроизводство природных ресурсов, не дает полного представления об их роли в народном хозяйстве, точнее, о месте природных ресурсов в национальном богатстве страны. Для этого, как утверждают многие советские экономисты, необходима экономическая оценка природных ресурсов, то есть количественная характеристика приносимого ими народнохозяйственного эффекта.

Так, например, Н. П. Федоренко подчеркивает, что «отсутствие сколько-нибудь обоснованных данных о действительной ценности тех или иных ресурсов для социалистического общества приводит к крупным экономическим просчетам, не оправданным потерям в народном хозяйстве. Вот почему необходимо принять неотложные меры по коренному улучшению использования природных ресурсов»⁶.

Все более очевидной становится недостаточность применяемой в настоящее время разрозненной характеристики отдельно взятых естественных ресурсов (величина запасов древесины, глубина залегающих или процент содержания полезного вещества в полезных ископаемых и т. п.). Необходимо исчисление показателей, характеризующих экономическую эффективность использования природных ресурсов в народном хозяйстве. Только при наличии таких показателей можно решить важнейшую проблему народного хозяйства — оптимальное использование природных ресурсов.

Окончательное решение проблемы оптимизации природопользования возможно лишь при создании общей системы оптимального функционирования социалистической экономики. В настоящее время такая система в нашей стране пока еще не создана, но уже имеется достаточный опыт исследований, позволяющий наметить основные контуры системы экономических отношений, стимулирующих рационализацию природопользования.

Для проведения научных разработок в целях совершенствования экономического механизма оптимизации природопользования в экономической литературе считается целесообразным выделить три этапа работ.

На первом этапе необходимо решение задачи экономической оценки природных ресурсов для нужд планирования проектирования предприятий, эксплуатирующих эти ресурсы. На этом же этапе надо разработать единые методологические принципы экономической оценки всех видов природных ресурсов и внедрить их в практику.

На втором этапе нужно создать систему платежей в сфере природопользования. Этот этап требует разработки земельного, лесного, водного... кадастров. При этом надо отметить, что плата за использование природных ресурсов должна стимулировать их рациональную эксплуатацию в той мере, в которой последняя зависит от текущей хозяйственной деятельности сельскохозяйственных, лесозаготовительных, горно-добывающих и тому подобных предприятий.

На третьем этапе необходимо создать систему оптимального функционирования отраслей, обеспечивающих воспроизводство природных ресурсов с точки зрения оптимального функционирования всего народного хозяйства. Здесь нужно выделить самостоятельный комплекс

⁵ Н. П. Федоренко. Экономические проблемы оптимизации природопользования. М., 1973, с. 10.

⁶ Н. П. Федоренко. Об экономической оценке природных ресурсов. — «Вопросы экономики», 1968, № 3, с. 95.

отраслей, занимающихся воспроизводством природных ресурсов. Все предприятия этих отраслей, как правило, должны функционировать на началах полного хозрасчета. Кроме того, результаты деятельности отраслей, воспроизводящих природные ресурсы, должны отражаться в синтетических показателях развития народного хозяйства — в темпах экономического роста, в национальном доходе, в национальном богатстве и т. д.

Осуществление указанных мероприятий в достаточной мере позволяет решить проблему охраны и рационального использования природных ресурсов, что является одним из важнейших резервов повышения эффективности общественного производства. Однако надо отметить, что этим мероприятиям до настоящего времени не уделялось должного внимания.

Отсутствие такого подхода к сфере природопользования в нашей стране в свое время оправдывалось наличием у нас огромного земельного фонда, якобы неисчерпаемых запасов полезных ископаемых и т. д. Теперь это ошибочное мнение опровергнуто жизнью, и необходимость оптимизации использования и воспроизводства природных ресурсов становится неоспоримой. Об этом говорит и тот факт, что настало время, когда все более истощаются наиболее эффективные естественные источники сырья. География добычи важнейших природных ресурсов распространилась на слабоосвоенные и труднодоступные территории. Так, добыча нефти и газа переместилась из промышленных районов европейской части страны в малоосвоенные районы Сибири. Производство деловой древесины продвигается дальше на север и восток. Вода приобретает экономическую ценность, особенно при размещении водоемких производств...»⁷.

Исходя из всего вышесказанного, следует вывод — охрана и рациональное использование природных ресурсов в наши дни приобретает особое значение и становится неотложной задачей. При этом стоит подчеркнуть, что в ее решении главное место занимает экономическая оценка природных ресурсов, являющихся стимулятором оптимизации использования этих ресурсов.

Теоретические основы экономической оценки природных ресурсов заложены в трудах классиков марксизма-ленинизма. Этот вопрос на примере цены земли для капиталистических условий детально разработан К. Марксом, который в результате глубоких научных исследований определил содержание категории цены земли и установил элементы, входящие в ее состав, и факторы, которые влияют на ее величину. По теории К. Маркса, цена земли есть не что иное, как капитализированная земельная рента, получаемая земельным собственником. Он писал: «Земельная рента находит выражение в определенной сумме денег, которую земельный собственник ежегодно извлекает из сдачи в аренду известного участка земли. Мы видим, как всякий определенный денежный доход может капитализироваться, то есть рассматриваться как процент на воображаемый капитал... капитализированная таким образом земельная рента и образует покупную цену, как стоимость земли, категорию, которая prima facie столь же иррациональна, как и цена труда, так как земля не есть продукт труда, следовательно, не имеет стоимости»⁸.

Весьма большое внимание вопросу о цене земли уделял В. И. Ленин, который кроме анализа содержания этой категории характе-

7 Е. Л. Силаев, В. Н. Шимов. Экономическая оценка природно-ресурсного потенциала региона. — Известия АН СССР. Серия экономическая, 1977, № 2, с. 19.

8 К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, т. 25, ч. II, с. 172.

ризовал и изменения ее элементов при ликвидации частной собственности на природные ресурсы. Этот анализ имеет важное значение с точки зрения методологии изучения оценки природных ресурсов не только при капитализме, но и при социализме.

В. И. Ленин еще до революции выдвинул тезис о том, что национализация земли уничтожает лишь абсолютную ренту, но не может ликвидировать ренту по плодородию и местоположению⁹. Образование дифференциальной ренты и, следовательно, требование экономической оценки прежде всего связаны с условиями разнокачественности эксплуатируемых природных ресурсов и ограниченностью лучших видов естественных богатств.

Любое природное благо, используемое в процессе материального производства, будь то земля, полезные ископаемые, леса, ресурсы пресной воды и т. д. характеризуются своими специфическими особенностями, заключающимися в резком отличии их качества и местоположения по отношению к району и пункту потребления. Но природные ресурсы, обладающие лучшим качеством, непосредственно не являются источником добавочной прибыли, полученной при их эксплуатации. Как говорил К. Маркс, они являются лишь естественным базисом исключительно высокой производительности труда¹⁰, что означает, что лучшее качество природных ресурсов имеет значение для повышения производительности труда. Так, например, одинаковые затраты общественного труда на землях различного плодородия дают различное количество продукции; то же самое случается и при разработке ресурсов полезных ископаемых, лесных ресурсов и т. д. Кроме того, иногда возможно при равных затратах труда при эксплуатации одного вида природных ресурсов получить одинаковое количество продукции, но ее качество будет различным.

В связи с ограниченностью лучших видов естественных богатств для удовлетворения общественной потребности в различных видах сырья, топлива, продуктов питания и т. д., наряду с ресурсами более высокого качества и лучшего местоположения необходима эксплуатация естественных богатств относительно худшего качества и местоположения. Именно на такой необходимости и основывается экономическая оценка природных ресурсов с точки зрения марксизма-ленинизма. Исходя из этой теории, экономическая оценка природных богатств допустима не только при капитализме, но и в условиях социализма. Ее необходимость при социализме диктуется самой жизнью.

В настоящее время, когда большинство экономистов разделяет широко распространенное мнение о необходимости экономической оценки природных ресурсов, мы считаем, что нет нужды более подробно касаться этой темы.

Среди многих вопросов, касающихся экономической оценки природных ресурсов, наиболее принципиальным является вопрос о выборе критерия их оценки.

На современном этапе развития экономической теории наиболее обоснованным и распространенным критерием при экономической оценке природных ресурсов считается показатель дифференциальной ренты.

Однако надо отметить, что, применяя показатель дифференциальной ренты в качестве базы для экономической оценки природных ресурсов, нельзя пренебрегать тремя моментами, ограничивающими его роль в оценке природных богатств. Прежде всего, нужно помнить, что встречаются такие виды природных ресурсов, социально-экономический

⁹ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 16, с. 273—275.

¹⁰ К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, т. 25, ч. II, с. 197.

ущерб от потери которых невозможно компенсировать при современном уровне развития науки и техники. Оценку таких видов природных ресурсов следует считать равной бесконечности и проектные варианты, предлагающие потери таких ресурсов, должны быть исключены из сферы применения обычных методов технико-экономических расчетов.

Следующий момент заключается в том, что величина дифференциальной ренты является производной, вторичной величиной по отношению к показателю замыкающих затрат, она во многом определяется уровнем последних; тогда как уровень замыкающих затрат находится в определенной зависимости от принятых при их расчете объемов производства и потребления соответствующей продукции. Поэтому нельзя использовать показатели замыкающих затрат и дифференциальной ренты, приуроченные к иному уровню наличия ресурсов с целью обоснования мероприятий, вызывающих существенное изменение ресурсов данной продукции.

Эти обстоятельства могут создать впечатление, что показатели замыкающих затрат и дифференциальной ренты вообще нельзя использовать в экономических расчетах. Но математически строго доказано и практически проверено свойство их устойчивости, а именно то, что величина их меняется не при любом, а лишь при достаточно большом изменении наличия ресурсов. В связи с этим они должны использоваться при децентрализованном принятии решений на нижних ступенях управления народным хозяйством, так как в рамках таких решений возможны лишь малые изменения ресурсов.

Третий момент вызван особенностями действующих цен в народном хозяйстве. Как известно, они в большинстве отраслей ориентированы на среднеотраслевые затраты, а не на предельные. Природные ресурсы (кроме запасов леса на корню) предоставляются эксплуатирующим предприятиям, как правило, бесплатно, а введение платности в сфере природопользования на основе ставок дифференциальной ренты потребовало бы в ряде случаев повышения сложившегося уровня оптовых цен, что в современных условиях затруднительно. Поэтому экономическая оценка природных ресурсов, исчисленная на основе дифференциальной ренты, в современных условиях не может быть в полной мере учтена в текущей хозяйственной деятельности предприятий. Такая величина оценки пока может быть использована в планово-проектных расчетах, так как она непосредственно не влияет на уровень цен и характер финансовых взаимоотношений в народном хозяйстве.

При экономической оценке природных ресурсов одним из принципиальных вопросов является правильный учет фактора времени, так как после определения величины ежегодного эффекта от эксплуатации того или иного оцениваемого природного ресурса требуется переход от годового эффекта к суммарному. Это связано с тем, что лучшие по качеству и местоположению ресурсы приносят дополнительный доход (ренту) в течение многих лет, а иногда — неопределенно продолжительного периода времени.

В экономической литературе в основном распространена мысль о неравномерности рассредоточения во времени годовых народнохозяйственных эффектов, приносимых от использования природных ресурсов, то есть принята то обстоятельство, что ближайšie по времени эффекты имеют для народного хозяйства большую ценность, нежели эффекты отдаленных периодов. Уменьшение народнохозяйственной значимости эффекта по мере удаления в будущее момента его получения от момента оценки в планово-проектной практике принято учи-

тывать с помощью специальных коэффициентов, называемых коэффициентами приведения. Они, по указанию «Типовой методик экономической эффективности капитальных вложений», изданной в 1969 году, исчисляются по формуле сложных процентов:

$$B = \frac{1}{(1 + E_{ин})^t},$$

где B — коэффициент приведения;

t — период времени приведения в годах;

$E_{ин}$ — норматив для приведения одновременных затрат.

В настоящее время вопрос об учете фактора времени является спорным. По этому вопросу в литературе еще нет единого мнения. Одни авторы (А. Г. Смирнов, В. А. Бугаев, П. В. Марков, И. В. Воронин и др.) в качестве коэффициента «капитализации» предлагают банковский процент; вторые (М. Л. Бронштейн, Е. Я. Судачков, Е. А. Шараева и др.) — норматив платы за производственные фонды; третьи (С. Д. Черемушкин) — средний срок оборачиваемости основных производственных фондов; четвертые (М. А. Виленский, Н. П. Федоренко, Т. Хачатуров, Г. Р. Романенко) — норматив экономической эффективности капитальных вложений.

Среди этих предложений наиболее обоснованным является то, которое в качестве коэффициента «капитализации» подразумевает норматив экономической эффективности капитальных вложений. Это последнее по мнению многих экономистов (В. В. Новожилов, А. Л. Лурье, А. И. Шустер, К. Г. Гофман и др.) должно совпадать с коэффициентом дисконтирования (приведения). Исследованиями этих экономистов установлено, что учет фактора времени не есть чисто технический прием, позволяющий выразить затраты разных лет в равнозначных единицах. Он должен отражать действительный процесс возрастания эффекта в результате понесенных затрат.

При учете фактора времени в оценке природных ресурсов особенно важно положение о тождественности нормативов учета фактора времени и эффективности капитальных вложений, являющихся наиболее распространенным в специальной литературе.

Исходя из этого положения, в качестве множителей для соответствующих значений годовых эффектов эксплуатации природных ресурсов нужно применить коэффициенты приведения. В круге вопросов экономической оценки природных ресурсов должного внимания заслуживает вопрос расчета замыкающих затрат на производство продукции отраслей, эксплуатирующих эти ресурсы.

Исходя из распространенной концепции определения замыкающих затрат на основе оптимального плана, было бы идеальным иметь план оптимального развития и размещения всего народного хозяйства в целом, и, следовательно, замыкающие затраты явились бы ценами оптимального плана. Однако практическое осуществление таких расчетов в масштабах страны сопряжено с определенными трудностями, что связано, с одной стороны, с потребностью в обширной информации, предполагающей хорошо разработанную нормативную базу, а с другой стороны — с необходимостью соблюдения большого количества условий и ограничений. При этом еще не решены многие важные методологические и технические вопросы разработки такого плана. В частности, не найден глобальный критерий оптимальности функционирования народного хозяйства. Кроме того, надо отметить, что принципиально невозможна разработка формальных моделей, полностью адек-

ватных реальной экономической действительности. В связи с этим, по мнению К. Г. Гофмана, серьезного внимания заслуживают специализированные оптимизационные модели определения замыкающих затрат, с помощью которых эти величины определяются хотя и приближенно, но зато в форме, наиболее удобной для практического применения в ресурсооценочных работах¹¹. Отсюда ясно, что экономические оценки, рассчитанные на базе таких приближенных замыкающих затрат, окажутся не совсем точными, так как приближенность показателя замыкающих затрат еще усиливается отсутствием точного метода учета фактора времени. Кроме того, степень точности подобных оценок (выполняемых по единой методике) для разных масштабов (страна, республика, экономический район, область, административный район и предприятие) различна, поскольку эти данные являются усредненными. И в конце концов может оказаться, что оценки, рассчитанные таким образом, приемлемы для одного масштаба (скажем, для страны), но вовсе не приемлемы для другого (для некоторых хозяйств). В связи с этим необходимо особо подчеркнуть, что крупномасштабные оценки по дифференциальной ренте, проводимые сверху, крайне необходимы, но не являются окончательными, требуют уточнения, так как они часто скрывают все многообразие показателей, складывающихся в практике отдельных хозяйств.

Для преодоления такой трудности мы предлагаем в существующий метод исчисления экономической оценки природных ресурсов ввести поправочный фактор. Точнее говоря, с помощью поправочного коэффициента, установленного на основе балльной оценки конкретного объекта, произвести поправки (уточнения) или в замыкающих затратах, или в конечных показателях экономической оценки. После этого с целью получения наиболее точных и окончательных результатов оценки надо произвести суммирование показателей экономических оценок постепенно снизу вверх, то есть передвигаясь от отдельных хозяйств до союзного уровня.

Исходя из всего вышесказанного, следует вывод, что в настоящее время, когда еще не решены проблемы внедрения в практику системы оптимального функционирования народного хозяйства нашей страны, желательно смыкание балльных и рентных оценок с целью получения более точных и пригодных (для всех уровней народного хозяйства) экономических оценок.

В сфере природопользования важное место занимает пользование лесными ресурсами, приносящее огромную пользу для человечества своим многообразным применением в жизнедеятельности людей. Пользование лесными ресурсами в отличие от других характеризуется рядом особенностей, связанных с их спецификой. Одной из специфических черт лесных ресурсов можно считать, то, что лес относится к ресурсам, способным к самовозобновлению. Однако лесовозобновление после некоторых видов рубок в ряде районов происходит весьма медленно, а иногда и вообще прекращается, и лесные земли переходят в категорию непокрытых лесом земель. Даже в тех районах, где в силу почвенно-климатических условий возобновление леса после рубок происходит достаточно эффективно, по целому ряду причин иногда идет смена одних лесных пород другими. Это явление особенно неблагоприятно в тех случаях, когда на месте хвойных или твердолиственных по-

¹¹ К. Г. Гофман. Экономическая оценка природных ресурсов в условиях социалистической экономики. М., 1977, с. 84.

род, представляющих наибольшую ценность для народного хозяйства, возникают насаждения легколиственных пород. Такие особенности леса вызывают необходимость проведения мероприятий, содействующих естественному лесовозобновлению, или проведение искусственного возобновления путем посадок или посева леса.

Следующая особенность лесных ресурсов выражается в том, что они нуждаются в непрерывных затратах общественного труда на содержание, охрану и возобновление. При этом уход, охрана и лесовозобновление требуются не только в лесах искусственного происхождения, но и в лесах, естественно растущих, возникших без каких-либо затрат общественного труда. Действительно, лес в отличие от других природных ресурсов нуждается в рубках ухода и в санитарных рубках; нуждается и в охране, и в защите от пожаров, вредителей, болезней. Причем такая охрана нужна не только эксплуатируемым лесам, но и лесам, еще не вовлеченным в эксплуатацию. Пожар на нефтяных, газовых и угольных месторождениях возможен в период их эксплуатации или разведки и почти исключается в местах неиспользуемых месторождений. Даже пожары неразработываемых торфяников возникают весьма редко и обычно связаны с лесными пожарами.

Важной особенностью лесных ресурсов является возможность их многоцелевого использования. Полезность, приносимая лесом человечеству, многогранна. В настоящее время в народном хозяйстве почти нет ни одной отрасли производства и потребления, где не употреблялись бы продукты леса.

Прежде всего, при главном пользовании лесом он дает такой важнейший продукт, как древесина. Среди органических веществ древесины отличается своими особыми механическими, физико-химическими свойствами и легкостью переработки. Поэтому она является сырьем высшего качества для многих отраслей промышленности (например, для строительной, мебельной, целлюлозно-бумажной и т. д.).

Исходя из такой точки зрения, лес имеет огромное экономическое значение; являясь сырьевой базой для лесной промышленности и источником сырья для других отраслей, он дает и возможность для создания значительной части материальных благ (важнейшие предметы производственного и личного потребления).

Кроме главного его назначения, лес используется и для побочного употребления. Это значит, что в лесах, кроме древесины, добывается много других продуктов древесного и недревесного происхождения. Первую группу ресурсов составляют сучья, ветви, хвоя, листья, кора, живица, древесные соки. К недревесным ресурсам относятся грибы, ягоды, лекарственные растения, охотничья фауна. В лесах производится заготовка кормовых трав, добыча торфа. Леса являются базой для развития пчеловодства и т. д.

Значение леса как природного ресурса не ограничивается только его главным и побочным использованием. Лес в то же время выполняет еще целый ряд разнообразных и важных функций, основные из которых следующие:

а) санитарно-гигиеническая и рекреационная функция леса. Леса вместе с другими растительными сообществами выделяют в атмосферу кислород и поглощают углекислый газ; обогащают воздух фитонцидами и отрицательными ионами, способствующими подавлению микробов, в том числе возбудителей тяжелых болезней, как туберкулез, брюшной тиф, дифтерит и др.; очищают воздух и воды от разных видов загрязнения (пыли, газов, мазута, и т. д.) По имеющимся данным, 1 га леса способен отфильтровать из воздуха 50—70 тонн пыли в год. Кроме то-

го, известно, что из всей растительности земли, обеспечивающей кислородный баланс планеты, 54% (по величине биомассы) приходится на долю лесов¹². Лес смягчает суточные колебания температуры, влажности воздуха, скорости ветра. Благодаря этим средоулучшающим функциям, леса стали местом массового отдыха, спорта, лечения и туризма;

б) почвозащитная и почвоулучшающая функция леса. Защитная в отношении почвы роль леса состоит в сохранении (закреплении) самой почвы и в сохранении и улучшении ее свойств. Почвозащитная роль леса признана сравнительно недавно, хотя исследования в этой области проводятся более 100 лет. В результате этих исследований разработаны приемы закрепления при помощи леса почвы, восстановления и улучшения ее плодородия, регулирования для тех же целей стока и т. п. Значение защитных свойств леса и умелое их использование позволяет получить увеличение производительности сельскохозяйственных угодий, поскольку лесные полосы обеспечивают получение дополнительной сельскохозяйственной продукции с защищаемых ими полей. Предотвращая ветровую и водную эрозию почв, они поддерживают плодородие сельскохозяйственных земель и обеспечивают гарантийный сбор урожая;

в) водоохранная и водорегулирующая функции леса. Лесам принадлежит огромная роль в деле охраны и воспроизводства водных ресурсов, так как вся совокупность явлений, касающихся поступления, распределения и расхода воды тесным образом связана с влиянием лесов. Леса выполняют важную водорегулирующую функцию. С их помощью поверхностный сток переходит во внутрипочвенный и тем самым предотвращается эрозия почвы: смягчается сила и скорость стока, особенно в период паводка, и этим самым обеспечивается более постепенное и постоянное поступление воды в реки и другие водоемы. Превращение поверхностного стока во внутрипочвенный способствует и некоторому увеличению суммарного стока за счет уменьшения расхода влаги на физическое испарение с открытой поверхности почвы. Но самое важное то, что лес, переводя поверхностный сток во внутрипочвенный, оказывает положительное влияние на качество воды, предотвращает смыв почвы. Лесные насаждения увеличивают щелочность, уменьшают жесткость и улучшают органолептические (запах, цвет, прозрачность) свойства воды. Лес оказывает большое влияние на регулирование температуры воды, которая в защищенных лесом водоемах всегда ниже;

г) ландшафтно-эстетическая функция леса. Леса играют большую роль в создании ландшафтно-эстетического свойства окружающей среды. Они по своим разнообразным и живописным пейзажам создают условия для формирования особых ландшафтно-эстетических картин природы, что привлекает туристов.

Такое огромное социально-экономическое значение леса и его ресурсов обязывает нас к его охране и приумножению этих ресурсов.

В настоящее время советское лесопользование стоит перед проблемами рационального использования, воспроизводства, охраны и возможного приумножения лесных ресурсов. По площадям, занятым лесами (768,8 млн га), и запасам насаждений (81,8 млрд м³) СССР занимает первое место в мире (лесопокрытая площадь Советского Союза в общем мировом фонде лесов составляет около 30%) и значи-

¹² П. В. Васильев. Экономика использования и воспроизводства лесных ресурсов, М., 1963, с. 23.

тельно превосходит любое другое государство. Общая площадь лесов государственного лесного фонда СССР составляет 1229,6 млн. га, то есть занимает 55% территории, а средняя лесистость страны составляет 34,4%.

Приведенные цифры соответствующих показателей для одной страны действительно являются достаточно солидными и якобы создается повод для отрицания необходимости постановки вышеуказанной проблемы. Но это вовсе не значит, что у нас в деле лесопользования все хорошо. Основной недостаток наших лесных богатств в том, что они по территории распределены неравномерно — в европейской части страны, где потребляется 80% всей продукции леса, имеется всего 20% лесов, в азиатской части страны потребляется 20% древесины, а лесов — 80%. Это говорит о том, что в стране имеются районы и целые республики с острым дефицитом древесины и острым недостатком леса как защитного фактора. Это видно из того, например, факта, что более 94% лесов приходится на РСФСР.

В лесном хозяйстве расширенное воспроизводство, так же как и в остальных отраслях народного хозяйства, осуществляется двумя путями — экстенсивным и интенсивным.

Под экстенсивным воспроизводством лесных ресурсов понимается их количественное увеличение за счет включения в сферу лесного хозяйства новых территорий как лесовосстановительными мероприятиями, так и лесозэксплуатацией.

Освоение и передача в лесозэксплуатацию ранее неосвоенных лесных ресурсов (массивов) представляют собой также экстенсивное расширенное воспроизводство лесных ресурсов, поскольку вырубка малопродуктивных перестойных насаждений и замена их более продуктивными обуславливает повышение их производительности.

Экстенсивное воспроизводство лесных ресурсов зависит от уровня и направления экономического развития, от природно-климатических условий и лесистости отдельных районов. В связи с этим темпы и масштабы их экстенсивного воспроизводства в нашей стране резко дифференцированы. В безлесных и малолесных районах критерием масштабов и темпов экстенсивного расширенного воспроизводства лесных ресурсов может служить сравнение фактической лесистости района, области с оптимальной.

Известно, что в настоящее время в нашей стране ведутся исследовательские работы по определению оптимальной лесистости в отдельных географических зонах, особенно в малолесных южных и центральных районах, нуждающихся в повышении лесистости для улучшения защитной роли лесов и увеличения пользования древесиной. Однако следует отметить, что средний процент лесистости, показывая относительное наличие покрытой лесом площади, не отражает степени компактности или разбросанности лесных участков. Так, например, при одинаковом показателе лесистости в одном районе леса бывают размещены равномерно, в другом — неравномерно, приурочены к одному месту или разбросаны.

Исходя из этого, при обосновании оптимальной лесистости должны быть рассмотрены многие вопросы, относящиеся к освещению народнохозяйственного значения леса в данном районе. К этим вопросам в первую очередь относятся: определение местных (внутрирайонных) потребностей в лесоматериалах и топливе, обоснование принятых оптимальных пропорций в будущем между различными видами и категориями лесных и сельскохозяйственных земель, изучение водоохранного и за-

щитного влияния лесных участков в зависимости от площади, положения, состава и возраста насаждений.

Под интенсивным путем увеличения масштаба воспроизводства лесных ресурсов подразумевается такая организация лесовыращивания, которая обеспечивает получение с каждого гектара площади, отведенной под лесное хозяйство, все большего количества и лучшего качества продуктов и полезностей леса.

В нашей стране интенсивный путь расширенного воспроизводства лесных ресурсов осуществляется за счет следующих источников.

1. Повышения производительности земель лесного фонда, улучшения условий местопроизрастания.
2. Повышения продуктивности древостоев и прочей лесной растительности.
3. Сокращения периода возобновления леса и периода лесовыращивания.
4. Применения рубок активного регулирования запасов.
5. Снижения горимости лесов и пораженности их лесными вредителями.
6. Повышения защитных, санитарных и прочих полезностей функций леса.
7. Расширения и улучшения побочных лесных пользований (сенокосения, сбор грибов, ягод и т. п.), а также продуктов, получаемых в стадии выращивания древостоев (подсочка и пр.).

При определении количественной стороны воспроизводства лесных ресурсов надо учесть, что не только в районах лесозбыточных, но и даже в среднелесистых расширенное воспроизводство лесных ресурсов, за отдельным исключением, не должно осуществляться за счет увеличения лесопокрытых площадей. Такое увеличение экономически оправдано лишь в тех районах, где наличие площади лесных ресурсов не в состоянии удовлетворить интересы развития экономики района и страны, а интенсивный путь воспроизводства лесных ресурсов, наоборот, обязателен в любом районе страны. Он означает постоянное увеличение количественной и качественной производительности единицы лесной площади и насаждений и усиление особых полезностей леса путем мелиорации земель, улучшения строения и породного состава насаждений, сокращения периода лесовыращивания и т. п.

Конкретная организация воспроизводства лесных ресурсов определяется типом процесса воспроизводства, который в свою очередь зависит от основной формы лесопользования и от других условий, в которых осуществляется воспроизводство.

Современные проблемы социалистического лесопользования, сохранения и приумножения его богатств взаимообусловлены и должны рассматриваться в едином комплексе. Отсюда возникает большая теоретическая проблема прогнозирования лесопользования на основе комплексного изучения природы лесов как компонентов окружающей среды с учетом биогеоценоза.

При лесопользовании, как и при природопользовании, учитываются три вида объектов, постоянно соприкасающиеся и взаимодействующие друг с другом: **лесные**, служащие предметами труда и условиями производства; **технические**, являющиеся орудиями производства и **социальные**—люди, которые владеют как первым, так и вторым видами объектов. Названные объекты с позиций системного подхода можно рассматривать как элементы целостной системы, тогда как каждый из элементов выступает в качестве системы и т. д., то есть образуется иерархическая система.

Исходя из системного анализа лесопользования, можно заметить, что при планировании лесопользования на разных уровнях и участках иерархической системы могут возникнуть задачи многоцелевого характера, которые и требуют решения методами многокритериальной оптимизации. Такой подход к планированию лесопользования прежде всего обусловлен многоцелевым назначением лесных ресурсов

Как отмечалось выше, лес, являясь особым видом биогеоценоза, представляет собой совокупность разных ресурсов и полезностей (земля, древесный запас, социально-защитные свойства и др.), каждый из которых является источником потребительных стоимостей, хотя надо отметить, что из этих полезностей леса не все сочетаются между собой достаточно гармонично. Так, например, социально-защитные функции леса объединяются понятием «невесомые полезности леса». Из самого названия ясно, что с помощью одноцелевого подхода к планированию увеличения этих полезностей невозможно их совместное увеличение из-за противоречивого характера большинства из них.

Таким образом, очевидно, что при правильном планировании лесопользования объектом исследования является не только его одна сторона, а скорее множество сторон, связанных с многоцелевым назначением леса. Поэтому такое планирование требует многокритериальной оптимизации.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод о том, что многокритериальная оптимизация социалистического лесопользования вызвана не случайными обстоятельствами, а именно такой подход является, по нашему мнению, наиболее плодотворным, так как его требования вызваны самой сутью современного социалистического лесопользования и, следовательно, необходимы для оптимизации эффективного использования лесных земель.

Представлена отделением экономических проблем использования природных ресурсов и охраны окружающей среды
Института экономики и права АН ГССР

М. В. КЕКЕЛИДЗЕ, Ш. С. ЧУРКВЕИДЗЕ, А. Р. АРТМЕЛАДЗЕ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Народное хозяйство автономной республики (области) является неотъемлемой частью народного хозяйства союзной республики и страны в целом. Поэтому принятие плановых решений о дальнейшем развитии экономики автономной республики тесно связано с эффективностью общественного разделения труда в масштабе страны и союзной республики.

Разработка долгосрочных и перспективных народнохозяйственных планов требует использования многовариантных оптимизационных расчетов с учетом внешних связей с последующим выбором рационального варианта на основе формализованных методов.

Система управления экономикой страны в территориальном разрезе характеризуется иерархическими уровнями: страна — экономический район (союзная республика) — область (автономная республика).

Вследствие того, что принимаемые плановые решения должны базироваться на многовариантных оптимизационных расчетах, качество и степень согласования решений, принимаемых на различных уровнях иерархии, существенно зависят от качества и взаимоувязки оптимизационных расчетов. Как известно, на различных уровнях иерархии управления разрабатываются математические модели с различной степенью агрегирования¹. Степень агрегирования оказывает существенное влияние на сходимость и трудоемкость процесса взаимосогласования расчетов по иерархии. Поэтому на верхних уровнях иерархии целесообразно рассматривать задачи по возможности в максимально деагрегированном виде. С этой точки зрения существенное значение имеет разработка методов решения задач больших размеров. В настоящее время большое распространение получил метод разложения Данцига-Вулфа, итерационный процесс которого получил четкую экономическую интерпретацию. Аналогично для оптимизации сложных систем могут быть применены методы итеративного агрегирования². В частности, они рекомендуются для согласования решений, принимаемых на территориальных уровнях иерархии³. На основе указанных методов предлагается проводить децентрализованные расчеты для territori-

¹ Система моделей оптимального планирования, под ред. акад. Н. П. Федоренко, М., 1975.

² Пугачев В. Ф., Проблемы многоступенчатой оптимизации народнохозяйственного планирования. М., 1975.

³ Макаров А. А., Макарова А. С., Санеев Б. Г., Исследование механизма взаимодействия иерархически организованных экономических систем. «Экономика и математические методы», 1975, т. XI, вып. 5, с. 819—834.

альных подсистем с итерационным согласованием результатов расчетов.

Одним из эффективных методов решения задач большой размерности является метод вспомогательных функций⁴. С применением указанного метода в настоящее время разработан комплекс программ ТБЛ-76, позволяющий решать на ЕС-ЭВМ средней мощности блочные задачи линейного программирования с числом связующих уравнений до 9000 и с числом уравнений каждого блока до 500⁵. По мере увеличения оперативной памяти и скорости счета ЕС-ЭВМ, вышеприведенные размерности реально решаемых задач не будут предельными. С применением ТБЛ-76 проведены оптимизационные расчеты на уровне страны по производству и распределению 9 видов бензина. В модели рассматривалось 36 нефтеперерабатывающих заводов, 56 пунктов перегрузки из одного вида транспорта на другой и 122 района потребителей. Решение указанной задачи, содержащей 1900 уравнений и 13000 переменных, получено за 5 часов на ЕС-1022. Указанные возможности комплекса ТБЛ-76 позволяют выработать единый подход к решению оптимизационных задач развития экономики на уровнях страны, экономических районов и областей.

Основные принципы предлагаемого подхода заключаются в следующем: а) децентрализации подготовки информации и моделей, а также анализа результатов счета по территориальным и отраслевым подсистемам экономики с выработкой рекомендаций; б) централизации контроля информации и ведения расчетов, при которых производится взаимоувязка результатов расчета в территориальном, отраслевом и временном разрезах; в) централизации принятия решений по общесистемным параметрам экономики; г) принятия решений на нижних уровнях иерархии с учетом результатов счета на верхних уровнях иерархии.

Таким образом, для нижних уровней иерархии составляется две модели: а) агрегированная, предназначенная для включения в качестве блока в модель верхнего уровня; б) дезагрегированная для ведения самостоятельных расчетов.

Увеличив размерность агрегированной модели в пределах возможностей комплекса программы ТБЛ-76, можно достигнуть рациональной степени агрегирования, позволяющей избежать итерационные циклы согласования результатов счета между уровнями иерархии. Это достигается в процессе наладки и ведения непрерывных расчетов на всех уровнях иерархии.

Однако наиболее сложным является организация согласованной работы различных организаций по формированию моделей и подготовке информации. Комплекс программы ТБЛ-76 позволяет сформировать блочную модель по частям (блокам) и вести расчеты по определенной совокупности блоков, поэтому единую модель целесообразно формировать последовательно, начиная с некоторых комплексов отраслей (например, энергетики) и некоторой совокупности экономических районов (областей). Последовательное прибавление блоков новых

⁴ Сыров Ю. П., Чурквейдзе Ш. С., Метод вспомогательных функций и обобщение опыта его применения. «Экономика и математические методы», 1978, т. XIV, вып. I, с. 129—136.

⁵ Сыров Ю. П., Чурквейдзе Ш. С., Липартелиани Д. В., Методические подходы к оптимизации функционирования энергетических систем страны и экономических районов. В кн.: «Иерархия в больших системах энергетики» — Материалы Всесоюзного симпозиума, т. II, 1978, с. 266—277, (АН СССР, СО, СЭИ).

отраслей и новых районов позволяет постепенно приблизиться к формированию единой модели. При этом важное значение имеет принцип декомпозиции единой задачи оптимизации экономики, т. е. принцип выделения отдельных блоков.

Без нарушения общности процессы в экономике можно условно разделить на производство-потребление и доставку (транспорт). Первая группа характеризует функционирование объекта (предприятия), вторая — взаимный обмен продукции между объектами. Принятое условное разделение народного хозяйства не умаляет роли транспорта, как участника производственной сферы. В данном случае нас интересует транспорт как средство доставки грузов. Указанная группировка процессов экономики позволяет в одной системе объединить транспортные сети, в другие — объекты производства-потребления и на этой основе произвести декомпозицию задач.

Составленные блочные модели оптимизации функционирования отраслевых систем энергетики показали эффективность предложенного принципа декомпозиции при применении метода вспомогательных функций. Заметим, что указанный принцип весьма неудобен для метода разложения Данцига-Вульфа.

Пусть рассматривается многоотраслевой комплекс по производству и распределению n видов продукции ($i=1, n$) и пусть для каждого вида продукции известна эквивалентная расчетная схема транспортных сетей (специализированного или общего назначения) и расположение по узлам объектов производства-потребления⁶. Затраты на транспортирование продукции условно можно разделить на две составляющие: а) на перевозку от объекта до узла; б) на перевозку продукции между узлами. При формировании блочной модели первую из них следует учитывать в блоках оптимизации функционирования и развития объектов производства-потребления, вторую — в блоках оптимизации транспортных потоков. Указанные блоки взаимосвязаны между собой по уравнениям баланса продукции в узлах расчетных схем. Эти уравнения составляют основную часть связующих уравнений блочной модели. Сравнительно малая часть связующих уравнений учитывает глобальные условия развития экономики (например, ограничения по объему капиталовложений).

Нужно отметить, что степень эквивалентирования транспортных сетей определяется из целесообразной точности учета транспортных затрат. Если в стоимости продукции транспортные затраты пренебрежимы, то всю схему транспорта данной продукции можно представить одним узлом. Также следует заметить, что объекты производства-потребления неоднородной продукции будут связаны с различными узлами разных транспортных сетей.

Допустим, что для распределения i -го вида продукции транспортная схема состоит из P_i узлов и для учета временного фактора (в частности, динамики развития) рассматривается m_i интервалов времени. Тогда количество связующих уравнений S блочной модели определяется формулой:

$$S = \sum_{i=1}^n p_i m_i \quad (1)$$

⁶ Сыров Ю. П., Чурквейдзе Ш. С., Арбатский Г. М., Труфанов В. В. К оптимизации межотраслевых и межрайонных связей при планировании развития единой народнохозяйственной системы. «Оптимизация», 1971, №2, (19), с. 138—168.

Нумерация продуктов, узлов расчетных схем и интервалов времени определяет нумерацию связующих уравнений.

С другой стороны, если определены номера связующих уравнений, то согласно инструкции комплекса программы ТБЛ-76 самостоятельно можно формировать блоки моделей отдельных объектов производства-потребления и блоки оптимизации доставки отдельных видов продукции.

Таким образом, процесс подготовки информации к модели и формирования самой модели делится на части по отраслевому и территориальному признакам. В блочной модели развития многоотраслевого комплекса на уровне страны экономические районы будут представлены несколькими узлами, но многоотраслевой структурой экономики. Аналогично в блочной модели области или автономной республики они будут представлены некоторым количеством узлов, как правило, — основных транспортных узлов, находящихся вблизи граничных точек. Данная информация достаточна для составления блоков-моделей функционирования и развития объектов, находящихся на территории рассматриваемой области. Указанные блоки предназначены для включения в модель экономического района, а в более агрегированном виде и в блочную модель страны.

Анализ известных критериев оптимальности показывает, что для вышеприведенных принципов формализации модели системы экономики наиболее целесообразно использовать условие максимизации абсолютного экономического эффекта⁷.

Исходя из структуры комплекса программы ТБЛ-76 целесообразно поставить задачу оптимизации функционирования и развития многоотраслевого комплекса (в частности, регионального комплекса экономики автономной республики) в следующем виде (статическая постановка задачи):

$$EKX + CX \pm GX \rightarrow \min \quad (2)$$

$$A_{01}X_1 + A_{02}X_2 + \dots + A_{0q}X_q = B_0$$

$$A_{11}X_1 = B_1 \quad (3)$$

$$A_{c2}X_2 = B_2$$

$$\dots \dots \dots$$

$$A_{cq}X_q = B_q$$

$$0 \leq a \leq X \leq b, \quad (4)$$

где E — нормативный коэффициент эффективности капиталовложений, K — удельные капиталовложения, C — годовые эксплуатационные издержки, G — цены на потребляемую и вывозимую продукцию регионального комплекса (знак «+» ставится при потреблении, а «-» при вывозе), $X(X_1, X_2, \dots, X_q)$ — вектор переменных задач, q — число блоков задачи, $A_{11}, A_{22}, \dots, A_{qq}$ — подматрицы собственных множеств уравнений отдельных блоков, a, b — соответственно нижний и верхний пределы изменения вектора переменных X .

Составление математической модели оптимизации народного хозяйства на уровне автономной республики (области) требует предварительного технико-экономического анализа отраслевой и территориальной

⁷ Канторович Л. В., Богачев В. Н., Макаров В. Л., Об оценке эффективности капитальных затрат. «Экономика и математические методы», 1970, т. VI, вып. 6, с. 811—826.

ной структуры и выявления тенденций развития экономики. В результате анализа можно выделить ряд отраслей, развитие которых обусловлено исключительно местными условиями и ресурсами, в том числе социально-экономическими и экономико-географическими.

Вопросы развития остальных отраслей, как правило, должны рассматриваться в оптимальной народнохозяйственной модели, составленной в виде задачи (2) — (4). При этом на уровне автономной республики (области) существенное значение приобретает учет социальных факторов, в частности, наличия и воспроизводства трудовых ресурсов.

В качестве внешних условий развития народного хозяйства автономной республики принимаются цены и допустимые пределы изменения объектов ввозимой и вывозимой продукции. Указанные внешние условия определяются согласно расчетам, которые проводятся на верхних уровнях управления с учетом агрегированной модели автономной республики. На основе тех же расчетов выявляются характеристики неопределенности объема ввоза — вывоза и соответствующих цен.

С учетом неопределенности вышеуказанной информации производятся вариантыные расчеты по дезагрегированной модели автономной республики. По анализу результатов расчета выявляются экономически эффективные отрасли или предприятия, а также малоэффективные объекты (отрасли) независимо от неопределенного характера информации (выявляются устойчивые решения). Дальнейшему анализу подлежат развитие оставшихся предприятий или отраслей в условиях неопределенности с применением формализованных методов и интуитивного отбора.

Работы по созданию единой модели развития региональной экономики могут быть проведены поэтапно. Для первого этапа возможно использование результатов научных исследований по оптимизации топливно-энергетического комплекса Грузинской ССР⁸. В задаче рассматривались подсистемы энергоснабжения (углеснабжения, газоснабжения, снабжения мазутом и нефтепродуктами, а также электроэнергетическая система — первые 6 блоков, энергоемкие потребители республики и локальные системы энергоснабжения — 11 городов и 8 укрупненных районов республики (всего 25 блоков)⁹.

Таблица 1
 Значение замыкающих затрат (объективно-обусловленных цен)
 топливных ресурсов:

Р а й о н	З и м а			Л е т о		
	Природный газ	Мазут	Уголь	Природный газ	Мазут	Уголь
Пункт ввоза	25,7	24,5	25,2	23,6	22,6	22,5
Тбилиси	26,2	25,7	27,4	24,3	23,8	24,8
Рустави	25,9	25,6	28,0	23,9	23,7	25,4
Сухуми	28,7	25,2	26,4	26,7	23,2	23,8
Батуми	28,2	24,2	27,1	26,2	22,2	24,4

⁸ Чурквездзе Ш. С., Липартелиани Д. В., Джапаридзе В. Р., Артмеладзе А. Р. Особенности оптимизации управления развитием энергетического хозяйства региона. «Энергетика и транспорт», 1980, № 5, с. 17—24.

⁹ Хачатурян Р. А., Чурквездзе Ш. С., Опыт решения задач большой размерности на ЭВМ среднего класса. — «Экономика и математические методы», 1976, т. 12, вып. 5, с. 982—988.

В таблице № 1 приведены некоторые показатели результатов расчетов, анализ которых показывает эффективность предложенных в данной статье подходов.

Изучение свойств подсистем экономики (разномасштабность и устойчивость оптимальных параметров) позволит составить эффективные алгоритмы управления процессом счета и достигнуть приблизительно двухкратного сокращения машинного времени (см. табл. 2).

Таблица 2

Характеристика процесса сходимости решения задач оптимального развития топливно-энергетического комплекса республики

	Общий алгоритм управления процессом счета			При учете в алгоритме свойства устойчивости замыкающих затрат		
	6	11	15	4	5,5	8,5
Время счета на ЭВМ М-222 (час)	6	11	15	4	5,5	8,5
Погрешность по функции (%)	2-3	0,6-0,8	0,1-0,2	2-3	0,5-0,6	0,1-0,16

На следующих этапах работы могут быть последовательно при- бавлены модели других отраслей экономики в виде дополнительных са- мостоятельных блоков.

Результаты проведенных расчетов показывают, что предложенная методика формирования экономико-математических моделей и способы их применения могут быть успешно реализованы в рамках общегосу- дарственной системы сбора и обработки информации для учета, плани- рования и управления народным хозяйством (ОГАС), для решения на- роднохозяйственных задач, связанных с принятием сложных социально- экономических решений межотраслевого, межведомственного и межре- гионального характера.

В настоящее время с применением изложенных в данной статье подходов разработана экономико-математическая модель оптимизации экономического и социального развития региона и ведутся работы по созданию информационного обеспечения. Вся система расчетов в по- следующем будет использована в процессе планирования и управления развитием народного хозяйства Аджарской АССР.

Указанная модель в агрегированном виде может быть использована в качестве территориального блока модели оптимизации развития на- родного хозяйства Грузинской ССР.

Представлена Институтом кибернетики АН ГССР

ლინა ღათუნაშვილი

 ეკონომიკური მემცენარეობის ამაღლების გზები აჭარის
 კოლმეურნეობებში

სკკ ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს მიერ 1979 წლის 27 სექტემბერს მიღებული დადგენილება „საქართველოს სს რესპუბლიკაში სამხრეთული და სუბტროპიკული კულტურების წარმოების გაძლიერებისა და სოფლის მეურნეობის შემდგომი დაჩქარებული განვითარების ღონისძიებათა შესახებ“, დიდ ამოცანას სახავს რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის წინაშე. იგი განსაზღვრავს საქართველოს სსრ სოფლის მეურნეობის განვითარების ძირითად მიმართულებას, ითვალისწინებს ეკონომიკის, დარგობრივი სტრუქტურის, წარმოებრივი სპეციალიზაციის სრულყოფას და საქართველოს სს რესპუბლიკის, როგორც სამხრეთული და სუბტროპიკული კულტურების მწარმოებლის როლის შემდგომ ამაღლებას შრომის საერთო საკავშირო დანაწილებაში.

საქართველოს სსრ სოფლის მეურნეობის მაპროფილებელი კულტურების: ჩაის, ციტრუსების და ტექნიკური კულტურების მთლიანი პროდუქციის წარმოებაში, მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებს, რომელთა ხვედრიწონა აჭარის ასსრ საზოგადოებრივი მეურნეობის მიერ წარმოებული სოფლის მეურნეობის მთლიან პროდუქციაში 1978 წელს უდრიდა 68%. ამავე წელს აჭარის ასსრ კოლმეურნეობები აწარმოებდნენ საქართველოს სსრ კოლმეურნეობათა მიერ წარმოებული ჩაის 13,7%, ციტრუსების—64%, ტუნგოს—18,3% და თამბაქოს—20%.

1975—1978 წლებში აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში იზრდებოდა როგორც მთლიანი, ასევე საქონლური პროდუქციის წარმოება. მთლიანი პროდუქციის ღირებულება 1978 წელს, 1975 წელთან შედარებით გაიზარდა 50897 ათასი მანეთიდან 53571 ათას მანეთამდე, ანუ 5,3%, ხოლო საქონლური პროდუქციის მატება ტოლი იყო 9,5%.

აჭარის ასსრ კოლმეურნეობათა სოფლის მეურნეობის მთლიან პროდუქციაში მაღალი ხვედრიწონა უკავია მემცენარეობის პროდუქციას, რაც 1975 წელს უდრიდა 92,1%, ხოლო, 1978 წელს—94,1%. მემცენარეობის მთლიანი პროდუქციის სტრუქტურაში მაღალია ციტრუსების, თამბაქოს, ჩაის, და ტუნგოს ხვედრიწონა.

1975—1978 წლებში აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში საშუალოდ შეიმჩნეოდა მემცენარეობის მთლიანი პროდუქციის ზრდა (პროცენტობით): მარცვლეულის წარმოებაში—16,9, კარტოფილის—30,2, ციტრუსების—0,8, ჩაის—22,5 და დაფნის ფოთლის წარმოებაში—8,2. ამავე პერიოდში იზრდებოდა მემცენარეობის ცალკეული კულტურების საპექტარო მოსავლიანობა: მარცვლეულის—31,1%, კარტოფილის—29,8%, ბოსტნეულის—59,3%, ხილის—2,4%, ყურძნის—32,4%, ჩაის—20,2%, ხოლო თამბაქოს, ტუნგოს,

ციტრუსების და დაფნის საექტარო მოსავლიანობაში შეიმჩნეოდა შემცირების ტენდენცია შესაბამისად (პროცენტობით): 27, 56, 17, 7, 11, 8. თავისებურ მოვლენას ჰქონდა ადგილი ციტრუსებისა და დაფნის ფოთლის წარმოებაში. სახელდობრ, აღნიშნულ პერიოდში მნიშვნელოვნად შემცირდა ამ კულტურების საექტარო მოსავლიანობა, ხოლო გაიზარდა მთლიანი მოსავალი. ამ მოვლენის ძირითად მიზეზს წარმოადგენს ციტრუსების და დაფნის ნარგავთა ფართობის გადიდება, შესაბამისად 22,5% და 22,3%-ით, რაც მიგვითითებს იმ ფაქტზე რომ აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში აღნიშნული კულტურების წარმოების გადიდებისათვის უპირატესად მიმართავენ ექსტენსიურ მეთოდს, რაც პროდუქციის წარმოების გადიდების ნაკლებად ეფექტური საშუალებაა.

აჭარის ასსრ კოლმეურნეობათა სოფლის მეურნეობის მთლიან პროდუქციაში დაბალი ხვედრიწონა უკავია მეცხოველეობის პროდუქციას, რაც 1975 წელს ტოლი იყო 7,9%, ხოლო 1978 წელს 5,9%. მიუხედავად ამისა აღნიშნულ პერიოდში გაიზარდა პირუტყვის სულადობა 4,1%, რძის წარმოება—12,9%, ღორის ხორცის—2,2-ჯერ, ხოლო შემცირდა ძროხის ხორცის წარმოება 30,6%, თაფლისა—46,9%, აბრეშუმის პარკისა—0,5%. მიუხედავად იმისა, რომ პირუტყვის პროდუქტიულობის მაჩვენებლები გაიზარდა, მაგ., 100 ძირითადი დედა ღორიდან მიღებული გოჭები 1000 სულადან 1041 სულამდე, ძროხის საშუალო წველადობა 1201 კგ-დან 1302 კგ-მდე და მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის სადღღამისო წონამატი 141 კგ-დან 146 კგ-მდე, აღნიშნული ზოგიერთი მაჩვენებელი საქართველოს სსრ კოლმეურნეობის საშუალო რესპუბლიკურ მაჩვენებლებზე მაინც დაბალი იყო, სადაც ერთი ძროხის საშუალო წველადობა 1978 წელს უდრიდა 1600 კგ, ხოლო მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის სადღღამისო წონამატი ტოლი იყო 201 კგ-ისა.

აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში მეცხოველეობის პროდუქტიულობის დაბალი დონე, უპირველეს ყოვლისა, ვაპირობებულობს საკვების ნაკლებობით. კოლმეურნეობებში მაღალია უხეში და წვნიანი საკვების დეფიციტი. რესპუბლიკის მთიან რაიონებში, როგორცაა ქედა, ხულო, შუახევი, შედარებით მაღალია ბუნებრივი სათიბი-საძოვრების ხვედრიწონა (71,9%, 88,4%, 88,8%). მაგრამ, იმის გამო, რომ არსებული შესაძლებლობით მათ ინტენსიურად არ იყენებენ, აღნიშნული სათიბი-საძოვრები ვერ აკმაყოფილებს საკვებზე საზოგადოებრივი მეცხოველეობის მოთხოვნილებას. მეცხოველეობის დარგის საკვებით უზრუნველყოფისათვის საჭიროა პერიოდულად ვაწარმოთ სათიბი-საძოვრების ზედამირული გაუმჯობესების ღონისძიებანი, ამავე დროს ჯოგის სტრუქტურულ შემადგენლობაში ავამაღლოთ ჯიშისანი ფურების ხვედრიწონა, ყურადღება გავამახვილოთ სარემონტო მოზარდელის მიზანმიმართულ გამოზრდაზე, მინიმუმამდე შევამციროთ ბერწიანობის პროცენტი, რისთვისაც აუცილებელია საჭირო რაოდენობის კარგი სანაშენე ბუღამწარმოებლები, და ამასთან ერთად ფართოდ დაენერგოთ ხელოვნური დათესვის პრაქტიკაც.

აჭარის ასსრ კოლმეურნეობათა ეკონომიკის ეფექტიანობა მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია ძირითად ეკონომიკურ მაჩვენებელთა დონეზე.

აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში საშუალოდ 1 ცენტ. სოფლის მეურნეობის ძირითადი სახის პროდუქციაზე შრომითი დანახარჯები 1975—1978 წლებში შემცირდა (პროცენტობით): მარცვლეულის წარმოებაში 16,1, კარტოფილის — 28,7, ბოსტნეულის — 10,9, ხილის—22,3, ჩაის — 25,0, რძის— 5,9, მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის წონამატის — 26,2, თაფლის — 45,1.

საქართველოს სსრ კოლმეურნეობებში შესაბამისი მონაცემების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ შრომითი დანახარჯი შემცირდა (პროცენტობით): სიმინდის წარმოებაში 8,9, თამბაქოს — 7,2, კარტოფილის — 7,3 ბოსტნეულის — 9,1 ყურძნის — 20,9 ჩაის — 21,8 ხილის — 27,3 რძის — 8,4 მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის წონამატზე — 10,4.

საქართველოს სსრ და აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში სოფლის მეურნეობის ძირითადი სახის პროდუქციის წარმოებაზე შრომითი დანახარჯების შედარებამ გვიჩვენა: მიუხედავად იმისა, რომ აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში შემცირდა შრომითი დანახარჯები 1 ცენტ. სოფლის მეურნეობის ძირითადი სახის პროდუქციაზე, აღნიშნული მდგომარეობა მაინც არაადამიკაყოფილებელია, რაც იმაში გამოიხატება, რომ აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში გაცილებით მეტი შრომა იხარჯება 1 ცენტ. სიმინდის, თამბაქოს, კარტოფილის, ბოსტნეულის ჩაის, მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის წონამატის, თაფლისა და აბრეშუმის პარკის წარმოებაზე, ვიდრე საშუალოდ საქართველოს სს რესპუბლიკის კოლმეურნეობებში, რაც პროცენტებში შესაბამისად ასე გამოიხატება: 63,8; 31,6; 34,3; 53,8; 3,2; 41,5; 22,7; 38,5.

როგორც ცნობილია, შრომის ნაყოფიერების ამაღლებას პროდუქციის ერთეულის წარმოებაზე სამუშაო დროის დანახარჯების შემცირება იწვევს. ამ დროს იზრდება წარმოებული პროდუქციის რაოდენობა მეურნეობაში დასაქმებულ ერთ საშუალო წლიურ მუშაკზე. აღნიშნული მაჩვენებლით განისაზღვრება როგორც შრომის ნაყოფიერების დონე, ასევე სამუშაო ძალის დასაქმებულობის ხარისხი.

1975—1978 წლებში აჭარის ასს რესპუბლიკის კოლმეურნეობებში ერთ საშუალო წლიურ მუშაკზე სოფლის მეურნეობის მთლიანი პროდუქცია გაიზარდა 7,4%, ხოლო მემცენარეობის პროდუქცია — 9,7%. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში ადგილი ჰქონდა კოლმეურნეობებში დასაქმებულ საშუალო წლიურ მუშაკთა რაოდენობის შემცირებას, მეცხოველეობის წარმოების შემცირების ტემპები უფრო მაღალი იყო, ვიდრე საშუალო წლიურ მუშაკთა რაოდენობის შემცირების ტემპი, რამაც განაპირობა ერთ საშუალო წლიურ მუშაკზე მეცხოველეობის მთლიანი პროდუქციის შემცირება 25,1%.

შრომის ნაყოფიერების ცვლილება სხვადასხვა სახის პროდუქციის წარმოებაზე შეიძლება დავახასიათოთ შრომის ნაყოფიერების ინდექსით.

$$J \text{ შრ. ნაყოფ.} = \frac{\sum t_0 x_1}{\sum t_1 x_1}, \text{ სადაც } t - \text{ არის შრომის დანახარჯები}$$

ცალკეული სახის პროდუქციაზე, g — ცალკეული სახის პროდუქციის რაოდენობა, ხოლო მოცემულ ფორმულაში მრიცხველისა და მნიშვნელის სხვაობა იძლევა იმ სამუშაო დროის ეკონომიკას Δt -ს, რომელიც მიიღება პროდუქციის მთლიანი მოცულობისათვის საანგარიშო წელს: $\Delta t = \sum t_0 x_1 - \sum t_1 x_1$

$$\text{საიდანაც } i \text{ შრ. ნაყოფ.} = \frac{\sum t_0 g_1}{\sum t_1 g_1} = \frac{27346099}{23896263} = 1,44$$

რაც მიგვიითებებს იმაზე, რომ 1978 წელს, 1975 წელთან შედარებით, შრომის ნაყოფიერება აჭარის ასს რესპუბლიკის კოლმეურნეობებში გაიზარდა 14,4%-ით. დროის ეკონომია ამავე პერიოდში შეადგენდა $\Delta t = \sum t_0 x_1 - \sum t_1 x_1 = 27346099 - 23896263 = 3445836$ კ(სთ.).

შრომის ნაყოფიერების ინდექსური გაანგარიშება აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში
(1975—1978 წწ.)

პროდუქციის სახეები	შრომითი დანახარები 1 ცენტ. პროდუქციაზე კ/სთ		პროდუქციის მოცულობა საანგარიშო წელს ცენტ.	შრომითი დანახარები საანგარიშო წლის მთლიანი პროდუქციის მოცულობაზე კ/სთ	
	საბაზისო წელი t ₀	საანგარიშო წელი t ₁		საბაზისო წლის შრომის ნაყოფიერების დონესთან t ₀ g ₁	საანგარიშო წლის შრომის ნაყოფიერების დონესთან t ₁ p ₁
მარცვლეული (სიმინდი)	36	30	31914	11498,4	9582,0
თამბაქო	324,7	361	23486	7625904,2	8478446
ხილი	22,9	17,8	6627	6649,9	6644,8
ყურძენი	44,9	49,3	17005	763524,5	88346,5
ჩაი	42,5	31,9	381701	16222292	12176261
ძროხის წონა-მატრი	150,8	141,9	5431	820081	771202
რძე	18,9	16,1	97114	1835454,6	1553824
ლორი	163,6	167	371	60695,6	61457
ს უ ლ:				27346099	23896263

სოფლის მეურნეობაში შრომის ნაყოფიერების დონეზე მრავალი ფაქტორი მოქმედებს, რომელთაგან უპირველესად უნდა გამოვყოთ:

1. სამუშაო ძალის აღჭურვა წარმოების საშუალებებით, განსაკუთრებით შრომის იარაღებითა და ენერგეტიკული რესურსებით,

2. არსებული ტექნიკის მალამწწარმოებლური გამოყენება,

3. წარმოებისა და შრომის საზოგადოებრივი ორგანიზაციის სრულყოფა (წარმოების კონცენტრაცია, შრომის კოოპერაცია, შრომის დანაწილება),

4. მუშაკთა კვალიფიკაციის ამალება,

5. მეცნიერების თანამედროვე მიღწევებისა და შრომის მეცნიერული ორგანიზაციის წარმოებაში დანერგვა,

6. მშრომელთა მატერიალური დაინტერესებულობის ამალება და სხვ.

მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა 1975—1978 წლებში აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში წარმოებულ სოფლის მეურნეობის პროდუქციის თვითღირებულებაში. გადიდა თვითღირებულების დონე სოფლის მეურნეობის მთელ რიგ პროდუქტებზე, როგორც საშუალოდ აჭარაში, ასევე მასში შემავალ ხუთივე რაიონის კოლმეურნეობებში. მაგ., საშუალოდ რესპუბლიკაში 1 ცენტ. თამბაქოს თვითღირებულება გადიდა 19,2%, ყურძენის — 15,0%, ხილის — 7,4%, კარტოფილის — 4,6%, ციტრუსების — 1,2%, ჩაის — 3,0%, ბოსტნეულის — 8,0%, რძის — 6,6%, მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის წონამატის — 22,3%, ლორის წონამატის — 21,0%, აბრეშუმის პარკის — 21%.

მიუხედავად იმისა, რომ აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში იზრდება შრომის ნაყოფიერება სოფლის მეურნეობის ძირითადი სახის პროდუქციის წარმოებაზე, აქვე აღვიღო აქვს 1 ცენტ. სოფლის მეურნეობის პროდუქციის თვითღირებულებაში.

1 ციფრობრივი მასალა აღებულია საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ეკონომიკური სტატისტიკური სამმართველოში კოლმეურნეობათა შესაბამისი წლების წლიური ანგარიშებიდან.

რებულების გადიდებას, რაც გაპირობებულია იმ გარემოებით, რომ აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში უფრო სწრაფი ტემპით იზრდება შრომის ანაზღაურება, ვიდრე შრომის ნაყოფიერება. მაგ., 1978 წელს, 1975 წელთან შედარებით, 1 ცენტ. კარტოფილის წარმოებაში შრომის ნაყოფიერება გაიზარდა 28,7%, შრომის ანაზღაურება კი — 30%-ით. ჩაის წარმოებაში შრომის ნაყოფიერება გაიზარდა შესაბამისად — 10,9% და 15%. მარცვლეულის წარმოებაში — 10,1% და 50%. რძის წარმოებაში — 5,9% და 22,1%. აღნიშნულიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ, იმ დარგებში, სადაც შრომის ანაზღაურების ზრდის ტემპი აღემატება შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპს, პროდუქციის თვითღირებულება მნიშვნელოვნად დიდდება.

აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში მემცენარეობის პროდუქციის თვითღირებულების სტრუქტურის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ დანახარჯები ხვედრი წონის მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება: ყველაზე მაღალი ხვედრიწონით წარმოდგენილი არის შრომის ანაზღაურება, რაც 1975—1978 წლებში უდრიდა (პროცენტობით): მარცვლეულის წარმოებაში (სიმინდი)—1, 41, 6, 45, 4, 1, თამბაქოს წარმოებაში—66,5—62,8, ყურძნის წარმოებაში—59,6—53,7, ჩაის ფოთლის წარმოებაში—69,6—70,6, ხილის წარმოებაში—33,3—35,9, ხოლო დანახარჯები თესლსა და სარგავ მასალაზე მაღალია სიმინდის (33,3—22,7) და კარტოფილის (44,1—40, 2%) წარმოებაში. ორგანულ და მინერალურ სასუქებზე დანახარჯებს მაღალი ხვედრიწონა უკავიათ კარტოფილის (4,7—6,4%), ყურძნის (3,6—3,2%) და ხილის წარმოებაში, ხოლო შედარებით დაბალი თამბაქოსა (1,9—2,1%) და ჩაის ფოთლის წარმოებაში (2,5—1,9%).

აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში მემცენარეობის ყველა დარგის პროდუქციის თვითღირებულებაში მნიშვნელოვნად მაღალი ხვედრიწონა უკავია საერთო საწარმოო და საერთო სამეურნეო ხარჯებს, რაც უდრიდა (პროცენტობით): სიმინდის წარმოებაში—16,6—13,6, თამბაქოს წარმოებაში — 11,6—11,3 ჩაის ფოთლის წარმოებაში — 12,6—14,0, ხოლო ხილის წარმოებაში — 12,2—13,2, ასევე მაღალია დანარჩენი ხარჯების ხვედრიწონა თამბაქოს (15,1—16,7), კარტოფილის (11,4—15,8), ყურძნის (16,0—20,9) და ხილის წარმოებაში (27,8—21,9).

სხვა ხარჯები როგორცაა: ავტოტრანსპორტი, ძირითად საშუალებათა ამორტიზაცია და ძირითად საშუალებათა მიმდინარე რემონტი, დაბალი ხვედრიწონით არის წარმოდგენილი მემცენარეობის პროდუქციის თვითღირებულებაში.

დარგების მიხედვით მემცენარეობის პროდუქციის თვითღირებულების სტრუქტურის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ თამბაქოს, კარტოფილის, ყურძნის თვითღირებულებაში თუმცა მაღალია შრომითი დანახარჯების ხვედრიწონა, მაგრამ შეიმჩნევა ისიც, რომ აღნიშნულ პერიოდში ეს ხარჯები შემცირების ტენდენციით ხასიათდება. ასევე მცირდება თესლისა და სარგავი მასალების, ავტოტრანსპორტის, ძირითად საშუალებათა ამორტიზაციის და ძირითად საშუალებათა მიმდინარე რემონტის ხარჯები. შედარებით იზრდება ორგანული და მინერალური სასუქების, დანარჩენი ხარჯების, საერთო-საწარმოო და საერთო სამეურნეო ხარჯების ხვედრიწონა, რაც მიუთითებს იმ ფაქტზე, რომ აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში თამბაქოს, კარტოფილის და ყურძნის წარმოებაში შედარებით ამაღლდა მექანიზაციის დონე, რამაც ცოცხალი შრომის დანახარჯების ეკონომია გამოიწვია, ამასთან, არსებული მანქანა-იარაღების მწარმოებლურმა გამოყენებამ შეამცირა ავტოტრანსპორტის ხარჯები. 1 ჰექტარ ნათესზე მარცვლეულის

(სიმინდის) მოსავლიანობის ზრდამ 13 ცენტ-დან 18 ცენტ-მდე და კარტოფილის მოსავლიანობის გაღებამ 52,9 ცენტ-დან 68,7 ცენტ-მდე განაპირობა თესლისა და სარგავი მასალების ეკონომია, შესაბამისად 31%-ით და 8,9%-ით.

მარცვლეულის წარმოებაში მექანიზაციის დონის ამაღლებამ და ცოცხალი შრომის დანახარჯების შემცირებამ, შესაბამისად განაპირობა საერთო სამეურნეო და საერთო საწარმოო ხარჯების შემცირება, ხოლო თამბაქოს და კარტოფილის წარმოებაში შრომითი დანახარჯების შემცირებამ არსებითი გავლენა ვერ მოახდინა ამ დარგში საერთო საწარმოო და საერთო სამეურნეო ხარჯების დონეზე, რაც აღნიშნულ პერიოდში თითქმის უცვლელი დარჩა. ხილისა და ჩაის ფოთლის წარმოებაში შრომის ანაზღაურების ზრდის პროპორციულად გადიდდა აღნიშნული ხარჯების ოდენობაც.

სხვა დანახარჯები, როგორც არის თესლი და სარგავი მასალები, მაღალია სიმინდისა და კარტოფილის წარმოებაში, რაც დარგის თავისებურებით არის გაპირობებული, 1975—1978 წლებში ეს ხარჯები შემცირდა შესაბამისად 31,9% და 8,9%. მიუხედავად იმისა, რომ სიმინდის ფართობი შემცირდა 10,3%-ით, ხოლო კარტოფილის — 0,9%-ით, 1 ჰა ფართობზე მოსავლიანობის ზრდამ განაპირობა სიმინდისა და კარტოფილის პროდუქციის წარმოების ზრდა 16,7% და 30,2%-ით.

აჭარის ასრ კოლმეურნეობებში მეცხოველეობის პროდუქციის თვითღირებულებაში მაღალი ხვედრიწონით არის წარმოდგენილი შრომითი დანახარჯები, დანახარჯები საკვებზე, საერთო-საწარმოო და საერთო-სამეურნეო, აგრეთვე სხვა დანარჩენი ხარჯები, ხოლო შედარებით დაბალი ხვედრიწონა უკავია ძირითად საშუალებათა ამორტიზაციას და ძირითადი საშუალებების მიმდინარე რემონტს.

დანახარჯების ასეთი დაჯგუფება მეცხოველეობის დარგის სპეციფიკობიდან გამომდინარეობს, რადგან მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის, ღორის, ცხვრისა და ქათმის, როგორც სულადობრივი, ასევე წონამატის მისაღებად ძირითადი საკვებია, ამიტომ დანახარჯები მეცხოველეობაში როგორც თავის, ასევე ნაყიდ საკვებზე დიდი ოდენობით მოდის. დანახარჯები საკვებზე არა მარტო კველა დანახარჯზე უფრო მაღალი ხვედრიწონით არის წარმოდგენილი, არამედ ზრდითაც ხასიათდება. მაგ., რძის წარმოებაში 5,0%, მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის წონამატზე — 3,2%. აბრეშუმის პარკის წარმოებაში — 2,3%-ით, საკვებზე დანახარჯების შემცირება შეინიშნება ღორის წონამატის წარმოებაში 2,7%-ით.

საკვებზე დანახარჯების მაღალი ხვედრიწონა და ზრდის ტენდენცია მიგვითითებს იმ ფაქტზე, რომ აჭარის ასრ კოლმეურნეობებში ნაკლები ყურადღება ექცევა საკუთარი საკვებწარმოების განვითარებას, რის გამოც კოლმეურნეობებს დიდი რაოდენობის საკვების ყიდვა უხდებათ. ამავე დროს, კოლმეურნეობებში ადგილი აქვს დაბალი ყუათიანი საკვებით პირუტყვის გამოკვებას, რაც იწვევს ნორმით გათვალისწინებულზე მეტი საკვებერთეულის ხარჯვას. მეცხოველეობის პროდუქციის ზრდა და პირუტყვის პროდუქტიულობის ამაღლება აჭარის ასრ კოლმეურნეობებში ძირითადად უნდა წარმართოს ადგილობრივ მინდვრად საკვებწარმოებისა და ბუნებრივი სათიბ-საძოვრების მოსავლიანობის ამაღლების ბაზაზე, უხეში, წვნიანი და მწვანე საკვებზე მოთხოვნილება ძირითადად ადგილზე წარმოებული საკვებით უნდა დაკმაყოფილდეს, ხოლო

ნაწილი უნდა შეეცდოს გარედან შესყიდულის საფუძველზე. არა მარტო უნდა გაიზარდოს საკვების წარმოების მოცულობა, არამედ საჭიროა გაუმჯობესდეს მისი სტრუქტურული შემადგენლობა, გადიდდეს წვნიანი და მწვანე საკვების ხვედრიწონა და ამაღლდეს მონელებადი ცილების რაოდენობა საკვებ ერთეულზე. კოლმეურნეობებში ძირითადად საკუთარი, მაღალყუთიანი და კალორიული საკვებით პირუტყვის უზრუნველყოფა მინიმუმამდე შეამცირებს მასზე დანახარჯებს, რაც დადებითად იმოქმედებს მეცხოველეობის პროდუქციის თვითღირებულების შემცირებაზე.

აჭარის ასრ კოლმეურნეობებში მეცხოველეობის დარგში მექანიზაციის დაბალ დონეზე მიუთითებს შრომითი დანახარჯების მაღალი ხვედრიწონა. მასალის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ კოლმეურნეობებში შრომითი დანახარჯები არა მარტო მაღალია, არამედ შეინიშნება მისი ზრდის ტენდენციაც, რაც პროცენტებში გამოხატული ტოლია: ღორის წონამატის წარმოებაში 4,7, თაფლის წარმოებაში 2,9, ხოლო შემცირება შეინიშნება რძისა და მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის წონამატის წარმოებაში, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ საკვლევ პერიოდში მექანიზებულად სწარმოებდა პირუტყვის დარწყყლება, საკვების მიწოდება, ძროხების მოწველა, სადგომების გასუფთავება და სხვა სამუშაოები. დანარჩენი ხარჯები, საერთო საწარმოო და საერთო სამეურნეო ხარჯები შედარებით მაღალი ხვედრიწონით არიან წარმოდგენილი მეცხოველეობის თითქმის ყველა დარგის პროდუქციის თვითღირებულებაში, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ დიდია შრომითი დანახარჯები მეცხოველეობაში, ამავე დროს ადგილი აქვს მეცხოველეობის დარგზე სხვა ხარჯების გადიდებული ოდენობით მიწერის ფაქტებს.

თვითღირებულების დონეზე მოქმედებს ესა თუ ის ფაქტორი. რძის თვითღირებულებაზე წარმოების დანახარჯებისა და პროდუქტიულობის გავლენის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ მასზე მოქმედებს, როგორც პირუტყვის პროდუქტიულობის ამაღლება, ასევე წარმოების ხარჯების ზრდა, მაგრამ, რადგან რძის წარმოებაში პროდუქტიულობის ზრდის ტემპი ნაკლებია წარმოების ხარჯების ზრდის ტემპზე 3,1-ჯერ, ამიტომ პროდუქციის თვითღირებულების გადიდება 16,7% მეორე ფაქტორის (წარმოების ხარჯების) უპირატესმა ზრდამ განაპირობა.

სოფლის მეურნეობის პროდუქციაზე თვითღირებულებას შემცირებას დიდი სახალხო მეურნეობრივი მნიშვნელობა აქვს. ყოველ საზოგადოებრივ მეურნეობას, მის ყოველ რგოლს გააჩნია თვითღირებულების შემცირების გამოუვლინებელი რეზერვები, რომელთა ამოქმედება მნიშვნელოვნად შეამცირებს სოფლის მეურნეობის პროდუქციის თვითღირებულებას.

პროდუქციის თვითღირებულების შემცირების მთავარი გზაა შრომის ნაყოფიერების ამაღლება. ეს ორი ძირითადი ეკონომიკური მაჩვენებელი მჭიდრო კავშირით ერთმანეთთან. შრომის ნაყოფიერების ზრდა პროდუქციის თვითღირებულების შემცირებას უზრუნველყოფს იმ შემთხვევაში, თუ მას თან ახლავს შრომის ანაზღაურებისა და პროდუქციის ერთეულზე გაანგარიშებით მატერიალური დანახარჯების შემცირება. უნდა მივაღწიოთ იმას, რომ შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპი წინ უსწრებდეს შრომის ანაზღაურების (ხელფასის) ზრდის ტემპს.

სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა ინტენსიფიკაცია პროდუქციის თვითღირებულების შემცირების უმნიშვნელოვანესი პირობაა. კოლმეურნეობების აღჭურვა თანამედროვე ტექნიკით, მათი მინერალური და ორგანული სასუქებით უზრუნველყოფა, მიწების ირიგაცია და მელიორაცია, უხვმოსავლიანი ჯიშებით

მემცენარეობის დარგის უზრუნველყოფა და ფერმების მაღალპროდუქტიული პირუტყვით დაკომპლექტება მნიშვნელოვნად ამაღლებს სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა ინტენსიფიკაციის დონეს.

სოფლის მეურნეობის პროდუქციის თვითღირებულების შემცირების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რეზერვია მატერიალური დანახარჯების ეკონომია. მემცენარეობაში სათესლე მასალაზე დანახარჯების შემცირების ერთ-ერთი მთავარი გზა არის მოსავლიანობის ამაღლება. ამ უკანასკნელზე კი დიდ გავლენას ახდენს მინერალური და ორგანული სასუქების რაციონალური გამოყენება, ნიადაგის დროული დამუშავება, აგროტექნიკურ ღონისძიებათა კომპლექსის გატარება და სხვ.

მეცხოველეობაში მატერიალური დანახარჯების უდიდესი ნაწილი მოდის საკვებზე, რაც გაპირობებულია კოლმეურნეობებში მცირე საკუთარი საკვებწარმოებით და გარედან ნაყიდი საკვების საკმარისად მაღალი შესასყიდი ფასებით. აღნიშნული მიგვიითებებს კოლმეურნეობებში საკუთარი საკვებწარმოების დონის ამაღლების აუცილებლობაზე.

სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა რენტაბელობა სასიცოცხლოდ დიდმნიშვნელოვანი ფაქტორია სოციალისტური საზოგადოების განვითარებისათვის. იგი საზოგადოებისათვის უზრუნველყოფს დაგროვებას, რომელიც საჭიროა წარმოების განუწყვეტელი და სწრაფი განვითარებისათვის.

1975 წელს აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში მემცენარეობის დარგებიდან რენტაბელური იყო თამბაქოს, თივის, ხილის, ციტრუსების, ყურძნის, ჩაისა და დაფნის წარმოება. 1978 წელს არარენტაბელური გახდა (მარცვლეულის, კარტოფილისა და ბოსტნეულის გარდა) ხილის, ყურძნისა და ტუნგოს წარმოება.

მეცხოველეობაში ყველა დარგი არარენტაბელურია. 1978 წელს 1975 წელთან შედარებით, ზარალის თანხა აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში 28,1%-ით გადიდა. მიუხედავად იმისა, რომ მეცხოველეობა მთლიანად და მემცენარეობის ზოგიერთი დარგი ზარალიანია, აჭარის ასსრ კოლმეურნეობებში მაპროფილებელი დარგებიდან (თამბაქო, ციტრუსები, ჩაი, დაფნა) მიღებულმა მოგებამ საკვლევ პერიოდში უზრუნველყო რესპუბლიკის კოლმეურნეობის საშუალო რენტაბელობა, უნდა ითქვას ისიც, რომ რენტაბელობის ნორმა 1978 წელს, 1975 წელთან შედარებით 25,1%-დან 19,8%-მდე შემცირდა, მიუხედავად ამისა არსებული დონე მაინც არადაამკამყოფილებელია.

რენტაბელობის დონის ამაღლებაზე მოქმედ მრავალ ფაქტორთა შორის საჭიროა გამოვყთ შემდეგი:

1. სოფლის მეურნეობაში წარმოებული პროდუქციის თვითღირებულების შემცირება,
2. შრომის ნაყოფიერების დონის ამაღლება,
3. მემცენარეობაში საპექტარო მოსავლიანობის გადიდება და მეცხოველეობაში პროდუქტიულობის ამაღლება,
4. მთლიანი და საქონლური პროდუქციის მოცულობის ზრდა,
5. წარმოებული პროდუქციის ხარისხის ამაღლება,
6. ფულადი და მატერიალური სახსრების ხარჯვაში ეკონომიკის რეჟიმის განხორციელება,
7. მშრომელთა მატერიალური სტიმულირების გადიდება.

აღნიშნული ფაქტორებიდან ყველაზე მთავარია რეალიზებული პროდუქციის თვითღირებულების შემცირება და შრომის ნაყოფიერების ამაღლება. პროდუქციის ერთეულის თვითღირებულების შემცირება სისტემატურად შეიძლება თუ სასოფლო-სამეურნეო საწარმოები უფრო სრულად და ეკონომიურად გა-

მოიყენებენ ფულად, მატერიალურ და შრომით რესურსებს, გამოავლენენ ახალ რეზერვებს და ჩართავენ მათ სამეურნეო საქმიანობაში.

სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა რენტაბელობა დიდად არის დამოკიდებული წარმოებულ მთლიანი და საქონლური პროდუქციის რაოდენობაზე, მათ ხარისხზე, მთელ პროდუქციაში უმაღლესი ხარისხის პროდუქციის ჰვედრიწონის ზრდის მაჩვენებელზე. ეს უკანასკნელი გადამწყვეტია, რაც უფრო მაღალ-ხარისხოვანი პროდუქციის რეალიზაცია წარმოებს, მით უფრო მაღალია სახელმწიფო შესასყიდი ფასი და, აქედან გამომდინარე, რეალიზაციიდან მიღებული ამონაგები. ამიტომ, სოფლის მეურნეობის მუშაკთა მთავარი ამოცანაა მემცენარეობის დარგის მაღალმოსავლიანი ჯიშებით უზრუნველყოფა, ხოლო მეცხოველეობაში უპირატესობა უნდა მიენიჭოს მაღალი წვევადობისა და მეხორციეობის პირუტყვის მოშენებას, რაც უხვი და მაღალი ხარისხის პროდუქციის მიღების საფუძველია.

Л. Е. ДАТУНАШВИЛИ

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ В КОЛХОЗАХ АДЖАРИИ

Резюме

Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 27 сентября 1979 года «О мерах по увеличению производства южных и субтропических культур и дальнейшему ускоренному развитию сельского хозяйства в Грузинской ССР» ставит большую задачу перед сельским хозяйством республики.

В общем объеме производства таких профилирующих культур растениеводства Грузинской ССР, как чай, цитрусы и технические культуры, колхозы Аджарской АССР занимают значительное место; например, в 1978 году колхозы Аджарии произвели чая 13,7%, цитрусов — 64%, тунга — 18,9%, табака — 20% от всей производимой в колхозах Грузинской ССР одноименной продукции.

В 1978 году в объеме произведенной общественными хозяйствами автономной республики продукции на долю колхозов приходилось 68%.

В труде намечены пути увеличения объема валовой и товарной продукции, повышения урожайности культур растениеводства и продуктивности животноводства. На основе анализа основных экономических показателей намечены пути снижения себестоимости продукции, повышения производительности труда и рентабельности.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აგრარულ პრობლემათა განყოფილებამ

თენიზე ქავთარაძე

სოფლის მეურნეობის ინდუსტრიულ საფუძველზე გადაყვანის ზომიერობის საკითხი ოჩაჩიძის რაიონში

მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის ეპოქაში სოფლის მეურნეობის ინდუსტრიალიზაცია ობიექტური აუცილებლობა არის, რადგან საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის მკვეთრი ამაღლების გადამწყვეტ პირობას, როგორც მრეწველობაში, ისე სოფლის მეურნეობაში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარება წარმოადგენს.

როგორც სკკპ XXV ყრილობაზე ლ. ი. ბრეჟნევი აღნიშნავდა, პარტიის ეკონომიკური სტრატეგიის უპირველესი ამოცანა კვლავ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარება არის.

იმისათვის, რომ პარტიამ წარმატებით გადაჭრას ორი ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული პრობლემა, კერძოდ, მიაღწიოს ქვეყნის საიმედო მომარაგებას სურსათითა და სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულით, რისთვისაც მუდამ ჰქონდეს საკმაო რეზერვები და მერე სულ უფრო წინ იაროს ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის მატერიალური და კულტურული საყოფაცხოვრებო პირობების დაახლოების გზით, საჭიროა სოფლის მეურნეობაში გატარებულ იქნეს ღონისძიებათა მთელი სისტემა.

„მთავარი ამოცანა, რომელსაც სოფლის მეურნეობას უსახავთ — აღნიშნავდა ლ. ი. ბრეჟნევი 1978 წლის ივლისის პლენუმზე, — ის არის, რომ მივალწიოთ ყველა დარგის ყოველმხრივ დინამიკურ განვითარებას, სურსათითა და სოფლის მეურნეობის ნედლეულით ქვეყნის საიმედო მომარაგებას“.

განვითარებული სოციალიზმის პირობებში, როცა კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების მატერიალური საფუძველი განუხრელად ვითარდება და მტკიცდება, მრავალდარგოვანი მეურნეობანი და კონცენტრაციის დაბალი დონე კოლმეურნეობებში აფერხებენ, როგორც მემცენარეობის, ისე შეცხოველობის ინდუსტრიულ საფუძველზე განვითარებას, ამცირებენ დანახარჯების ეფექტიანობას და სერიოზულად აბრკოლებენ მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესს სოფლის მეურნეობაში. საწარმოო ძალების მძლავრი განვითარების პროცესში სულ უფრო და უფრო მკაფიოდ შეინიშნება ერთგვარი წინააღმდეგობა სწრაფად განვითარებად მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზასა და მისი მრავალდარგოვანი მეურნეობების მიერ რაციონალურად გამოყენების შესაძლებლობას შორის. ის დაბრკოლება, რომელსაც მრავალდარგოვანი მეურნეობა უქმნის წარმოების ეფექტიანობის ამაღლებასა და ტექნიკურ პროგრესს სოფლის მეურნეობაში შეიძლება დაძლეულ იქნეს სამეურნეობათაშორისო კოპერაციისა და აგროსამრეწველო ინტეგრაციის ფართოდ განვითარების ბაზაზე.

სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციისა და კონცენტრაციის ახლანდელ პროცესს, რომელიც ვითარდება სამეურნეობათაშორისო კოპერაციისა და აგროსამრეწველო ინტეგრაციის ბაზაზე, უწინარეს ყოვლისა, ახასიათებს ის,

რომ კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების წარმოებრივი ფონდები ერთიანდება მსხვილი ინდუსტრიული ტიპის სასაქონლო საწარმოს შესაქმნელად. სამეურნეობათაშორისო და აგროსამრეწველო გაერთიანებათა საფუძველზე წარმოქმნილი კონცენტრაცია ხელს უწყობს სპეციალიზაციის გაღრმავებას, სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებების საფუძველზე განვითარებული კონცენტრაცია იწვევს ძირეულ ცვლილებებს მეურნეობის დარგობრივ სტრუქტურაში, კოლმეურნეობრივ-საბჭოთა მეურნეობრივ საწარმოთა მასშტაბების გაფართოებას, დარგათაშორის ურთიერთობათა ახალი ფორმების წარმოშობას. იგი, ერთსა და იმავე დროს, იწვევს სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოების ზრდას და ისეთი სოციალური პრობლემების გადაწყვეტას, როგორცაა საკოლმეურნეო წარმოების განსაზოგადოების დონის ამაღლება, საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სრულყოფა, სოციალისტური საკუთრების ორი ფორმის დაახლოება, ქალაქსა და სოფელს შორის არსებითი განსხვავების თანდათანობით აღმოფხვრა და სხვ.

ცნობილია, რომ როგორც ქვეყნის მასშტაბით მთლიანად, ისე ცალკეულ რესპუბლიკებში და მათ შორის საქართველოში, მიუხედავად იმისა, ადგილი აქვს თუ არა სამეურნეობათაშორისო და აგროსამრეწველო გაერთიანებათა წარმოქმნა-განვითარებას, კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებში ჯერ კიდევ საქმე გვაქვს მრავალდარგიანობასთან მისთვის დამახასიათებელი ნაკლოვანებებით. ამასთან ერთად, ისიც აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებებსაც ახასიათებს რამდენიმე ძირითადი და დამატებითი დარგის განვითარება, ანუ ეგრეთწოდებული მრავალდარგიანობა, რადგან მეურნეობის მონოკულტურული ხასიათი ხელსაყრელი არ არის არც მიწის და არც შრომითი და მატერიალური რესურსების გამოყენების თვალსაზრისით.

ვიწრო ხასიათის სპეციალიზაცია უპირატესად მიზანშეწონილია და ფეხს იკიდებს მეცხოველეობაში, განსაკუთრებით ისეთ შემთხვევაში, როცა დარგის განვითარება უშუალოდ მიწის გამოყენებაზეა დამოკიდებული. მაგალითად, მეფრინველეობაში არის ისეთი შემთხვევები, როცა ვიწრო სპეციალიზაცია მალაღებეჭტიანობით მემცენარეობაშიც გამოიყენება. მაგალითად, მევენახეობაში, მეხილეობაში, მემარცვლეობაში და სხვ.

სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებათა განვითარების დამახასიათებელი ნიშანი ის არის, რომ მის სამეურნეო ფუნქციებში წამყვან როლს ასრულებს არა წარმოების ტექნიკური მომსახურების ძალებისა და საშუალებების განვითარება, არამედ ძირითადი სასოფლო-სამეურნეო დარგებისა და კულტურების პროდუქციის წარმოებისა და გადაამუშავების სფეროთა ურთიერთდაკავშირება.

ამ ასპექტში ჩვენ განვიხილეთ სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციისა და კონცენტრაციის გაღრმავების საკითხები ოჩამჩირის რაიონში სამეურნეობათაშორისო და აგროსამრეწველო გაერთიანებათა ბაზაზე.

ბუნებრივ-ეკონომიკური პირობებისა და სოფლის მეურნეობის შემდგომი განვითარების ამოცანების მიხედვით აფხაზეთის ასსრ რაიონები, მათ შორის ოჩამჩირის რაიონიც მიეკუთვნებიან სუბტროპიკული კულტურების წარმოებრივი სპეციალიზაციის ზონას.

აფხაზეთის ასსრ სოფლის მეურნეობის წინაშე დასახული ამოცანების წარმატებით განხორციელებაში თავისი მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს ოჩამ-

ჩირის რაიონს. 1978 წლის დასაწყისისათვის ოჩამჩირის რაიონში იყო 20 კოლმეურნეობა, 7 საბჭოთა მეურნეობა და 5 სამეურნეობათაშორისო საწარმო, მათ შორის 3 მეცხოველეობის მიმართულების.

1977 წლის მონაცემებით ოჩამჩირის რაიონის საზოგადოებრივი მეურნეობების ხვედრითი წონა, აფხაზეთის ასსრ სოფლის მეურნეობის მთლიან პროდუქციაში, უდრის: ჩაის წარმოების 37,5%, თამბაქოს — 18,1%, ხორცის — 27,7%, რძის — 14,4%, კვერცხის — 34,9%.

1977 წელს ოჩამჩირის რაიონის კოლმეურნეობების ძირითად ფონდებში სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების ძირითადი საწარმოო ფონდების ხვედრითი წონა შეადგენდა 90,5%, არა სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების ძირითადი საწარმოო ფონდებისა კი — 2,2%, სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების ძირითად საწარმოო ფონდებში ხვედრითი წონა უდრის: მემცენარეობისა — 64,6%, მეცხოველეობის — 12,8%, საერთო დანიშნულების კი — 22,6%.

1975—1977 წლების მონაცემებით, რაიონის კოლმეურნეობების სასაქონლო პროდუქციაში მემცენარეობის ხვედრითი წონა შეადგენდა 94,1% (აქედან, მეჩაიეობის პროდუქციისა — 76,1%, მეთამბაქოეობისა — 17,5%, კარტოფილისა და ბოსტნეულის — 0,5%), ხოლო მეცხოველეობისა კი — 5,9%. მეცხოველეობის საქონლურ პროდუქციაში ყველაზე მაღალი ხვედრითი წონით წარმოდგენილი იყო მსხვილფეხა რქოსანი მეცხოველეობა (59,6%).

განსაკუთრებული წარმატებები მოიპოვეს რაიონის სოფლის მეურნეობის მშრომლებმა ბოლო ორ წელიწადში. მაგალითად, 1977 წელს, 1975 წელთან შედარებით, ოჩამჩირის რაიონის კოლმეურნეობებში მთლიანი შემოსავალი ყოველ 100 ჰა სასოფლო-სამეურნეო სავარგულზე 26,5%-ით გაიზარდა, აფხაზეთის ასსრ კოლმეურნეობებში კი — 10,9%; ყოველ 100 ჰა სახნავზე შესაბამისად — 33,7% და 4,4%; გამომუშავებულ ერთ კაცდღეზე გაანგარიშებით კი 17,2% და 5,7%; რენტაბელობის ნორმა რაიონის კოლმეურნეობებში გაიზარდა 24,2%-დან (1975 წ.) 28,1%-მდე (1977 წ.) მაშინ, როდესაც აღნიშნული მაჩვენებელი აფხაზეთის ასსრ კოლმეურნეობებში 24,0%-დან (1975 წ.) 20,2%-მდე (1977 წ.) შემცირდა.

ოჩამჩირის რაიონის კოლმეურნეობები გამოირჩევიან ფონდუკუების მაღალი დონით. 1975 და 1977 წლებში ყოველ 100 ზანეთ სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების ძირითად ფონდებზე საშუალოდ იწარმოებოდა 77 და 99 მანეთის სოფლის მეურნეობის მთლიანი პროდუქცია, რაც 2,6% და 29,3%-ით აღემატებოდა აფხაზეთის ასსრ კოლმეურნეობების შესაბამისი წლების მაჩვენებელს.

1977 წელს, 1975 წელთან შედარებით, ოჩამჩირის რაიონის საზოგადოებრივ მეურნეობებში ხორცის წარმოება გაიზარდა 31,0%, კვერცხისა — 30,6%. აღნიშნულ პერიოდში, ერთ ძროხაზე რძის მონაწველი გაიზარდა 1002 კგ-დან (1975 წ.) 1025 კგ-მდე (1977 წ.), სუქებაზე დაყენებული პირუტყვის ცოცხალი წონა — 234 კგ-დან (1975 წ.) — 372 კგ-მდე (1977 წ.), ღორის — 6 კგ-დან 85 კგ-მდე; სახელმწიფოზე მიყიდული ერთი სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ცოცხალი წონა გადიდა 209 კგ-დან 224 კგ-მდე, ხოლო ღორის 83 კგ-დან 98 კგ-მდე.

მიუხედავად აღნიშნული წარმატებებისა, მეცხოველეობის დარგი, ოჩამჩირის რაიონის საზოგადოებრივ მეურნეობებში, კვლავ ზარალიანია და იგი კი არ მცირდება, არამედ საგრძნობლად იზრდება. რაიონის კოლმეურნეობებ-

მა მეცხოველეობის დარგიდან 1975 წელს იზარალა 130 ათასი მანეთი, 1977 წელს კი 768 ათასი მანეთი, 1977 წლის მონაცემებით მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ხორცის წარმოების ზარალიანობის დონე 58,9% შეადგენდა, ძროხის რძისა — 53,2%, ხოლო ღორის ხორცისა კი — 43,2%.

საზოგადოებრივ მეურნეობათა სამეურნეო საქმიანობის ანალიზით ირკვევა, რომ 1977 წელს 1 ც მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის წონამატის თვითღირებულება შედარებით დაბალი იყო მერკულის ჩაის საბჭოთა მეურნეობაში (137,85 მანეთი) და მოქვის „ჯალის“ კოლმეურნეობაში (212,0 მანეთი), ხოლო მალალი — კოჩარას „საქართველოს“ სახელობის კოლმეურნეობაში (763,2 მანეთი) და მეცხოველეობის სამეურნეობათაშორის კომპლექსში (972,8 მანეთი) ანუ 1,5-ჯერ მეტი, ვიდრე რაიონის კოლმეურნეობებში საშუალოდ.

მეცხოველეობის პროდუქტების მალალი თვითღირებულება განპირობებულია საკვების დანახარჯების მალალი ხვედრითი წონით. მაგალითად, 1977 წელს რაიონის კოლმეურნეობებში 1 ც მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის წონამატის თვითღირებულებაში საკვების დანახარჯებმა შეადგინა 62,5%, ღორის წონამატის თვითღირებულებამ კი — 61,4%.

თუ რამდენად დიდია საკვების დანახარჯები საზოგადოებრივ მეცხოველეობაში, ამას ნათლად გვიჩვენებს შემდეგი მონაცემები: 1977 წელს 1 ც მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ხორცის რეალიზაციის ამონაგები შეადგენდა 147 მანეთს, ხოლო ნაყიდი და საკუთარი წარმოების საკვების დანახარჯები — 200 მანეთს, ღორის ხორცის რეალიზაციიდან მიღებული ამონაგები უდრიდა 183 მან, საკვების ხარჯები — 326 მანეთს.

მეცხოველეობის პროდუქციის მალალი თვითღირებულება განპირობებულია:

1) საკუთარი წარმოების საკვების მალალი თვითღირებულებით. მაგალითად, 1977 წელს ოჩამჩირის რაიონის კოლმეურნეობებში 1 ც მრავალწლიანი ბალახების თივის თვითღირებულება შეადგენდა 3,92 მანეთს, რაც სახელმწიფო შესყიდვის ფასს აღემატებოდა 67,5%-ით, ერთწლიანი ბალახების თივის ღირებულება კი — 10,74 მანეთს, ანუ სახ. შესყიდვის ფასს 8,3-ჯერ მეტს. საკვები ძირნაყოფების თვითღირებულება უდრიდა 5,14 მანეთს, რაც 9-ჯერ და მეტად აღემატებოდა სახელმწიფო შესყიდვის ფასს.

2) პროდუქციის ერთეულის წარმოებაზე ნორმის ზევით საკვების გადახარჯით. მაგალითად, 1977 წელს 1 ც მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის წონამატის წარმოებაზე დაიხარჯა 17,2 ც საკვები ერთეული, ნაცვლად ზოოტექნიკური ნორმით გათვალისწინებული 12 ც საკვები ერთეულისა, ღორის ხორცის წარმოებაზე — 24 ც საკვები ერთეული, ნაცვლად 8,4 ც-ის, რძის წარმოებაზე — 2,9 ც, ნაცვლად 1,8 ც საკვები ერთეულისა.

3) მოხმარებულ საკვებში ნაყიდი საკვების მალალი ხვედრითი წონით. მაგალითად, 1977 წელს ოჩამჩირის რაიონის კოლმეურნეობრივ მეცხოველეობაში მთლიანად მოხმარებულ საკვებში ნაყიდი საკვების ხვედრითი წონა 28% შეადგენდა.

4) ფერმების მცირე მოცულობით. მაგალითად, 1977 წელს ოჩამჩირის რაიონის ერთ საზოგადოებრივ მეურნეობაზე მოდიოდა 240 სული მსხვილი რქოსანი პირუტყვი, მათ შორის, ძროხა — 65, მაშინ, როდესაც აღნიშნული

მაჩვენებელი რესპუბლიკის კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებში შეადგენდა საშუალოდ 623 და 181 სულს. მცირე ზომის ფერმებში მეტისმეტად დაბალია შრომატევადი პროცენტების მექანიზაციის დონე და სხვ.

რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის სადღეისო ამოცანაა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მეცხრე პლენუმისა და შემდგომი პლენუმების გადაწყვეტილებათა საფუძველზე დამუშავდეს ყველა სასოფლო-სამეურნეო საწარმოს, გაერთიანებისა და კომპლექსის მეცნიერულად დასაბუთებული გადაადგილების და ოპტიმალური ზოძების სქემა სპაროექტო დავალების დონეზე. როგორც ცნობილია, სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებათა შექმნა მიზნად ისახავს პროდუქციის წარმოების არა მარტი ზრდას, არამედ გაიადფებას, აგრეთვე მეცხოველეობის პროდუქციის წარმოების ეფექტიანობის გადიდებას. სამწუხაროდ, ოჩამჩირის რაიონში სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებები ჭერაჭერობით მიზანს ვერ აღწევენ. მაგალითად, 1977 წელს 1 ც. მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ხორცის თვითღირებულება ოჩამჩირის სამეურნეობათაშორისო საწარმოში (კომპლექსში) 1,5-ჯერ მეტი იყო, ვიდრე საშუალოდ რაიონის კოლმეურნეობებში, რაც მეტად შემამშფოთებელი ფაქტია.

საჭიროა აღნიშნული საწარმოო გაერთიანების მუშაობის ორმა ეკონომიკური ანალიზი და გადაუდებელი კონკრეტული ღონისძიებების დასახვა ნაკლოვანებათა დროულად აღმოფხვრისათვის.

შრომის საერთო-საკავშირო დანაწილებაში ჩაის, ციტრუსების, ეთერზეთების, ტუნგოს, კეთილშობილი დაფნის, ყურძნის, ხილისა და სხვა ძვირფასი ნედლეულის წარმოებით საქართველოს წამყვანი ადგილი უკავია. საჭიროა ამ ასპექტით განვიხილოთ ოჩამჩირის სოფლის მეურნეობის წინაშე მდგარი ამოცანები და გავარკვიოთ როგორია მისი გადაჭრის თანამედროვე მდგომარეობა და პერსპექტივები.

სოფლის მეურნეობისა და გადამამუშავებითი მრეწველობის ორგანული შერწყმისათვის, უწინარეს ყოვლისა, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ოჩამჩირის რაიონში მეჩაიეობის აგროსამრეწველო გაერთიანების ფორმირება მეჩაიეობის კოლმეურნეობების, საბჭოთა მეურნეობების და ჩაის გადასამუშავებელი ფაბრიკების საფუძველზე, მათი უწყებრივი დაქვემდებარების შენარჩუნებით. აღნიშნული ღონისძიებების გატარება ხელს შეუწყობდა გაერთიანებაში შემავალ საწარმობთა სპეციალიზაციის გაღრმავებას, ნედლეულისა და გადამამუშავებული პროდუქციის ხარისხისა და ასორტიმენტის გაუმჯობესებას, მონაწილე მეურნეობების ეკონომიკური ღონის გამოთანაბრებას.

ოჩამჩირის რაიონში ეთერზეთების ნედლეულის წარმოებისა და გადამამუშავების დარგში ტამიშის მეურნეობა—ქარხნისა და ორი საბჭოთა მეურნეობის (მერკელისა და მოქვის) ბაზაზე შექმნილია ეთერზეთების ტერიტორიული აგროსამრეწველო გაერთიანება, სადაც წარმოების დაგეგმვა, დაფინანსება, მოგების ვანაწილება და ფონდების გამოყოფა ცენტრალიზებულია, ხოლო მასში შემავალი საბჭოთა მეურნეობები მუშაობენ სამეურნეო ანგარიშზე მყოფი ერთეულების სახით. გეგმის შესრულების მონაცემები ცხადყოფენ, რომ ბოლო წლებში იქ მუშაობა მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა.

1977 წელს ოჩამჩირის ეთერზეთების აგროსამრეწველო გაერთიანებაში მთლიანი პროდუქციის წარმოების გეგმა შესრულდა 104% (გამომუშავებული იქნა 592 ათასი მანეთის პროდუქცია), საქონლური პროდუქციის წარმოე-

ბის გეგმა — 108,5%, კერძოდ, რეალიზებული იქნა 774 ათ. მანეთის პროდუქცია ნაცვლად გეგმიური 713 ათასი მანეთისა.

გაერთიანებამ 1977 წელს აწარმოა 5888 კგ. ეთეროვანი ზეთი, ნაცვლად გეგმით გათვალისწინებული 5240 კგ-ისა.

საქონლური პროდუქციის თვითღირებულება გეგმიურ თვითღირებულებასთან შედარებით 13 ათასი მანეთით შემცირდა

აღნიშნული წარმატებების მიუხედავად ტამიშის ეთერზეთების ქარხანა-მეურნეობა ვერ აკმაყოფილებს აგარაულ-სამრეწველო ინტეგრაციის მოთხოვნებს. კერძოდ, იგი არსებითად არ წარმოადგენს სპეციალიზებულ აგრო-სამრეწველო საწარმოს, რის გამოც მასში ძირითადი დარგის სიდიდე ობტინალურ ფარგლებს მიღწეული არ არის. საკმარისია აღინიშნოს, რომ აღნიშნული გაერთიანების სოფლის მეურნეობის მთლიან პროდუქტიაში ეთერზეთების ნედლეულის ხვედრით წონას 29% (1977 წ.) უკავია. აგროსამრეწველო ინტეგრაციის საქმიანობის ერთგვარი დადებითი შედეგები მოპოვებულია იმით, რომ ნედლეულის წარმოების ზარალიანობას ნაწილობრივ ფარავს გადამამუშავებელი მრეწველობა. ასე მაგალითად, 1977 წელს ტამიშის ეთერზეთების ქარხანა — მეურნეობაში სოფლის მეურნეობიდან გამოწვეულმა ზარალმა 364,8 ათასი მანეთი, ხოლო გადამამუშავებელი საწარმოებიდან მიღებულმა მოგებას კი 208 ათასი მანეთი შეადგინა. იმისათვის, რომ აგროსამრეწველო გაერთიანებაში სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოებაც რენტაბელური იყოს, საჭიროა დაუყოვნებლივ განხორციელდეს გაღრმავებული სპეციალიზაცია და შესაძლებლობის ფარგლებში მეურნეობების გამსხვილებაც, რათა სოფლის მეურნეობაც გადაყვანილ იქნეს სამრეწველო საწყისებზე.

რაიონში არაღუს მერქვევობა-მეზოსტენობის საბჭოთა მეურნეობის ბაზაზე შექმნილია აგარაულ-სამრეწველო-სავაჭრო გაერთიანება, სადაც ვარკვეული ნაბიჯია გადადგმული ხილბოსტენულის წარმოება-გასაღების დარგში შუალედური რგოლის (დამზადების) ლიკვიდაციისა და „მინდორმაღაზის“ პრინციპით ვაჭრობის განვითარებისათვის. აღნიშნული საწარმოო არ წარმოადგენს სრული ფორმის აგროსამრეწველო გაერთიანებას, რადგან გაერთიანებაში წარმოებული პროდუქციის ნაწილის გადამამუშავება არ სწარმოებს ცეკავშირის კვების მრეწველობის განყოფილებასთან დაქვემდებარებულ ოჩამჩირის საკონსერვო ქარხნის მიერ.

აღნიშნული გაერთიანების ნაცვლად პერსპექტივაში მიზანშეწონილად მიგვაჩნია აგროსამრეწველო გაერთიანებების ჩამოყალიბება, რომელსაც დაუქვემდებარდება რაიონში არსებული მეზოსტენობის სპეციალიზირებული მეურნეობები, დახურული გრუნტის სასაბჭოთაო მეურნეობა, მაიკერები, შესაძლებელია ბაზები, ბოსტნეულ-ბალჩიულთ ვაჭრობის ობიექტები და საკონსერვო ქარხნები.

ოჩამჩირის რაიონის საზოგადოებრივი მეცხოველეობის სპეციალიზაციის გაღრმავებისა და კონცენტრაციის დონის შემდგომი ამაღლების მიზნით მიზანშეწონილად მიგვაჩნია სტადიური სპეციალიზაციის გატარება. კერძოდ, ქლოუს საკოლმეურნეობათაშორისო მეცხოველეობის კომპლექსში, სადაც ამჟამად 100 სული მეწველი ძროხაა, მერქვეული პირუტყვის რაოდენობა უნდა გაიზარდოს 400 სულამდე. ამასთან ერთად, მოზარდის გამოზრდისაგან უნდა განთავისუფლდეს და მხოლოდ რძის წარმოებაზე დასპეციალდეს სოფელ ბესლახუბას მახარაძის სახელობის, სოფელ ილორის „კომკავშირის“ და სო-

ფელ კოჩარას საქართველოს სახელობის კოლმეურნეობები, მათ მეძროხეობის ფერმებში მეწველი ფურების რაოდენობა უნდა გაიზარდოს 200 სულამდე, ხოლო კოჩარას საქართველოს სახელობის კოლმეურნეობაში — 100 სულამდე.

როგორც ცნობილია, მეცხოველეობის გაერთიანებისათვის სათანადო საკვები ბაზაა საჭირო. ჭლოუს მეცხოველეობის კომპლექსისათვის სათანადო საკვები ბაზის შექმნის მიზნით საჭიროა მისზე მიმაგრებული 137 ჰა მიწის ფართობი გადიდდეს 350—400 ჰა-მდე. ლენინის სახელობისა (80 ჰა) და ჭლოუს კოლმეურნეობათა (120 ჰა) მიწის ფონდების ანგარიშზე, ათვისებული მიწის ფართობებზე განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს საკვები კულტურების სტრუქტურის გაუმჯობესებას, შუალედური კულტურების თესვა-მოყვანას; სასილოსე მასის გადიდების მიზნით კი სოიანარევი სიმინდის ნათესების გაფართოებას.

მეღორეობის სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებას, რომელსაც ამჟამად 20 ჰა მიწის ფართობი უჭირავს, წინასწარ აგრომელიორაციული ღონისძიებების გატარების საფუძველზე შეუძლია გაიზარდოს 120 ჰა ფართობამდე.

აღნიშნული ფართობის გამოყოფა უნდა განხორციელდეს მოქვის ეთერზეთების საბჭოთა მეურნეობისა (60 ჰა) და არაღუს მერძევეობა—მებოსტნეობის (40 ჰა) მიწის ფონდების ანგარიშზე. საწარმოო გაერთიანებათა უნრავლეობაში საკვებით უზრუნველყოფის საკითხი არ არის სათანადოდ მოგვარებული. გაერთიანებების მომარაგება საკვებით მეზაიე ორგანიზაციების მიერ წარმოებს. ამ ოპერაციით მეზაიე ორგანიზაციები ზარალდებიან, ვინაიდან საკვების წარმოება მათ ძვირი უჯდებადათ, ხოლო საწარმოო გაერთიანებები კი ჩატარებულ საკვების ღირებულებას მათ სახელმწიფო შესყიდვის ფასით უნაზღაურებენ.

შექმნილი მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია პირველ ეტაპზე ოჩამჩირის რაიონის „საქსოფლტექნიკის“ განყოფილებასთან შეიქმნას ერთი ან ორი კომპლექსური საკვებწარმოების ბრიგადა, ხოლო პერსპექტივაში საკვებწარმოების დამოუკიდებელი საწარმოო გაერთიანება, რომელსაც დაევალება მეცხოველეობის გაერთიანებათა უზრუნველყოფა სათანადო რაოდენობის შემზადებული (უხეში, წვნიანი, კომბინირებული, გრანულირებული) საკვებით; კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები კი საკუთარი წარმოების საკვების ნაჭარბს მიჰყიდონ საკვებწარმოებისა და მეცხოველეობის გაერთიანებებს.

სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებებსა და მათ მეზაიე ორგანიზაციებს შორის მოზარდი პირუტყვისა და საკვების შესყიდვასთან დაკავშირებული ურთიერთ ანგარიშსწორების მოგვარების მიზნით, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია საანგარიშსწორებო ფასების დაწესება, რომელიც უზრუნველყოფს მეზაიე ორგანიზაციებისათვის ამ ოპერაციებთან დაკავშირებული ნორმალური მოგების მიღებას.

ამჟამად, რესპუბლიკაში ბევრი მეზაიე ორგანიზაცია გაერთიანებებს აბარებს 20 დღის ასაკის ხზორებს სახელმწიფო შესყიდვის ფასით, რითაც ისინი დიდ ზარალს ნახულობენ. აღნიშნულის თავიდან აცილების მიზნით კარგი იქნებოდა თუ ვისარგებლებდით და პრაქტიკაში დაენერგავდით ვორონეჟის ოლქის მეღორეობის სამეურნეობათაშორისო გაერთიანება „ველიკი ოქტიბარის“ გამოცდილებას. იგი მეზაიე კოლმეურნეობებიდან და საბჭოთა მეურნეობები-

დან ღორის გასასუქებელ კონტრიგენტს იღებს დიფერენციული ფასით. 25 კგ-მდე წონის მოზარდისათვის 1 ცენტნერ ცოცხალ წონაზე უხდის 228 მანეთს, 26—30 კგ-მდე მოზარდისათვის 214 მანეთს და 30 კგ-ზე ზევით მოზარდისათვის 196 მანეთს. გარდა ამისა 1 ცენტნერი წონამატის წარმოებისათვის მეპაიე მეურნეობა ვალდებულია ჩააბაროს 6 ც საკვები ერთეული სახელმწიფო შესყიდვის ფასით.

ოჩამჩირის რაიონში სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციისა და კონცენტრაციის სრულყოფასთან დაკავშირებული მუშაობა ყველა კოლმეურნეობაში და საბჭოთა მეურნეობაში ფართოდ უნდა გაიშალოს. ამისათვის კი საჭიროა გამოიყოს სათანადო კომისიები, რომლებიც ამ საქმეს ადგილებზე უხელმძღვანელებენ.

არ უნდა დაგვევიწყდეს, რომ სამეურნეობათაშორისო კოოპერაციისა და აგროსამრეწველო ინტეგრაციის განვითარება სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, თითქოს ახლავე, ყველა დარგის წარმოებამ კოლმეურნეობებიდან და საბჭოთა მეურნეობებიდან გადაინაცვლოს სამეურნეობათაშორისო საწარმოებსა და გაერთიანებებში. რა თქმა უნდა, ეს მეტად მცდარი მიმართულებაა. პირიქით, სამეურნეობათაშორისო კოოპერაციის განვითარების პარალელურად უნდა ხდებოდეს კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების ეკონომიკის განმტკიცება, მათი სპეციალიზაციის გაღრმავება, წარმოების მასშტაბების გაფართოება და ამ ნიადაგზე თითოეული დარგის კონცენტრაციის დონის ამაღლება.

Т. П. КВТРАДЗЕ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ОЧАМЧИРСКОГО РАЙОНА НА ИНДУСТРИАЛЬНУЮ ОСНОВУ

Резюме

В статье рассмотрено современное состояние экономики сельского хозяйства Очамчирского района и экономические закономерности его развития. Изучена отраслевая структура сельского хозяйства, динамика и структура основных фондов, а также валовая и товарная продукция.

Значительное место уделено вопросам изучения экономики колхозов, совхозов и межхозяйственных объединений, удельного веса Очамчирского района в общем хозяйственном объеме Абхазской АССР.

На основе анализа современного состояния сельского хозяйства изысканы неиспользованные резервы повышения эффективности производства, разработаны перспективы и намечены пути дальнейшего развития сельского хозяйства Очамчирского района на промышленной основе.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აგარულ პრობლემათა განყოფილებამ

თინათინ ქურაძე

ბრუნვის გადასახადის არსის საკითხისათვის

მოცემული საგნის ან მოვლენის არსის განხილვა ნიშნავს მისი არსებითი ნიშნების გამოყოფას არაარსებითი ნიშნებისაგან. ამიტომ, სოციალისტური სახელმწიფოს ბრუნვის გადასახადის ცნების ჩამოსაყალიბებლად საჭიროა, პირველ ყოვლისა, განვსაზღვროთ მისი ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნები.

ბრუნვის გადასახადის განსაზღვრავად საბჭოთა ფინანსურ ლიტერატურაში მოცემულია სხვადასხვა განმარტებები, რომლებიც ამა თუ იმ ნიშანს აყენებენ პირველ პლანზე. მაგალითისათვის მოვიტანოთ რამდენიმე განმარტება. სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის ვ. პ. დიაჩენკოს განმარტებით, „ბრუნვის გადასახადი არის სოციალისტური საზოგადოების ფულადი დაგროვების ნაწილი, რომელიც წინასწარ მტკიცედაა ფიქსირებული საქონელთა გეგმურ ფასებში, როგორც სოციალისტური სახელმწიფოს ცენტრალიზებული შემოსავალი და ბიუჯეტში შემოდის საქონლის რეალიზაციის შესაბამისად“¹.

დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ბრუნვის გადასახადი განმარტებულია შემდეგნაირად: „სსრ კავშირის ბრუნვის გადასახადი წარმოადგენს წმინდა შემოსავლის ნაწილს, რომელიც შექმნილია მატერიალური წარმოების დარგის მუშაკთა შრომით საზოგადოებისათვის, საზოგადოებრივი მოხმარების ფონდის (განათლება, ჯანმრთელობის დაცვა, სოციალური უზრუნველყოფა და სხვა) დაგროვებისა და შექმნის მიზნით“².

ენობილი ფინანსისტი ვ. ვ. ლავროვი იძლევა შემდეგ განმარტებას: „ბრუნვის გადასახადი — უმნიშვნელოვანესი ეკონომიკური ინსტრუმენტია სახელმწიფოს ფინანსური პოლიტიკის განხორციელებაში. ის საზოგადოების წმინდა შემოსავლის ღირებულების ნაწილია, რომელიც გეგმურად არის გათვალისწინებული და მტკიცედ დადგენილი ოდენობით შედის იმ საქონლის ფასში, რომელიც პროდუქციის რეალიზაციის კვალობაზე გადადის სოციალისტური სახელმწიფოს ე. ი. ბიუჯეტის ფინანსური რესურსების ცენტრალიზებულ ფონდში“³.

აქვე შეიძლება მოვიტანოთ პროფ. ი. დ. ზლობინის განმარტებაც: „ბრუნვის გადასახადი სსრ კავშირში — საწარმოთა ფულადი დაგროვების ნაწილია,

¹ Финансово-кредитный словарь, часть II, 1964, с. 71—73.

² Большая Советская Энциклопедия, т. 29. с. 80—81.

³ Финансы и кредит СССР под редакцией проф. В. В. Лаврова. М., «Финансы», 1977. с. 151—153.

რომელიც უშუალოდ სახელმწიფოს შემოსავლად იქცევა მოგების გეგმის ფაქტიური შესრულების შესაბამისად⁴.

ა. სუჩკოვი განმარტავს: „ბრუნვის გადასახადი არის სოციალისტურ მეურნეობაში შექმნილი ზედმეტი პროდუქტის ნაწილი, რომელიც განსაზღვრული ოდენობით შედის საქონელთა ფასში და ამდენად გადადის ბიუჯეტში, სახელმწიფოს უშუალო განკარგულებაში“⁵.

ქართულ სახელმძღვანელოში მოტანილია ასეთი განმარტება: „ბრუნვის გადასახადი წარმოადგენს სოციალისტურ მეურნეობაში შექმნილი წმინდა შემოსავლის ნაწილს, რომელიც საქონლის ფასის შემადგენელ ელემენტად გვევლინება და სახელმწიფო ბიუჯეტში შედის მტკიცედ დადგენილი ოდენობით“⁶.

თუ დავეუკირდებით ამ მოცემულ განმარტებებს შევნიშნავთ, რომ ავტორთა უმრავლესობა ბრუნვის გადასახადს განმარტავს როგორც ნაციონალური შემოსავლის ნაწილს, როგორც სოციალისტური საზოგადოების ფულადი დაგროვების ნაწილს, როგორც წმინდა შემოსავლის ნაწილს, სოციალისტურ მეურნეობაში შექმნილი ზედმეტი პროდუქტის ნაწილს.

ბრუნვის გადასახადის ეს ნიშანი მეტ-ნაკლებად ერთნაირად არის მოცემული. სოციალისტური ფულადი დაგროვება და სოციალისტური სახელმწიფოს წმინდა შემოსავალი დაახლოებით ერთი და იგივე ცნებაა. სოციალური სახელმწიფოს წმინდა შემოსავლიდან მიიღება სოციალისტური მეურნეობის ფულადი დაგროვება და სოციალისტური მეურნეობის დაგროვება არის ზედმეტი პროდუქტის ნაწილი, რაც წარმოადგენს სოციალისტური სახელმწიფოს წმინდა შემოსავალს.

ბრუნვის გადასახადის მეორე ნიშანია ამ გადასახადის საქონლის ფასთან დამოკიდებულების საკითხი. ამ საკითხზე ვ. პ. დიაჩენკო ამბობს, რომ ბრუნვის გადასახადი არის საქონლის ფასის შემადგენელი ელემენტი. ასეთივე აზრისაა ვ. ვ. ლავროვი, რომელიც უმატებს, რომ ეს ელემენტი ვათვალისწინებულია გეგმურად. ამასვე იმეორებს ა. სუჩკოვი. ფ. მასარიგინი კი აღნიშნავს, რომ ფასის ეს შემადგენელი ნაწილი გადადის სახელმწიფო ბიუჯეტში ვაჭრობის არხის მეშვეობით, ე. ი. ფასების საშუალებით. იგივე აზრია გამოთქმული ქართულ სახელმძღვანელოში.

ბრუნვის გადასახადის მესამე ნიშნად შესაძლებელია დავსახოთ მისი გადანაწილებით მეთოდად გამოყენება. ასეთი აზრი გამოთქმული აქვს ფ. მასარიგინს, რომელიც ამბობს, რომ ბრუნვის გადასახადით ხდება აუცილებელი პროდუქტის ღირებულების გადანაწილება, არაპირდაპირი გზით. დანარჩენი ავტორები საერთოდ არ იხსენიებენ სიტყვა გადანაწილებას, მაგრამ რასაკვირველია, გულისხმობენ, რომ ის სოციალისტური მეურნეობის ფულადი დაგროვების ან სოციალისტური სახელმწიფოს წმინდა შემოსავლის ნაწილია.

მეოთხე ნიშანი იქნება თუ რომელ ფონდს მიეკუთვნება ბრუნვის გადასახადი ცენტრალიზებულსა თუ დეცენტრალიზებულს. ეს ზოგიერთ ავტორს მოხსენებული აქვს, ზოგიერთი კი მას მხოლოდ გულისხმობს, რომ იგი სახელმწიფო ბიუჯეტში გადადის ე. ი. ცენტრალიზებულ ფონდს ეკუთვნის.

⁴ „სსრ კავშირის ფინანსები“. ავტორთა კოლექტივი. პროფ. ი. დ. ზლობინის ხელმძღვანელობით. თსუ, 1977. გვ. 249—252.

⁵ А. Сучков, Я. Свидаерский, В. Паевский. «Государственные доходы СССР». Госфиниздат. 1960. с. 25—31.

⁶ სსრ კავშირის ფინანსები და კრედიტი. ავტორთა კოლექტივი, პროფ. ვ. ჩანტლაძის ხელმძღვანელობით. თსუ, 1970.

ბრუნვის გადასახადის არსს რასაკვირველია განსაზღვრავს სოციალისტური საზოგადოების ბუნება და ის ფუნქციები, რომლებიც სოციალისტურ სახელმწიფოს გააჩნია საქონლურ-ფულადი ურთიერთობისა და ღირებულების კანონის სახით.

ვ. ვ. ლავროვის აზრით, ბრუნვის გადასახადი არ ეკუთვნის ფასწარმოქმნის ფაქტორს და ამიტომ ფასის ელემენტებში არ შედის; მისივე აზრით, ოგი არც საქონლის ფასის წანამატს წარმოადგენს. ეს გარემოება აპირობებს იმას, რომ სოციალიზმის პირობებში ბრუნვის გადასახადი არ არის გადასახადი ნამდვილი აზრით. ბრუნვის გადასახადი, როგორც ზედმეტი პროდუქტის ნაწილი, შედის პროდუქციის ღირებულებაში.

უკანასკნელ ხანებში სწრაფი ტემპით იზრდება შემოსავლის ის ნაწილი, რომელიც მიიღება მოგების სახით, ბრუნვის გადასახადი კი, რომელიც წინათ სახელმწიფო ბიუჯეტის ნახევარს შეადგენდა ახლა მის მხოლოდ 1/3 არ აღემატება.

საზოგადოების წმინდა შემოსავალი იქმნება მატერიალური წარმოების ყველა დარგში და შეადგენს ქვეყნის ნაციონალური შემოსავლის ნაწილს. სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგებში შექმნილი შემოსავლის ნაწილი, ფასთა მექანიზმის საშუალებით, თავს იყრის ზოგერთ დარგში და ხდება ნაციონალური შემოსავლის ისეთი გადანაწილება, რომელიც ამოიღება ბრუნვის გადასახადის საშუალებით.

ბრუნვის გადასახადის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან როლს წარმოადგენს რენტაბელობის რეგულირება, განსაკუთრებით იმ დარგებში, სადაც მაღალია რენტაბელობის დონე. უმთავრესად კი ისეთი ფაქტორები, რომლებიც საწარმოსაგან დამოკიდებულნი არ არიან. გარდა ამისა, დიდია ბრუნვის გადასახადის როლი მაღალი ხარისხის საქონლის წარმოების სტიმულირებაში. ეს შესაძლებელია მიღწეულ იქნეს იმით, რომ განსაზღვრული ვადით და დროით ბრუნვის გადასახადის დაბეგრისაგან ანთავისუფლებენ ახალ საქონელთა გარკვეულ ჯგუფს, რომელთაც ფართო მოხმარების დანიშნულება აქვთ, ანდა ბეგრვენ შემცირებული განაკვეთებით.

ბრუნვის გადასახადის მასტიმულირებელმა როლმა პროგრესული ზემოქმედება იქონია ფართო მოხმარების საქონლის წარმოებაზე. ეს ზემოქმედება დადასტურებულია პრაქტიკულადაც.

სათინანსო ორგანოებს ევალებად სისტემატურად შეამოწმონ, კონტროლი გაუწიონ და გამოავლინონ მიზეზები და ფაქტორები, რომლებიც გავლენას ახდენენ ბრუნვის გადასახადის გადამხდელი საწარმოების გეგმის შესრულებაზე.

ბრუნვის გადასახადი თავის გამოხატულებას ჰპოვებს საბითუმო ფასში და გამოდის როგორც სხვაობა მრეწველობის და საწარმოს საბითუმო ფასებს შორის. მას უმთავრესად ახდევინებენ იმ საწარმოსა და ორგანიზაციებს, რომლებიც ფართო მოხმარების საქონელს აწარმოებენ და ასაღებენ. როგორც წესი, მძიმე მრეწველობის დარგები ბრუნვის გადასახადით არ იბეგრება, გარდა იმ საწარმოებისა, რომლებიც თავიანთ ძირითად საქმიანობასთან ერთად ეწევიან ფართო მოხმარების საქონლის წარმოებასაც. ამ მხრივ, ერთგვარად დამახასიათებელი არის ბრუნვის გადასახადის რეალიზაციის სტრუქტურა, რომელსაც გვაძლევს ფ. ს. მასარივინი. ბრუნვის გადასახადით იბეგრება მსუბუქი და კვების მრეწველობის საქონლის 70%-ზე მეტი, მძიმე მრეწველობის საქონ-

ლისა — 10%, დამამზადებელი ორგანიზაციების საქონლისა — 10%, სახელმწიფო კოოპერაციული ვაჭრობის საქონლის პროდუქციისა — 10%.

ახალ ეკონომიკურ პირობებში ბრუნვის გადასახადი ასრულებს მთელ რიგ მნიშვნელოვან ეკონომიკურ ფუნქციებს. ის გამოდის, როგორც ფართო მოხმარების საგანთა მიწოდება-მოთხოვნის რეგულირების ინსტრუმენტი. ამიტომ, ზოგი საქონელი, მაგალითად, თამბაქო და არაყი ბრუნვის გადასახადის უფრო მაღალი განაკვეთით იბეგრება, რაც შეეხება ბავშვთა მოხმარების, საყოფაცხოვრებო მოხმარების საგნებს, მათზე მოთხოვნის სტიმულირების მიზნით ხდება მათი ბრუნვის გადასახადის განაკვეთების შემცირება, შეღავათიანი განაკვეთების დაწესება. აქედან ჩანს, რომ სოციალისტური სახელმწიფო ბრუნვის გადასახადს იყენებს, როგორც ინსტრუმენტს სოციალურ-ეკონომიკურ ხასიათის მნიშვნელოვანი ამოცანების გადასაწყვეტად.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ბრუნვის გადასახადი სოციალიზმის პირობებში არის ზედმეტი პროდუქტის ან წმინდა შემოსავლის ნაწილი. ზედმეტი პროდუქტების არსებობა დამახასიათებელია ყველა საზოგადოებრივი ფორმაციისათვის. ზედმეტი პროდუქტის აუცილებლობაზე ლაპარაკობს კ. მარქსი: „... მუდამ შეიძლება გავაგლოთ განსხვავება შრომის იმ ნაწილსა, რომლის პროდუქტსაც უშუალოდ მწარმოებელი და მის კმაყოფაზე მყოფნი (angehorigen) ინდივიდუალურად მოიხმარდნენ და, — თუ მხედველობის გარეშე დავტოვებთ იმ ნაწილს, რაც მწარმოებლურ მოხმარებაზე მიდის, — შრომის მეორე ნაწილს შორის, რომელიც მუდამ ზედმეტი შრომაა, რომლის პროდუქტი მუდამ ემსახურება საერთო საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, სულ ერთია, როგორც არ უნდა ნაწილდებოდეს ეს ზედმეტი პროდუქტი და ვინც არ უნდა მოქმედებდეს ამ საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა წარმომადგენლის სახით“⁷.

კ. მარქსი ასაბუთებს, რომ ზედმეტი პროდუქტის არსებობა აუცილებელია ყველა საზოგადოებრივ ფორმაციაში. ამის გარეშე საზოგადოება ვერ იარსებებს, მით უმეტეს, ვერ განვითარდება.

კ. მარქსი მეორე ადგილზე წერს: „ზედმეტი შრომა საერთოდ, როგორც მოცემულ მოთხოვნილებათა ოდენობის გადამეტებული შრომა, ყოველთვის უნდა არსებობდეს“⁸.

ეს აზრი კიდევ უფრო განვითარებულია და დასაბუთებულია „გოთას პროგრამის კრიტიკაში“ ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის განაწილების საკითხის განხილვასთან დაკავშირებით, რაც გამოწვეული იყო ფერდინანდ ლასალის მცდარი დებულების წამოყენებით. მარქსის ამ ნაშრომს ვ. ი. ლენინი მაღალ შეფასებას აძლევს, აღნიშნავს იმას, თუ სოციალისტური საზოგადოება როგორ უნდა ეწეოდეს მეურნეობას⁹.

„გოთას პროგრამის კრიტიკის“ მიხედვით ერთობლივ საზოგადოებრივ პროდუქტს საზოგადოების არსებობის, მისი წინსვლისა და განვითარებისათვის აკლდება ზედმეტი პროდუქტი, რომელიც გამოიყენება მოხმარებულ წარმოების საშუალებათა, ასანაზღაურებლად, წარმოების გასაფართოებლად და სათადარიგო ანუ დასაზღვევო ფონდის შესაქმნელად, რაც ხმარდება უბედულ-

⁷ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. III, ნ. 2, 1959, გვ. 521.

⁸ იქვე, გვ. 447.

⁹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч. т. 44, с. 151.

რი შემთხვევების, სტატიური მოვლენებით გამოწვეული ზიანის და სხვათა შემთხვევებში. მეორეს მხრივ, ზედმეტი პროდუქტი გამოიყენება „საერთო არაწარმოების კუთვნილი მმართველობის ხარჯებისათვის, საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა დასაქმყოფილებლად დანიშნული ხარჯები სწავლა-განათლებისათვის, მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვისათვის და მესამე — ფონდი შრომის უნარმოკლებულთათვის“¹⁰.

ზედმეტ პროდუქტს, რაც ზედმეტი ღირებულების სახით არსებობს, კაპიტალიზმის პირობებში ექსპლოატაციური ბუნება აქვს, მას კაპიტალისტთა კლასი ითვისებს. ზედმეტი პროდუქტი სოციალისტური საზოგადოებრიობაში სულ სხვა ბუნებისაა. წარმოების საშუალებებზე სოციალისტური საკუთრება დამყარებულია მუშაძალის და წარმოების საშუალებების შეერთების ახალ წესზე. აქ სამუშაო ძალა საქონელი არ არის, ის ბაზრის საშუალებით არ შეიძინება. იგი არის ამხანაგური თანამშრომლობა და მუშაკთა ურთიერთდამხმარება და გვევლინება, როგორც ერთობლივი შრომის შეთანხმებული განაწილება. ამიტომ, ერთობლივი პროდუქტის სოციალურ-ეკონომიკური შინაარსი სულ სხვაა.

სოციალისტური საზოგადოების ერთობლივი პროდუქტი შექმნილია თავისუფალი ექსპლუატაციისაგან განთავისუფლებული შრომით. ამიტომ, ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტი საზოგადოების ყველა წევრის კუთვნილებაა. სოციალისტურად განსაზოგადოებრივებული შრომით შექმნილი პროდუქტი იმთავითვე უშუალოდ საზოგადოებრივია. ამ პროდუქტის წარმოებასა და განაწილებას საზოგადოება გეგმურად არეგულირებს. სოციალისტური საზოგადოების ნაციონალური სიმდიდრის მთავარი ნაწილი შედგება სოციალისტური საზოგადოების წარმოების საშუალებებისა და მოხმარების საგნებისაგან.

სოციალიზმის პირობებში არსებობს სოციალისტური დაგროვების ორი ფორმა: ბრუნვის გადასახადი და მოგება. ბრუნვის გადასახადი გვევლინება როგორც სახელმწიფოს ცენტრალიზებული შემოსავალი, მოგება კი, თავის მხრივ, იყოფა ორ ნაწილად—ერთი ცენტრალიზებულ ფონდში გადადის საბიუჯეტო გადასახდელების სახით, მეორე დეცენტრალიზებულ ფონდს შეადგენს და ცალკეულ საწარმოთა განკარგულებაში რჩება. ორი არხის სისტემის გამოყენება შესაძლებელს ხდის მოხერხებულად წარმოებდეს რეგულირება საზოგადოების წმინდა შემოსავლის განაწილების პროცესში, რაც უზრუნველყოფს საერთო სახელმწიფოებრივი ინტერესების შეხამებას თითოეული საწარმოს ინტერესებთან, აგრეთვე ერთიანი გეგმის განხორციელებას. წმინდა შემოსავლის ორი ფორმით — ბრუნვის გადასახადისა და მოგების სახით არსებობა ობიექტურ აუცილებლობას წარმოადგენს სოციალიზმის პირობებში. ის ხელს უწყობს სოციალისტური ეკონომიკის სიმტკიცეს და კომუნისმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შექმნას, კომუნისმში თანდათანობით გადასასვლელად.

საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაში გამოთქმულია სხვადასხვა შეხედულებები ბრუნვის გადასახადის შესახებ. ეს სხვადასხვა კონცეფცია ბრუნვის გადასახადის საკითხში ემყარება რიგი ეკონომიკური საკითხის სხვადას-

¹⁰ კ. მარქსი, „გოთას პროგრამის კრიტიკა“, თბ., 1932, გვ. 18—19.

ხვაგვარ გაგებას, მაგალითად, აუცილებელი და ზედმეტი შრომის, აუცილებელი და ზედმეტი პროდუქტის ფასწარმოქმნის და სხვა საკითხების სხვადასხვა გაგებას. ამ ნიადაგზე და თვით ბრუნვის გადასახადის ეკონომიკური ბუნების დამახასიათებელი სხვადასხვა საკითხების სხვადასხვაგვარი გაგების საფუძველზე დაისახა სხვადასხვა კონცეფცია.

ერთ-ერთ გავრცელებულ და სწორ შეხედულებას წარმოადგენს ბრუნვის გადასახადის დახასიათება, როგორც საზოგადოების წმინდა შემოსავლის გარკვეული ფორმისა. ეს შეხედულება არ ცნობს სოციალისტური საზოგადოების ბრუნვის გადასახადს, როგორც გადასახადს, უარყოფს მას, როგორც არაპირდაპირ გადასახადს, როგორც აქციოს. ამ შეხედულებას იზიარებენ და ანვითარებენ ცნობილი საბჭოთა ფინანსისტები: ა. გ. ზვერევი, ი. დ. ზლობინი, ს. ა. სიტარინი, გ. ლ. რაბინოვიჩი, ა. ვ. ბაჩურინი, ა. კონდრაშევი და სხვ.¹¹

მეორე კონცეფციის თანახმად სოციალისტური საზოგადოების ბრუნვის გადასახადი შეიცავს არაპირდაპირი გადასახადის ელემენტებსაც. ის გამოხატავს არა მარტო წმინდა შემოსავლის პირველადი ფორმის ელემენტებს, არამედ მოსახლეობის შემოსავლის გადანაწილებასაც განსაკუთრებით იმ საქონელთა მიმართ, რომელთა რეალიზაცია წარმოებს ღირებულების ზევით აღმატებული ფასებით. ამ შეხედულებას ემხრობა: მ. პ. პლიშევსკი, დ. ა. ალახვერიანი, ა. ს. სმირნოვი, რ. გ. კარაგეზოვი, ს. რ. სტრუმილინი, ფ. ს. მასარიგინი.¹²

ზოგიერთი ფინანსისტის, მაგალითად ა. ი. აჩიშკინის აზრით, ბრუნვის გადასახადი არის უნივერსალური აქციზი, ის ფასწარმოქმნის ფაქტორად გვევლინება.¹³

კაპიტალისტური საზოგადოების ბრუნვის გადასახადსა და სოციალისტური საზოგადოების ბრუნვის გადასახადს შორის არსებითი განსხვავებაა, რაც განპირობებულია ძირითადად განსხვავებული წარმოებრივი ურთიერთობებით, და ორი სხვადასხვა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის სახელმწიფოთა ბუნებით და ფუნქციებით.

კაპიტალისტური სახელმწიფო ნამდვილად ემყარება გადასახადს, რომელიც წარმოადგენს მშრომელთა ექსპლოატაციის დამატებით ფორმას ნაციო-

¹¹ А. Г. Зверев. Национальный доход и финансы СССР. Госфиниздат. М., 1964, с. 134; И. Д. Злобин. Платежи предприятий в бюджет в новых условиях. «Финансы СССР», 1965, № 1. А. С. Ситарин. Чистый доход и бюджет. М., 1964, с. 730; Г. А. Рабинович. Экономическая природа налога с оборота и пути его совершенствования. М., 1965, с. 6, 16; А. В. Бачурин. Прибыль и налог с оборота в СССР. М., 1955, с. 22; А. Кондратов. Стоимость и цены в социалистическом обществе «Вопросы экономики», 1957, № 5.

¹² Б. П. Плышевский. Распределение национального дохода в СССР. М., 1960; Д. А. Алахвердян. Национальный доход СССР. М., 1968, с. 106; А. С. Смирнов. Экономическое содержание налога с оборота. М., 1963, с. 42, 275; Р. Г. Карагезов. Прибыль в системе экономических категорий социализма. М., 1964, с. 71; С. Г. Струмилини. Проблемы социализма и коммунизма в СССР. Сбор. соч. т. 5, М., 1965, с. 149. Реформа ставит проблемы. М., 1968, с. 11; Ф. С. Массаригин. Финансовая система СССР. М., 1968, с. 95.

¹³ А. И. Анчишкин. Налог с оборота—конкретная форма прибавочного продукта социалистического производства. М., 1962, с. 46.

ნაღური შემოსავლის იმ ნაწილის იძულებით ამოღებას, რომელიც ძირითადი ექსპლუატაციის შემდეგ აძლიერებს მშრომელთა ჩაგვრას. ის ეხება მუშების, მოსამსახურეების და გლეხების შემოსავალს. იქ ბრუნვის გადასახადი, როგორც არაპირდაპირი გადასახადის გარკვეული ფორმა, მიიღება ფასების აწევით ღირებულებაზე ზევით.

1930 წლის საგადასახადო რეფორმის შემდეგ, საბჭოთა სინამდვილეში არაპირდაპირი გადასახადები არ არსებობს. მანამდე არსებული არაპირდაპირი გადასახადებით დაბეგრული იყო ფუფუნების და არა პირველი მოთხოვნილების საგნები. ამდენად, ის გადასახადები მშრომელებს არ ეხებოდა, რადგან მშრომელები მომხმარებლები იყვნენ პირველი, აუცილებელი მოთხოვნილების და არა ფუფუნების საგნებისა.

ბრუნვის გადასახადი არსებობს კაპიტალისტურ სახელმწიფოებში სხვადასხვა სახელწოდებით. საფრანგეთში და გერ-ში მას უწოდებენ ბრუნვის გადასახადს, ინგლისში — საყიდლის გადასახადს, აშშ-ში — გასაყიდლის გადასახადს და სხვა.

ბრუნვის გადასახადი არსებობს ყველა სოციალისტურ ქვეყანაში. გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მას უწოდებენ წარმოებრივ მოსაკრებელს. საზღვარგარეთულ სოციალისტურ ქვეყნებში ბრუნვის გადასახადის ორგანიზაციის პრინციპები თითქმის ერთნაირია. მის გადამხდლებად გამოდიან სოციალისტური სექტორის საწარმოები და ორგანიზაციები. გადასახადს იხდიან სამრეწველო და დამამზადებელი ორგანიზაციები. გადახდევინების წესი ასეთია, რომ ორგანიზაციები თვითონ ანგარიშობენ გადასახდელის ოდენობას და შეაქვთ ბიუჯეტში.

ჩეხოსლოვაკიაში, უნგრეთში და რიგ სხვა ქვეყნებში, მრეწველობის ზოგიერთ დარგში შექმნილია გამსაღებელი ბაზები და ისინი ითვლებიან ბრუნვის გადასახადის გადამხდლებად. დასაბეგრ ბრუნვად აქ ითვლება ამონაგები, რომელსაც ისინი იღებენ საკუთარი წარმოების ან დამზადების საქონლის გაყიდვიდან. ზოგიერთ სახელმწიფოში დასაბეგრ ბრუნვად ითვლება აგრეთვე რეალიზებულ მომსახურებათა ღირებულებაც. ბრუნვის გადასახადი ძირითადად ბეგრავს დამზადებულ ნაწარმს, რომელიც მოხმარებისთვის არის დანიშნული.

ჩინეთში ბრუნვის გადასახადი ბეგრავს წარმოებასა და საშუალებებსაც. ქვეყნების დიდ უმრავლესობაში ბრუნვის გადასახადი წარმოების საშუალებებს არ ბეგრავს, ზოგან კი ბეგრავს განსაზღვრულ კონტიგენტს დაბალი განაკვეთებით.

ბრუნვის გადასახადი დამყარებულია ერთგზის დაბეგვრაზე ყველა ქვეყანაში. უნგრეთში ბრუნვის გადასახადს აქვს ოთხი სახეობა: ა) ბრუნვის გადასახადი წარმოებრივი დანიშნულებით რეალიზებულ პროდუქტიაზე. გადამრეწვეტი მნიშვნელობა აქვს ამ სახეობას. ბ) ბრუნვის გადასახადი ფასების გამოთანაბრების დანიშნულებით. ფასთა გამოთანაბრების ბრუნვის გადასახადი გადახდება ისეთ შემთხვევებში, როდესაც ერთი და იგივე საქონელი სხვადასხვა მყიდველს (მაგალითად სახელმწიფოს, საწარმოს, კოოპერაციას ან კერძო პირს) სხვადასხვა ფასად მიეყიდება. გარდა ამისა, ბრუნვის გადასახადის ამ სახეობას ბიუჯეტში გადააქვს იმ საწარმოთა დამატებითი ამონაგები, რომელთა პროდუქციის თვითღირებულება მოცემული დარგის თვითღირებულებაზე გაცილებით დაბალია. გ) ბრუნვის გადასახადს ახდევინებენ ფუფუნების საგნებზე საცალო ვაჭრობის ქსელში იმისაგან დამოუკიდებლად მანამდე იყო თუ არა

სხვა გადასახადებით დაბეგრული. დ) არის აგრეთვე ბრუნვის გადასახადი მომსახურებაზე.

მონოლოეთის სახალხო რესპუბლიკაში გამოყენებულია პროცენტული განაკვეთები ბრუნვის მიმართ. ჩინეთში გამოყენებულია უპირატესად განსაზღვრული პროცენტი რეალიზაციის თანხის მიმართ.

პოლონეთში, რაც შემთხვევაში, ბრუნვის გადასახადი ინგარიშება საშუალო პროცენტის მიხედვით მთელი ბრუნვის მიმართ. აქ ბრუნვის გადასახადს ახდენენ ბეკაღურად, რაც შეეხება სპირტის, არაყის, თამბაქოს, მარილის, საფუარის და შაქრის დარგებში ბრუნვის გადასახადის გადახდა წარმოებს გადასახდელის გადახდის მომენტში.

რუმინეთში გადახდის ვადა უმეტეს შემთხვევაში ხუთდღიანია. რაც შეეხება ლენის, თამბაქოს მრეწველობას და სოფლის მეურნეობის პროდუქციის დამზადების ორგანიზაციებს, ბრუნვის გადასახადს ახდენენ ყოველდღიურად.

მონოლოეთის სახალხო რესპუბლიკაში, ბულგარეთში, უნგრეთში, ჩეხოსლოვაკიაში ბრუნვის გადასახადი გადახდის ვადების მიხედვით იყოფა არა დარგობრივ ჯგუფებად, არამედ შესატანი გადასახადის ზომის მიხედვით. რაც უფრო დიდია შესატანი თანხა, მით უფრო მცირეა გადახდევინების დრო.

იუგოსლავიაში არის რამდენიმე სახეობის ბრუნვის გადასახადი: ა) რეალიზებულ საქონელსა და მომსახურებაზე 1%-ის ოდენობით. ბ) საქონელთა დიფერენციალური განაკვეთებით; ასეთი არის გადასახადი საკავშირო რესპუბლიკური და სათემო. არსებობს დამატებითი გადასახადი ცალკეულ საქონლიდან—ფუფუნების საგნების დაბეგრა. ახდენენ აგრეთვე ბრუნვის გადასახადის მომსახურებაზე 10% ოდენობით მათი ღირებულებიდან. ვინაიდან იუგოსლავიაში საქონელთა დიდ უმრავლესობაზე ცენტრალიზებულად დაწესებული ფასები არ არის, ამიტომ იქ ბრუნვის გადასახადი გვევლინება როგორც მათი ფორმირებისა და რეგულირების ერთ-ერთი საშუალება¹⁴.

საბჭოთა კავშირში, როგორც აღნიშნული გვექონდა, ბრუნვის გადასახადი არის ისეთი გადასახდელი, რომელიც არ წარმოადგენს გადასახადს ნამდვილი აზრით.

მიუხედავად ამისა, ნ. კოხელსკი ამტკიცებს, რომ ბრუნვის გადასახადი განსაზღვრულ ფარგლებში შესაძლებელია განხილულ იქნეს როგორც არაპირდაპირი გადასახადი. ეს ეხება ზოგიერთ სამომხმარებლო საგანს, როგორც არის ალკოჰოლური სასმელები, თამბაქო, რაც შეადგენს აუცილებელი პროდუქტის ნაწილს.¹⁵

ამ მოსაზრებას იზიარებს ბ. პ. პლიშევსკიც, რომლის მტკიცებით ბრუნვის გადასახადი შეიცავს საზოგადოებრივი პროდუქტის ღირებულების ელემენტს, როგორც არის წარმოების მატერიალური დანახარავები.¹⁶

¹⁴ А. Смирнов. Экономическое содержание налога с оборота. 1963; Мирощенко С., В. Порядок исчисления и уплаты налога по промышленным товарам, 1963; Жданов В. Планирование налога с оборота. 1962; Бутаков Д., Бочкова В., Щавель И. Финансы стран народной демократии. 1959; Дьяченко В. П. Налог с оборота. Финансово-кредитный словарь. т. II. 1964.

¹⁵ Н. Козельский. Вопросы распределения национального дохода СССР. Сборник статей «Вопросы социалистического производства», 1958, с. 253.

¹⁶ Б. П. Плышевский. Распределение национального дохода в СССР. М., 1960.

საბჭოთა ეკონომისტების შეხედულება ბრუნვის გადასახადზე, როგორც არაპირდაპირი გადასახადის შემცველი ელემენტების შესახებ, სწორი არ არის. ვერ ჩაითვლება მართებულად ის აზრი, რომ ბრუნვის გადასახადი არის როგორც საბიუჯეტო ზედმეტი პროდუქტის ღირებულების ამოღება, ასევე ნაციონალური შემოსავლის გადანაწილების საშუალებაც.

ეს განაწილება ხორციელდება არა მარტო საზოგადოებრივი წარმოების ორ ქვეგანყოფილებას შორის, არამედ მუშა-მოსამსახურეთა ხელფასის ნაწილს და გლეხთა შემოსავლებისა და ფართო მოხმარების საქონელთა მიღველებს შორისაც.

ასეთი შეხედულება, ჩვენი აზრით უსაფუძვლოა; პირიქით ბრუნვის გადასახადი არის წყარო მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებისა, რაც განსაზღვრულია სოციალიზმის ძირითადი კანონის მოთხოვნილებებით.

ზოგიერთ საქონელზე ფასების გადიდება გეგმიან მეთრუნობაში ნეიტრალიზებულია იმით, რომ ზოგიერთ სხვა საქონელზე ფასები დაწეულია ღირებულების ქვევით და მასზე დანახარჯები ანაზღაურებულია ბიუჯეტიდან.

3. ე. კუჩკინს და ნ. ნ. მოროზოვს თავიანთ შრომაში მოტანილი აქვთ მავალითები, რომლებიც ადასტურებენ, რომ სხვადასხვა საქონელზე ფასების აწევდაწევის შედეგად საზოგადოებრივი მასშტაბით საერთოდ ფასების შემცირება ხდება.¹⁷

3. ლ. რაბინოვიჩი აკრიტიკებს ეკონომისტთა შეხედულებას, რომელიც ბრუნვის გადასახადს აქციზის ბუნებას აწერს. მისი აზრით, ეს ეკონომისტები გამოდიან იმ მოსაზრებიდან, რომ მოსახლეობის წილი ნაციონალურ შემოსავალში განისაზღვრება მხოლოდ მათი პირადი ინდივიდუალური შემოსავლებით.¹⁸

მოსახლეობას საზოგადოებრივი მოხმარების ფონდებიდან ბევრი რამ უკან უბრუნდება ბრუნვის გადასახადის და მოგების ანგარიშით. მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდები აკმაყოფილებენ მოსახლეობის კულტურულ და მატერიალურ მოთხოვნილებებს უფასოდ ან მცირედი საფასურით — შეღავათიანად. ასეთი მომსახურება მოსახლეობის მიმართ ბიუჯეტში ათეული მილიარდებით განისაზღვრება.¹⁹

მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდები, რომელიც ხმარდება მოსახლეობის მატერიალურ-კულტურული დონის ამაღლებას, მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვას წარმოადგენს მოსახლეობისათვის დამატებით შემოსავალს ხელფასის ზევით. ასეთი ფონდები XXIV და XXV პარტიული ყრილობების გადაწყვეტილებებით თანდათან იზრდება და ათეული მილიარდობით განისაზღვრება. ეს სოციალიზმის პირობებში აუცილებელი ტენდენციაა. ამიტომ, გაუმართლებელია იმ ფინანსისტთა შეხედულება, რომელნიც ბრუნვის გადასახადში აქციზურ ბუნებას ხედავენ. ბრუნვის გადასახადის ვარკვეული ნაწილი მოსახლეობას პირდაპირ უბრუნდება სოციალურ-კულტურულ მოთხოვნილებათ.

17. П. Е. Кучкин, И. Н. Морозов. Чистый доход социалистического общества. М., 1974, с. 161.

18. Г. А. Рабинович. Экономическая природа налога с оборота и пути его совершенствования. М., 1965. с. 35.

19. См. Финансовые проблемы в свете решений XXIV съезда КПСС. М., 1972.

5. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1981, № 2

ბათა დაკმაყოფილებისა და მათი მატერიალური კეთილდღეობის ზრდის შედეგად. აგრეთვე, იმ მხრივ, რომ ამ ბიუჯეტური სახსრებით ხდება დაფინანსება კომუნიზმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზისა, რომლის ზრდა-განმტკიცება თანდათან გვაახლოვებს კომუნიზმს.

ჩვენს პირობებში, აუცილებელ და ზედმეტ პროდუქტს შორის ორგანული კავშირი არსებობს, რაც ემყარება სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონის მოქმედებასა და რეალიზაციას.

ი. ა. ანჩიშკინის აზრით, ბრუნვის გადასახადი გეგმაზომიერად აყალიბებს საცალო ფასების დონესა და სტრუქტურას. ბრუნვის გადასახადი არეგულირებს ფასების საერთო დონეს, ფასთა შეფარდებას მოხმარების საგანთა ცალკეულ ჯგუფებს შორის, უზრუნველყოფს მიწოდება — მოთხოვნის შესაბამისობას, როგორც მოხმარების საგანთა მთელი ჯამის ასევე მოხმარების ცალკეული საგნების მიმართ. ამასთან, ბრუნვის გადასახადი მოხმარების ზოგიერთ საგანთა მოთხოვნას ზღუდავს და ზოგიერთს ასტიმულირებს.

გ. ლ. რაბინოვიჩი აკრიტიკებს ა. ანჩიშკინს და აღნიშნავს, რომ თუ სახელმწიფო გააუქმებს ბრუნვის გადასახადს ის არავითარ გავლენას არ მოახდენს ფასების დონეზე. ამიტომ, ბრუნვის გადასახადი არ წარმოადგენს ფასწარმოქმნის ფაქტორს. ის არის წმინდა შემოსავლის ერთ-ერთი ფორმა.

რაც შეეხება საკითხს ბრუნვის გადასახადის ეკონომიკური ბუნების შესახებ, როგორც ეს მოცემულია ზოგიერთ შრომაში, რაბინოვიჩის შრომას თვით სათაურად ჰქვია „ბრუნვის გადასახადის ეკონომიკური ბუნება და მისი გაუმჯობესების გზები“, ასე იყო ხოლმე აღნიშნული სასწავლო პროგრამაშიაც. უნდა ითქვას, რომ იგი მეცნიერულად გამართული და მოხერხებული არ არის. როდესაც ვლაპარაკობთ ბრუნვის გადასახადის ეკონომიკურ ბუნებაზე იგულისხმება, რომ მას აქვს კიდევ სხვაგვარი ბუნება არაეკონომიკური და გვინდამისგან განსხვავებით ცალკე გამოვყოთ ეკონომიკური ბუნება. რა უნდა იყოს ეს სხვა ბუნება ბრუნვის გადასახადისა, რომლისაგან გამოიყოფა ეკონომიკური ბუნება? ეს სხვა მათი წარმოდგენით, არის ბრუნვის გადასახადის ფინანსური ბუნება.

ასეთი გაგება ემყარება იმ ძველ გაგებას ფინანსების ბუნებისა, რომელიც გავრცელებული იყო 1905-იან წლებამდე ჩვენს ფინანსურ ლიტერატურაში.

ეს შეხედულება ემყარებოდა იმ მოსაზრებას, რომ ფინანსები არის ზედნაშენის კატეგორია. ვინაიდან საკითხი ეხება სახელმწიფო ფინანსებს და სახელმწიფო კი თავისთავად არის ზედნაშენური კატეგორია, ამიტომ ეს შეხედულება სახელმწიფო ფინანსების კატეგორიებს განიხილავდა როგორც ზედნაშენურ მოვლენებს. ამ თვალსაზრისზე დგომისას საჭირო იყო წინ წამოწევა ბრუნვის გადასახადის სხვა თავისებურებათა ე. ი. ეკონომიკური ბუნებისა, ამგვარად გამოდის ეკონომიკა სხვაა, ფინანსები სხვა; ბრუნვის გადასახადს აქვს ეკონომიკური ბუნება და ფინანსური ბუნება. 1950-იან წლებამდე ასე იწერებოდა: ეკონომიკა და ფინანსები, მამსაღამე ფინანსები არ ნიშნავდა ეკონომიკას.

ი. ა. კირილოვი თავის შრომაში²⁰ წერდა: „სახალხო მეურნეობის დარგთა

²⁰ И. А. Кириллов. Роль финансов отраслей народного хозяйства в кругообороте производственных фондов обращения. «Проблемы советских финансов», 1960, с. III.

ფინანსების წარმოებრივ ფონდთა წრებრუნვაში მონაწილეობის ფუნქცია არ უნდა ავტრიოთ ეკონომიკურ ურთიერთობებში, რომლებიც წარმოიშობა მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგების პროცესებში; წარმოებრივი ორგანიზაციის და მზა პროდუქციის გასაღების პროცესებში. აქ არის ზღვარი დარგის ეკონომიკასა და ამავე დარგის ფინანსებს შორის“ (ხაზგასმა ჩვენია, თ. ა.).

ამგვარად ი. ა. კირილოვის მიხედვით, დარგის ეკონომიკა სხვა არის და დარგის ფინანსები კი სხვა.

არაეკონომიკურ, ზედნაშენურ მოვლენად მიიჩნევა ფინანსებს ა. ი. ბუკოვეცკი, რომელიც წერდა: „კ. მარქსი და ფ. ენგელსი განსაკუთრებულ ინტერესს არ იჩენდნენ ფინანსური მეურნეობისადმი, არ სურდათ მათზე შეჩერება, როგორც ზედნაშენზე, რომლის ბედი იმ საფუძვლის ბედით განისაზღვრება, რაზედაც ის აღმოცენდა“.²¹

ასევე ზედნაშენურ კატეგორიად თვლიდა ფინანსებს პროფ. ნ. ნ. ლუბიმოვი. ის წერდა „... რევოლუციური მარქსიზმის შესწავლა ერთადერთ მეცნიერულ საფუძველს წარმოადგენს „ზედნაშენური კატეგორიების“ — სახელმწიფო ფინანსების დარგშია“²².

ამ შემთხვევაში ჩვენ ვსარგებლობთ აკად. ვ. ჩანტლაძის შრომებით, რომელმაც ამ უსწორო შეხედულებას ყურადღება მიაქცია იმთავითვე და შეეცადა დაესაბუთებინა, რომ ფინანსები ბაზისის ელემენტია, ეკონომიკის ნაწილია, სპეციფიკურ წარმოებრივ ურთიერთობას გამოხატავს. ვ. ჩანტლაძე ჯერ კიდევ 1930 წელს გამოქვეყნებულ თავის შრომაში წერდა: „... კ. მარქსის სისტემაში ფინანსური მეცნიერება პოლიტიკური ეკონომიკის ნაწილია...“ გადასახადი როგორც ეკონომიკური კატეგორია, მიწის რენტა, ვიდრე სასესხო კაპიტალი და სხვა“.²³ მეორე შრომაში, რომელიც გამოქვეყნებულია 1976 წელს ნათქვამია „კ. მარქსის ფინანსური მოძღვრება მისი ეკონომიკური მოძღვრების განუყოფელი ნაწილია. ფინანსური კატეგორიები წარმოადგენენ ეკონომიკურ კატეგორიათა გაშლილ ფორმას“.²⁴ ასევე 1958 წელს გამოქვეყნებულ თავის შრომაში ვ. ჩანტლაძე წერს: „ფინანსური ურთიერთობა არის წარმოებრივი ურთიერთობის ნაწილი, წარმოებრივ ურთიერთობათა სპეციფიკური სახე“²⁵. ასეთი აზრი მას გამოთქმული აქვს სახვა მომდევნო შრომებშიაც.

დღეს, ვარდა ვ. მ. ტოჩილინიკოვისა საბჭოთა ლიტერატურაში არავის სადავოდ აღარ მიაჩნია, რომ ფინანსები ეკონომიკაა.

ზემოთ მოხსენიებულ მოსაზრებაზე დამყარებით უნდა დავასკვნათ, რომ შეხედულება ბრუნვის გადასახადის ეკონომიკური ბუნების გამოცალკავებულად განზიღვის შესახებ სწორად არ მიგვაჩნია.

ბრუნვის გადასახადი არის ეკონომიკური კატეგორია და მისი არის სხვა არა არის რა თუ არა წარმოებრივ ურთიერთობათა სპეციფიკური

²¹ А. И. Буковецкий. Введение в финансовую науку, 1929. с. 174.

²² Авторский коллектив под руководством проф. Н. Н. Любимова. Финансы капиталистических государств, 1937, М., с. 5.

²³ ვ. ჩანტლაძე. ფინანსები კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მოძღვრებაში. (ყურნ. საქართველოს ეკონომისტი, № 7, 1930 წ.).

²⁴ ვ. ჩანტლაძე. ფინანსების ადგილი კ. მარქსის ეკონომიკურ სისტემაში. თსუ შრომები, XXIX გვ. 29.

²⁵ ვ. ჩანტლაძე. ფინანსური მეცნიერების საგანი (საქართველოს ეკონომისტი, № 6, 1958 წ.). Вопросы теории финансов», 1979, с. 17—18, 86, 253—254.

ფორმა. ამიტომ, ბრუნვის გადასახადს არა აქვს მეორეგვარი ბუნება, რომელსაც გამოეყოფოდეს ეკონომიკური ბუნება. იგი არის ერთიანი, მას განვიხილავთ როგორც სოციალისტური დაგროვების ერთ-ერთ ფორმას, როგორც ნაციონალური შემოსავლის ნაწილს, ზედმეტი პროდუქტის ნაწილს, ფასის შემადგენელ ელემენტს, ნაციონალური შემოსავლის გადანაწილების საშუალებას, როგორც ბიუჯეტის შემოსავლის ძირითად წყაროს გადასახდელსა და სხვა. მხოლოდ აბსტრაქციის გზით შესაძლებელია ბრუნვის გადასახადის ესა თუ ის დამახასიათებელი ნიშანი გამოყოფილ იქნეს, კონკრეტულობაში კი ისინი ერთ მთლიანობას გამოსახავენ. ამგვარად, ბრუნვის გადასახადი იმდენადვეა ფინანსური კატეგორია, რამდენადაც ეკონომიკური. ბრუნვის გადასახადი, როგორც ფინანსური კატეგორია, არის ეკონომიკური კატეგორიის სპეციფიკური ფორმა.

Т. Г. КУРДАДЗЕ

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ НАЛОГА С ОБОРОТА

Резюме

В статье рассмотрены вопросы налога с оборота как экономической категории, которая определяется самой природой социалистического общества, приведены разные определения налога с оборота, данные в советской финансовой литературе, отличие советского налога с оборота от капиталистического, показана роль налога с оборота в период развитого социализма и т. д.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აღრიცხვის და ფინანსების პრობლემათა ჯგუფში.

თენიზი კანელაიკი

სოფლის მიწრნეობის ინტენსიფიკაციის საკითხისათვის

თანამედროვე პირობებში სოფლის მეურნეობის და სერტოდ ჩვენი ქვეყნის მთელი სახალხო მეურნეობის განვითარების უმნიშვნელოვანეს მიმართულებას წარმოადგენს წარმოების ინტენსიფიკაცია. ამ მიმართულებამ აღიარება პპოვა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მარტის (1965 წ.) და მომდევნო პლენუმების გადაწყვეტილებებში. მისი უპირატესი მნიშვნელობა დასაბუთებულია სკკპ XXIV და XXV ყრილობათა მასალებში. XXV ყრილობამ დაადგინა: მეათე ხუთწლეულში ქვეყნის სოფლის მეურნეობა მიიღებს გაცილებით მეტ კაპიტალურ დაბანდებას, ვიდრე წინა პერიოდში. საკმარისია აღინიშნოს, რომ მე-8, მე-9, და მე-10 ხუთწლეულებში სოფლის მეურნეობაში სახელმწიფო კაპდაბანდება 384 მილიარდს აღემატება, მაშინ, როდესაც საბჭოთა სახელმწიფოს არსებობის მთელ მანძილზე, ამ მიზნით სულ 491 მლრდ მან. იყო დახარჯული. კაპიტალურ დაბანდებათა მოცულობის ზრდასთან ერთად, სოფლის მეურნეობაში გამოიყენება სულ უფრო მეტი ახალი ძირითადი საწარმოო ფონდები. მაგალითად, 1965 წელს, 1940 წელთან შედარებით, სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების ძირითადი საწარმოო ფონდები გაიზარდა 4,6-ჯერ, 1970 წელს — 6,6 და 1976 წელს — 11,8-ჯერ¹⁻³.

სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში კაპიტალურ დაბანდებათა გადიდება გულისხმობს კოლმეურნეობების და საბჭოთა მეურნეობებისათვის ტრაქტორების, მანქანების, მისაბმელების, მინერალური სასუქების, ქიმიკატების და მრეწველობის სხვა ნაწარმის ოპტიმალური მოცულობით მიწოდებას, რაც შექმნის ხელსაყრელ პირობებს სასოფლო-სამეურნეო ინტენსიფიკაციის დაჩქარებისათვის. ამის შესახებ ხაზგასმით არის აღნიშნული სკკპ XXIV ყრილობის მასალებში, სადაც განსაზღვრულია ინტენსიფიკაციის ძირითადი მიმართულებანი, როგორცაა მიწათმოქმედების და მეცხოველეობის ქიმიზაცია, კომპლექსური მექანიზაცია, მიწების ფართო მელორაცია და ასე შემდეგ⁴.

სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაცია მჭიდროდ არის დაკავშირებული მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესთან. ამ უკანასკნელის განვითარება მნიშვნელოვნად აჩქარებს სასოფლო-სამეურნეო ინტენსიფიკაციის პროცესს. აღნიშნულის შესახებ კ. მარქსი წერდა: კვალწარმოება წარმართება“.... ინტენსიურად, გაფართოებული მასშტაბით, თუ წარმოების საშუალება უფრო ეფექტიანი ხდება“⁵.

¹ Народное хозяйство СССР в 1975 г. М., «Статистика», 1976, с. 510.
² Народное хозяйство СССР за 60 лет. М., «Статистика», 1977, с. 290.
³ Материалы XXV съезда КПСС. М., Политиздат, 1976., с. 144.
⁴ სკკპ XXIV ყრილობის მასალები საქ. კპ. ცკ გამოცემლობა, 1971, გვ. 326.
⁵ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. II. 1957, წ. გვ. 213.

ჩვენი საზოგადოების მწარმოებლური ძალების და წარმოებით ურთიერთობათა განვითარების თანამედროვე პირობებში, უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ინტენსიფიკაციის და მისი მიმართულებებისა და ფაქტორების სწორ განსაზღვრას. ტერმინი „ინტენსიფიკაცია“ გულისხმობს წარმოების ისეთ პროცესს, რომლის შედეგად იზრდება მისი ინტენსიობა. ინტენსიობა ლათინური ტერმინია და ნიშნავს დაძაბვას. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის თვით პროცესი რთულია, მასზე მოქმედებენ ურთიერთდაკავშირებული და ურთიერთგანპირობებული მიმართულებები და ფაქტორები, კ. მარქსი და ვ. ლენინი, როდესაც ამ პროცესს იხილავდნენ, უწინარეს ყოვლისა, გულისხმობდნენ მიწის ერთი და იმავე ფართობზე კაპიტალის კონცენტრაციას⁶.

„ეკონომიური აზრით კი, — წერდა კ. მარქსი, — ჩვენ ინტენსიურ კულტურად ვგულისხმობთ მხოლოდ კაპიტალის კონცენტრაციას, ერთსა და იმავე მიწის ფართობზე, ნაცვლად მისი განაწილებისა ერთიმეორის გვერდით მდებარე მიწის ნაკვეთებს შორის“⁷.

მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუცია უზრუნველყოფს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ახალი, უფრო მწარმოებლური საშუალებებით აღჭურვას, რომლის შედეგად, ერთსა და იმავე მიწის ფართობზე, მისი უფრო ხარისხიანი დამუშავებისა და ინტენსიური გამოყენების პირობებში იქმნება მეტი რაოდენობით პროდუქციის წარმოების შესაძლებლობა.

ამიტომ, შემთხვევითი არ იყო, რომ ვ. ი. ლენინი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა მიწათმოქმედების ინტენსიფიკაციის პროცესში მიწის დამუშავების ხარისხის გაუმჯობესებას. მაშასადამე, სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაცია დაკავშირებულია მიწათმოქმედების მაღალ კულტურასთან. იგი დამოკიდებულია, როგორც ტექნიკური აღჭურვილობის დონეზე, ასევე წარმოების ორგანიზაციის, მართვის, შრომის მეცნიერული ორგანიზაციის დონესა და რიგ სხვა სოციალურ-ეკონომიკურ ფაქტორებზე.

მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის პირობებში, მიწათმოქმედების კულტურა დაკავშირებულია, როგორც წარმოების იარაღების რაოდენობასა და ხარისხთან, ასევე მათ რაციონალურ გამოყენებასა და ფუნქციონირებაზე. ამგვარად, სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაცია შეიცავს ერთმანეთისაგან განუყრელ ისეთ პროცესებს როგორცაა: მიწის ერთეულ ფართობზე კაპიტალურ დაბანდებათა გადიდება, წარმოების იარაღებისა და შრომის საშუალებების ხარისხობრივი გაუმჯობესება, წარმოების მართვისა და შრომის ორგანიზაციის სრულყოფი და სხვ.

მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელ წლებში საბჭოთა და უცხოურ ეკონომიკურ ლიტერატურაში ბევრი დაიწერა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის შესახებ, ჯერ კიდევ მაინც არ არსებობს შეხედულებათა ერთიანობა, როგორც თვით ინტენსიფიკაციის პროცესზე, ისე მის განმსაზღვრელ ფაქტორებზე და მაჩვენებლებზე. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის პროცესი უმეტეს შემთხვევაში განიმარტებოდა, როგორც კაპიტალის და საშუალებათა ზრდის ტექნიკური პროცესი, ხოლო სოციალურ-ეკონომიკურ ასპექტებს და ფაქტორებს ყურადღება თითქმის არ ეთმობოდა. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის პროცესი არ შეიძლება განხილულ იქნეს

⁶ კ. მარქსი, კაპიტალი ტ. I, 1954, გვ. 852; ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 22, გვ. 60.

⁷ კ. მარქსი, კაპიტალი ტ. III. ნაწ. II, 1954, გვ. 267.

როგორც წმინდა ტექნიკური პროცესი და ყურადღება არ მიექცეს მასზე სოცი-
 ალურ-ეკონომიკური ფაქტორების არსებით გავლენას, კერძოდ, ისეთი ფაქტო-
 რებისა როგორცაა: საკუთრების ფორმები და ეკონომიკური დაინტერესების
 სისტემა, წარმოების და შრომის მეცნიერული ორგანიზაციის ფაქტორები, მარ-
 თვის სრულყოფა, მეურნეობათაშორისო კოოპერირების და აგროსამრეწველო
 ინტეგრაციის პროცესი, საწარმოო კოლექტივების ორგანიზაციისა და მათი სო-
 ციალური განვითარების პრინციპები.

რიგ შემთხვევაში, ცნებები სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკა-
 ცია და ინტენსიობა ლიტერატურაში გაიგივებულია, რაც არასწორად მიგვაჩნია.
 ინტენსიფიკაციის პროცესების ანალიზის დროს, ინტენსიობის ცნებაში იგულო-
 ხნდება წარმოების ინტენსიფიკაციის მიღწეული დონე, ხოლო ინტენსიფიკაცია
 ნიშნავს ამ დონის გაღრმავებას.

სასოფლო-სამეურნეო წარმოების რაოდენობრივი მაჩვენებლებია: მთლიანი
 პროდუქციის მოცულობა, სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლიანობა
 და ცხოველთა პროდუქტიულობა, მიწის ფართობის ერთეულზე ძირითადი საწარ-
 მოო ფონდების მოცულობა და სხვ.

არსებობს აგრეთვე არაპირდაპირი მაჩვენებლები, მაგალითად, ტექნიკის,
 სასუქების და ა. შ. რაოდენობა, რომლებიც განსაზღვრავენ და განაპირობებენ
 სასოფლო-სამეურნეო წარმოების რიგ ძირითად მაჩვენებლებს. წარმოების ინ-
 ტენსიობის მიღწეული დონის განსაზღვრის და წინანდელ დონესთან შედარების-
 სათვის ეს მაჩვენებლები საესებით საქმარისია. ისინი საშუალებას ვაძლევენ
 საბოლოოდ შევაფასოთ ჩატარებული ღონისძიებანი და სასოფლო-სამეურნეო
 წარმოების ინტენსიფიკაციის ფაქტორთა მოქმედების ეფექტიანობა.

ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის ზრდასთან (მრეწველობის განვითარება, ქალა-
 ქებში მაცხოვრებელთა კონცენტრაცია), აგრეთვე საბჭოთა ხალხის კეთილდღე-
 ობის ამაღლებასთან და მსყიდველობითი უნარიანობის გადიდებასთან დაკავ-
 შირებით, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებზე მოთხოვნილება იზრდება სულ
 უფრო მეტი ტემპებითა და მოცულობით.

ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის პირველ სტადიებზე სოფლის
 მეურნეობის დარგი ვითარდებოდა უპირატესად ექსტენსიური გზით, კოლმე-
 ურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებში ნათესი ფართობების და პირუტყვის
 ჯოგის რაოდენობრივი ზრდის საფუძველზე. მიუხედავად ამისა, ჩვენს ქვეყანაში
 ჯერ კიდევ არსებობს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ექსტენსიური გზით გან-
 ვითარების რეზერვები, მაშინ, როდესაც დასავლეთ ევროპის განვითარებულ
 კაპიტალისტურ ქვეყნებში ეს შესაძლებლობა სავსებით ამოწურულია. მაგალი-
 თად, უურნალისტი ე. ცარიოვი თავის წიგნში გოცებას გამოთქვამს, იმასთან
 დაკავშირებით, რომ მან ბრიუსელის (ბელგია) აეროპორტში თვითმფრინავების
 ასაფრენ-დასაშვებ ზოლებს შორის დამუშავებულ მინდორზე მწვანედ მოზიბი-
 ნე ჭარხლის ფოჩები იხილა, „მაქც კი, ერთ-ერთ უდიდეს საერთაშორისო აერო-
 პორტში, არც ერთი მიწის მტკაველი უქმად არ ცდება“ — აღნიშნავს იგი⁸.

მაშასადამე, თანამედროვე ეტაპზე სოფლის მეურნეობის წარმოების გან-
 ვითარების ძირითად მიმართულებად ინტენსიური გზა გვევლინება. ჩვენ დრო-
 ში ტექნიკურად შესაძლებელია, რომ მიწის სავარგულთა თვითეულ ჰექტარზე
 მკვეთრად გაიზარდოს მოსავლიანობა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის
 საერთო გამოსავალი.

⁸ В. Царев, По сельским дорогам Запада. Политиздат, М., 1979, с. 3.

სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში მომუშავეთა რიცხვის შემცირების პროცესი, ისევე, როგორც საერთოდ წარმოების სფეროში მომუშავეთა რიცხვის შემცირების პროცესი, კანონზომიერი მოვლენაა.

მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებასთან ერთად, სულ უფრო გაიზარდა საკონსტრუქტორო, სამეცნიერო და მომსახურებითი საქმიანობის სფეროში დასაქმებულთა რიცხვი. ეს მოხდება უშუალოდ მატერიალური წარმოების სფეროში მომუშავეთა რიცხვის შემცირების ხარჯზე. აქედან გამომდინარე, საზოგადოებაში შეგნებულად და მიზანსწრაფულად უნდა გამოიყენოს მეცნიერებისა და ტექნიკის მიღწევები და თანმიმდევრულად განახორციელოს მატერიალური წარმოების ყველა ტექნოლოგიური პროცესის მექანიზაცია, რათა მაქსიმალურად შემცირდეს მასში ცოცხალი სიმამის დანახარჯები.

წარმოების ინტენსიფიკაცია არის საზოგადოების მწარმოებლური ძალების და წარმოებითი ურთიერთობის განვითარების დონის შედეგი და გამოსახულება. ჩვენს დროში, სოფლის მეურნეობაში იგი ხორციელდება წარმოების სამრეწველო-ინდუსტრიულ მეთოდებზე თანდათანობით გადასვლით.

რადგანაც სოფლის მეურნეობაში მიწა არის წარმოების ძირითადი და უცვლელი საშუალება, ინტენსიფიკაციის პროცესი განუხრებლად დაკავშირებულია მისი ნაყოფიერების გაუმჯობესებასთან. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების დაგეგმვა მთელი საზოგადოების მასშტაბით შესაძლებელი ვახდა მხოლოდ სოციალიზმის პირობებში. შეიქმნა უფრო ეფექტური ინტენსიფიკაციის განხორციელების შესაძლებლობა.

სოციალიზმის დროს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის პროცესის აუცილებლობა განისაზღვრება:

— საზოგადოების მოთხოვნილებით იაფი და დიდი რაოდენობის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციასზე;

— საზოგადოების მწარმოებლური ძალების განვითარების დონით, (სოფლის მეურნეობაში გამოსაყენებელი მიწების ათვისების, მომუშავეთა ნაკლები რიცხვით მეტი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოების და წარმოების მექანიზაციის ტექნიკური შესაძლებლობა);

— საზოგადოების წარმოებითი ურთიერთობის განვითარების დონით. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციას დედამიწის მოსახლეობის კვების პროდუქტებით დაკმაყოფილების საქმეში უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს. გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის 1980 წლის მონაცემებით, ჩვენი პლანეტის მოსახლეობა აღემატება 4,3 მილიარდ ადამიანს. უკანასკნელ პერიოდში, მატების ტემპში საოცრად იზრდება. ზრდის ასეთი ტემპებისას დედამიწის მოსახლეობა XXI საუკუნის პირველ ათწლეულში მიუახლოვდება 7 მილიარდს. გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მონაცემებით მსოფლიოში კარგად იკვებება 800 მილიონი ადამიანი, 720 მილიონს აქვს დაუკმაყოფილებელი კვება და ორ მილიარდზე მეტი კი განიცდის კვების გამუდმებულ უკმარისობას.

ზოგიერთი ბუჩქნაზიული სოციოლოგი და ფილოსოფოსი უგულველყოფს ტექნიკის და მეცნიერების განვითარებას და მიმართავს თომას რობერტ მალთუსის თეორიას, რომელიც ითვალისწინებს ომებს, ავადმყოფობას და სხვა ხერხთა გამოყენებას კაცობრიობის რაოდენობის ხელოვნურად, ბარბაროსულად შემცირების მიზნით. ისინი ქადაგებენ, ვითომც სხვა გამოსავალი არ არის და კაცობრიობას ემუქრება შიმშილი და სოციალური რყევები კვების პროდუქტების უკმარისობასთან დაკავშირებით. მარქსისტები და მსოფლიოს პროგრესულ

მეცნიერთა დიდი ჯგუფი ხედავენ გამოსავალს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოების წინმსწრებ ტემპებში, მოსახლეობის რაოდენობის ზრდასთან შედარებით. კაცობრიობისათვის საჭირო პროდუქტების წარმოება უნდა განხორციელდეს სოფლის მეურნეობაში გამოსაყენებელი მიწების ათვისებით და აგრეთვე სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის გზით.

ამერიკელი ეკონომისტი ჯ. ბილარდი დედამიწის პოტენციური შესაძლებლობების შესახებ წერს: დედამიწა მზისაგან ყოველდღიურად უდიდეს ენერჯიას იღებს, ყოველ შემთხვევაში, თეორიულად იმდენს, რაც შესაძლებლობას იძლევა ვაწარმოოთ სურსათი იმ რაოდენობით, რომელიც დაკმაყოფილებს 16-ჯერ უფრო მეტ რაოდენობის მოსახლეობას, ვიდრე ჩვენ პლანეტაზე არის ამჟამად. ამასთან, გათვალისწინებულია ისიც, რომ დღესაც გლეხთა და ფერმერთა უმრავლესობა მიწას ამუშავებს ძველი ხერხებით, რომელიც არ შეეცვლილა 1000 წლის განმავლობაში. მიწათმოქმედების გაძლიერება თანამედროვე მეთოდების გავრცელება შიმშილისაგან იხსნიდა დედამიწის სუსტად განვითარებული ქვეყნების მოსახლეობას.

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის სასურსათო და სოფლის მეურნეობის სექციის მონაცემებით, ჩვენი დედამიწის ხმელეთის ფართობიდან 13,5 მილიარდი ჰექტარი დაკავებულია სახნავით, 1,4 მილიარდი ბაღებით და პლანტაციებით, 2,6 მილიარდი სათიბებით და საძოვრებით, 4 მილიარდი უკავია ტყეებს, თანამედროვე ტექნიკა და მეცნიერება საშუალებას იძლევა ორჯერ და უფრო მეტად გადიდდეს ჩვენი პლანეტის ნათეს ფართობთა რაოდენობა. სპეციალისტებმა გაიანგარიშეს, რომ სახნავად შეიძლება დამატებით გამოყენებული იქნეს 1 მილიარდი ჰექტარი, რომელიც ამჟამად დაკავებულია ტყეებით, პირველ რიგში ეს ეხება აგრეთვე სუბტროპიკულ რაიონებს. ამას უნდა მიუმატოთ ოთხას მილიონამდე ჰექტარი დაჭაობებული მიწა და სამასი მილიონი მიტოვებული სათიბ-საძოვარი. ამ ფართობების გამოყენებისა და მწყობრში ჩადგომის შემდეგ ახლანდელი სახნავების ფართობები ერთი ორად გაიზრდება.

ყოველივე ამისათვის საჭიროა დიდი რაოდენობის კაპიტალური დაბანდვანი, განსაკუთრებით განვითარებული ქვეყნების ძალების კოორდინაცია მიწის ახალი ფართობების ათვისებისა და ინტენსიური გამოყენებისათვის.

ინტენსიფიკაციის პროცესის უფრო სრული გაგებისათვის აუცილებელია განისაზღვროს მისი მიზანი სოციალიზმისა და კაპიტალიზმის პირობებისათვის. კაპიტალისტურმა საზოგადოებამ პირველმა გამოიყენა მეცნიერულ ტექნიკური რევოლუცია და მართვის მეცნიერება როგორც საზოგადოებრივი წარმოების ინტენსიფიკაციის საშუალება, ექსპლუატაციის მიზნებისათვის კაპიტალისტური ინტენსიფიკაცია კაპიტალის მფლობელს აძლევს ზედმეტ ღირებულებას, რომელიც მიიღება დაჭირავებული მუშების ექსპლუატაციის გაძლიერების გზით. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების კაპიტალისტური ინტენსიფიკაციის მიზანია, მიიღოს მოგების მაქსიმუმი, კაპიტალიზმის პირობებში ინტენსიფიკაცია იწვევს მიწის ხარისხის გაუარესებას, მის გამოფიტვას და ეროზიას, აგრეთვე მშრომელთა ექსპლუატაციის გაძლიერებას.

მოგების გადიდების საშუალებად კაპიტალისტები იყენებენ მეცნიერებას და მის მიღწევებს, წარმოების თანამედროვე ორგანიზაციას, უახლეს ტექნიკას და წარმოების მოწინავე ტექნოლოგიას.

ამგვარად, სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაცია აღრმავებს კაპიტალისტური წარმოების წესის წინააღმდეგობებს. მკვეთრად უარესდება

ისეთი მოვლენები, როგორცაა უმუშევრობა, გაღატაკება, კლასობრივი წინააღმდეგობანი.

კაპიტალისტური სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციის პროცესის ტემპები და სიღრმე იზღუდება წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრების არსებობით, მათ არ გააჩნიათ შესაძლებლობები განახორციელონ წარმოების საშუალებათა კონცენტრაცია და დაგეგმვა მთელი ქვეყნის მასშტაბით. ეს პროცესები და მოვლენები „რეგულირდება“ კონკურენციით და ბაზარის სტიქიურობით. კაპიტალისტური სახელმწიფოები ცდილობენ შეამცირონ ამ მოვლენათა შემოქმედება სახელმწიფოებრივ მონოპოლისტური რეგულირებით, ეკონომიკის დაგეგმვით მონოპოლიის მასშტაბში, მეცნიერული კვლევების გაძლიერებით და ფაფართობით, მართვის სრულყოფით და ა. შ. მაგრამ პრობლემას ეს მიანიც ვერ სწევტს, სოციალიზმის პირობებში კი წარმოების ინტენსიფიკაციის მეთოდები და მიზნები ძირფესვიანად განსხვავდება კაპიტალისტურისაგან.

სოციალისტური წარმოების ინტერესები მოითხოვენ და განაპირობებენ სოციალისტური წარმოების მაქსიმალურ ინტენსიფიკაციას, როგორც მრეწველობაში, ისევე სოფლის მეურნეობაში. წარმოების ინტენსიფიკაცია საშუალებას გვაძლევს წარმატებით გადავწყვიტოთ ისეთი დიდმნიშვნელოვანი პრობლემები როგორცაა:

— საბჭოთა ხალხის მატერიალური და კულტურული მოთხოვნილების სულ უფრო სრული დაკმაყოფილება,

— სოციალისტური სისტემის მაღალი თავდაცვისუნარიანობა.

— დახმარება სუსტად განვითარებული ქვეყნებისა, რომლებიც იბრძვიან პოლიტიკური და ეკონომიკური დამოუკიდებლობისათვის.

სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაცია სოციალიზმის პირობებში წარმოადგენს შეგნებულ და გეგმიურ პროცესს მთელი საზოგადოების მასშტაბით, მის საფუძველს წარმოადგენს წარმოების საშუალებებზე საზოგადოებრივი საკუთრება, რაც საშუალებას იძლევა მიზანსწრაფულად გეგმიურად და ეფექტიანად იქნეს გამოყენებული საზოგადოების შრომითი, მატერიალური და სულიერი ძალები მწარმოებლური ძალებისა და წარმოებითი ურთიერთობების განვითარებისათვის.

თანამედროვე ეტაპზე ჩვენს ქვეყანაში არსებობს იმის შესაძლებლობა, რათა განვახორციელოთ წარმოების უფრო ჩქარი ინტენსიფიკაცია, სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციის საფუძველს წარმოადგენს ის დიდი ნაბიჯები, რომლებიც მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის მიღწევათა განხორციელების გზაზე გადადგმულია მეთავე ხუთწლეულში. მრეწველობის ტექნიკური დონის რაოდენობრივი და ხარისხობრივი ზრდა საშუალებას გვაძლევს უკეთესად მოვაიმარაგოთ სოფლის მეურნეობა საჭირო ტექნიკით, მატერიალური სახსრებით, მიწერალური სასუქებით და სხვა მასალებით, რაც ხელს შეუწყობს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიური გზით განვითარებას.

სკკ XXIV ყრილობის გადაწყვეტილებებში განსაზღვრულია ინტენსიფიკაციის ძირითადი მიმართულებანი და ფორმები, რაც განვითარა და განამტკიცა XXV ყრილობამ. მის გადაწყვეტილებებში ნათლადაა განსაზღვრული: „თანმიმდევრულად და განუხრელად განვაგრძოთ სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაცია, განვაშტკიცოთ მისი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა...“ ჩვენს

⁹ სკკ XXV ყრილობის მასალები. გვ. 267, 268. ს.ქ. კვ ცვ გამომც. თბ., 1976.

დროში სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაცია ხორციელდება სულ უფრო და უფრო მაღალ მეცნიერულ დონეზე, გათვალისწინებულია ისეთი ძირითადი მომენტები, როგორცაა: მექანიზაცია, მიწების მელორაცია, ქიმიზაცია, საწარმოო კომპლექსების, საცხოვრებელ და საყოფაცხოვრებო ნაგებობათა მშენებლობა, მშრომელთა მატერიალური დაინტერესების ზრდა, დაგეგმვის და წარმოების მართვის პროცესების სრულყოფა და ა. შ.

თუ საბჭოთა კავშირში, სოციალიზმის მშენებლობის პერიოდში, საზოგადოებრივი წარმოების განვითარება და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოების გადიდება ხდებოდა ექსტენსიური გზით, თანამედროვე ეტაპზე სოფლად კომუნისმის მატერიალური-ტექნიკური ბაზის შექმნა იწარმოებს, ძირითადად, საზოგადოებრივი წარმოების ინტენსიფიკაციის გზით, მეცნიერებისა და ტექნიკის მიღწევათა და მართვის სისტემების სრულყოფის საფუძველზე. განვითარებული სოციალიზმის თანამედროვე ეტაპზე სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაცია გარკვეული ოდენობით ითავსებს აგრეთვე მის ექსტენსიურ განვითარებასაც, რაც ნიშნავს ახალი მიწების ათვისებას, ცალკეულ კულტურათა ნათესი ფართობის გაფართოებას, ნახირის რიცხვის ზრდას და ა. შ.

სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სოციალისტური ინტენსიფიკაციის მიზანი განისაზღვრება სოციალისტური ეკონომიკის ძირითადი კანონის მოთხოვნით.

სოციალისტური წარმოებითი ურთიერთობანი, მათი ეკონომიკური კანონები, განსაზღვრავენ სოციალისტური წარმოების მიზანს და, მაშასადამე, სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციის მიზანს, რაც საბოლოოდ გამოიხატება სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის და ასევე ამ მიზნის მისაღწევ საშუალებათა სიუხვის შექმნაში. აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სოციალისტური ინტენსიფიკაცია, ეს არის მატერიალური ფასეულობათა და სოციალისტურ წარმოებით ურთიერთობათა გაფართოებული კვლავწარმოების ძირითადი ფორმა.

ინტენსიფიკაციის პროცესი არ არის წმინდა ტექნიკური პროცესი. ეს ერთდროულად სოციალურ-ეკონომიკური პროცესიცაა. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის განვითარებასთან ერთად იცვლება მართვის მეთოდები და პრინციპები, ხდება ცვლილებები წარმოების პროცესში ადამიანთა ურთიერთობაში და ასევე სოფლის მოსახლეობის პროფესიონალურ და სოციალურ სტრუქტურაში.

წარმოების ინტენსიობის დონე და ინტენსიფიკაციის ტემპები დამოკიდებულია მწარმოებლური ძალების განვითარების დონეზე და წარმოებით ურთიერთობათა სიმწიფის ხარისხზე, წარმოების მართვის მეთოდებზე და სისტემებზე, სპეციალიზაციის და კონცენტრაციის დონეზე, წარმოების გაადგილებაზე ეკონომიკური ზონების მიხედვით, მის ორგანიზაციის რაციონალიზაციაზე, შრომის სტიმულირებაზე და მრავალ სხვა ფაქტორზე.

სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაცია ხორციელდება დაგროვილი გამოცდილების და ცოდნის, მეცნიერებისა და ტექნიკის მიღწევითა და მათი პრაქტიკაში დანერგვის საფუძველზე ორი ძირითადი მიმართულებით: ერთის მხრივ, წარმოებაში კაპიტალურ დაბანდებათა ზრდის გზით, ხოლო, მეორეს მხრივ, უკვე მოქმედი სასოფლო-სამეურნეო ფონდების უფრო რაციონალური და ინტენსიური გამოყენებით. წარმოების ინტენსიფიკაცია შეიძლება წარიმართოს დაჩქარებული და შენელებული ტემპებით.

ინტენსიფიკაციის ტემპები განისაზღვრება ზემოქმედებითი ფაქტორების აქტიურობით, რაც უფრო მეტა ინტენსიფიკაციის პროცესის მსგეულობაზე

ეფექტურად ზემოქმედი აქტიური ფაქტორები, მით უფრო პროგრესული ასეთი სისტემა. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის ყველაზე აქტიურ ფაქტორებად ჩვენი საზოგადოების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე გვევლინება.

— წარმოების საშუალებებზე საზოგადოებრივი საკუთრება, რომელიც შესაძლებლობას იძლევა წარმოების განვითარება გეგმიურად განვახორციელოთ,

— მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი, რომელიც იწვევს შრომის ნაყოფიერების განუხრელ ზრდას, წარმოების კონცენტრაციისა და სპეციალიზაციის დონის ამაღლებას, ტექნოლოგიური პროცესების სრულყოფას, მიწის ნაყოფიერების ზრდას და ა. შ.

— მეცნიერული მართვა, წარმოების პროცესზე მოქმედ ფაქტორთა კომპლექსის ეფექტური გამოყენება.

წარმოების საშუალებებზე საზოგადოებრივი საკუთრება შესაძლებლობას იძლევა მოვახდინოთ ამ ფაქტორთა ურთიერთ ეფექტური ზემოქმედების ორგანიზაცია. ეს შესაძლებელია მხოლოდ გეგმიური სოციალისტური მეურნეობის პირობებში.

სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის ფაქტორები, ადამიანთა საზოგადოების ისტორიული განვითარების (საწარმოო ძალების და წარმოებრივი ურთიერთობის, მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარების) პროცესში საგრძნობლად იცვლება. ასე მაგალითად, თუ ფეოდალურ საზოგადოებაში ძირითად ფაქტორებს წარმოადგენდა ცოცხალი შრომა და გუთანი, შემდგომში, რაც უფრო მატულობდა გამოცდილება (ვითარდებოდა მეცნიერება, სრულყოფილი ხდებოდა წარმოებითი ურთიერთობანი და წყდებოდა სხვა სოციალური, პოლიტიკური და ტექნიკური ამოცანები), იცვლებოდა სასოფლო-სამეურნეო ინტენსიფიკაციაზე მოქმედი ფაქტორებიც.

ამგვარად, მწარმოებლური ძალებისა და წარმოებითი ურთიერთობების განვითარების თანამედროვე პირობებში, სოციალისტური სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ძირითად ფაქტორებად გვესახება:

— მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის უწყვეტი განვითარება;

— წარმოების საშუალებათა კონცენტრაცია და მეურნეობის სპეციალიზაცია მეურნეობათაშორისო კოოპერაციის და აგროსამრეწველო ინტეგრაციის ბაზაზე;

— წარმოების საშუალებათა საზოგადოებრივი საკუთრების საფუძველზე წარმოების გეგმიური და პროპორციული განვითარება,

— წარმოების ორგანიზაციის და მართვის სრულყოფა,

— კადრების კვალიფიკაციის ზრდა,

— მშრომელთა მორალური და მატერიალური სტიმულირება,

— სოციალისტური შევიზრება.

ამ ფაქტორთა მოქმედება მეტად ძლიერია ინტენსიფიკაციის ისეთ ძირითად მიმართულებებზე, როგორცაა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების კომპლექსური მექანიზაცია და ავტომატიზაცია, სასოფლო-სამეურნეო ცხოველთა და მცენარეთა გენეტიკა და სელექცია, წარმოებისა და შრომის ორგანიზაცია, დაგეგმვის და მართვის მეთოდების და პრინციპების სრულყოფა.

Т. Г. КАНДЕЛАКИ

К ВОПРОСУ О СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ИНТЕНСИФИКАЦИИ

Резюме

Аграрная политика Коммунистической партии Советского Союза и Советского государства на современном этапе развития производительных сил и производственных отношений на селе предусматривает ряд кардинальных мер по резкому увеличению производства сельскохозяйственных продуктов. Одним из этих магистральных направлений является интенсификация сельскохозяйственного производства.

В статье рассмотрены основные факторы и направления интенсификации, которые в своей взаимосвязи и взаимообусловленности определяют уровень и характер развития сельскохозяйственной интенсификации. Факторы, определяющие уровень интенсификации, не могут рассматриваться иначе, как в едином комплексе, воздействующем на конечные результаты интенсивного ведения сельского хозяйства.

წარმოადგინა სეკრეტელის სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აგრარულ პრობლემათა
განყოფილებამ

Г. Г. СИБОШВИЛИ

ВЫРАВНИВАНИЕ ХОЗРАСЧЕТНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ

Расположение Грузии на склонах Кавказа с низменностями Куры и Риони создают четко выраженную вертикальную зональность рельефа и контрастность климатических условий республики.

Из 70 тыс. км² территории Грузинской ССР 65% составляют горы, а лишь 13% — низменность. Вся территория республики Сурамским и Арсианским хребтами разделена на две резко отличающиеся друг от друга климатические области — восточную и западную.

Для Западной Грузии, расположенной на восточном берегу Черного моря и окруженной с трех сторон горами, характерен морской влажный субтропический климат. В течение года по местам выпадает 1000—3000 мм осадков. Влажность воздуха ниже 70% абс. не опускается, но иногда, во время ветров и фенів, влажность падает до 15—20%. Это приводит к уничтожению субтропических культур, и хозяйствам приходится восстанавливать многолетние насаждения.

В восточной Грузии климат более сухой и континентальный. По сравнению с Западной Грузией зима более холодная, а лето — жаркое. Осадки составляют 400—700 мм в год. Влажность умеренная — 60—75%, но здесь часты выпадения града, которые наносят большой ущерб виноградникам и садам.

По республике различна и продолжительность безморозного периода. В Западной Грузии он составляет 300 и более дней, а в отдельных горных районах республики — не более 130.

Вследствие такого разнообразия температурного и водного режима в одних местах необходимо бороться против засухи, а в других — против заболочения; в некоторых районах снимается несколько урожаев в течение года, а в других продукты растениеводства не успевают созреть.

В Грузии встречаются почти все типы почв. Почвенное районирование республики насчитывает 3 области, 8 подобластей, 18 поясов, 48 районов и 177 подрайонов¹. Подобное разнообразие вместе с климатическими условиями определяет крупную естественную специализацию отдельных районов республики по выращиванию основных сельскохозяйственных культур.

Например, на равнинах Восточной Грузии, где в основном распространены черноземные, каштановые, коричневые и бурые лесные почвы, выращивают виноградную лозу, плодовые, огородные, зерновые и другие культуры. В Западной Грузии в основном распространены высокоценные красноземные и желтоземные почвы, на которых выращивают субтропические культуры (чай, цитрусовые и др.); аллювиальные луговые

¹ М. Н. Сабашвили. Почвы Грузинской ССР, Тб., 1965, с. 22—23. (на груз. языке).

почвы пригодны для культуры чая, цитрусов, кукурузных и овощных посевов; перегнойно-карбонатные почвы — хороши для разведения виноградской лозы, табака, лаврового листа и др. В южной части Грузии распространены горные черноземные почвы, на которых значительное место занимают посевы зерновых культур и картофеля. В области субальпийских и альпийских лугов республики, расположенных свыше 2000 метров над уровнем моря, большое место занимают горнолуговые почвы, способствующие развитию пастбищного скотоводства и овцеводства.

Несмотря на высококачественность, указанные почвы во многих местах из-за расположения на крутых склонах гор, равнинах между гор, в ущельях рек сильно смыты и маломощны. В связи с этим они или малоэффективны, или вообще не имеют никакого хозяйственного значения. Особенно трудно использовать небольшие участки земли, расположенные на склонах гор, обработка которых механизированным способом невозможна. Они превращаются в залежи и эродированные площади, выходят из сельскохозяйственного оборота. Такие земли, требующие для обработки живую тягловую силу, в республике составляют около 25 тыс. га².

Кроме того, многие населенные пункты очень отдалены от районного и городского центра, заготовительных и сбытовых пунктов, баз материально-технического снабжения и железнодорожных путей сообщения. Например, центр Местийского района от железнодорожной станции г. Зугдиди отдален на 138 км; Онский район от г. Кутаиси — на 127 км; село Хихадзири Хулойского района от районного центра отдалено на 65 км; село Ушгули Местийского района — на 35 км и др.

В результате на производство сельскохозяйственной продукции на единицу площади в хозяйствах высокогорной зоны и в неблагоприятных условиях затрачивается в 1,5—2 раза больше средств, чем на хозяйства долин; различны их фондооснащенность, уровень оплаты труда колхозников и др.

Так, при сравнении средних экономических показателей колхозов, расположенных в высокогорных и неблагоприятных условиях, с налаженными колхозами низменных районов, получается, что за 1975—1978 гг. в колхозах с худшими условиями производства оплата труда колхозников в расчете на один человеко-день примерно в 1,5 раза, чистый доход в 2,3; валовая продукция сельского хозяйства, а также фондооснащенность в 1,3 раза меньше, чем в колхозах с благоприятными условиями производства. Сильно дифференцирован и уровень себестоимости и рентабельности сельскохозяйственной продукции. Так, по средним статистическим данным, за 1975—1978 гг. себестоимость одной тонны зерновых по различным колхозам колеблется 1:15; винограда — 1:19; овощей — 1:12; семечковых и косточковых плодов, а также крупного рогатого скота — 1:6 и др.³

Конечно, определенное значение имеют и различия в уровне хозяйствования, но преимущественная роль в дифференциации затрат производства играет вертикальная зональность рельефа и большое разнообразие природно-климатических условий республики.

Высокая доходность большинства сельскохозяйственных предприятий республики с самого начала определена их расположением

² Здесь и далее использованы материалы соответствующих Министерств и ведомств.

³ ЦСУ Грузинской ССР. Основные экономические показатели сельскохозяйственного производства в колхозах и межхозяйственных предприятиях Грузинской ССР за 1977 г., Тб., 1978; Годовые отчеты колхозов Грузинской ССР — 1978 г.

в лучших естественно-экономических условиях и специализацией выращивания доходных культур. Часто рядом с такими хозяйствами расположены малопродуктивные, экономически слабые хозяйства, убыточность которых преимущественно вызвана их расположением в неблагоприятных природных условиях производства и многоотраслевым направлением хозяйствования.

Для повышения эффективности производства таких хозяйств в республике проводятся важные мероприятия: по отдельным хозяйствам уточняется производственное направление; на базе маломощных хозяйств организуются крупные межхозяйственные сельскохозяйственные предприятия; колхозы преобразуются в совхозы или укрупняются. В связи с этим в республике число колхозов с 1969 г. по 1978 г. сократилось в 2 раза. В то же время число совхозов, а также межхозяйственных предприятий (организаций) увеличилось в 2,1 раза.

Согласно решениям партии и правительства с целью выравнивания хозрасчетных возможностей отдельных хозяйств в республике проводятся комплексные меры: на экономически слабые колхозы высокогорных районов с неблагоприятными условиями производства распространяются льготы на уплату подоходного налога, списываются и пролонгируются задолженности по ссудам Госбанка СССР, за счет государственных капитальных вложений осуществляется ряд агромероприятий, проводятся мероприятия по поднятию уровня механизации сельскохозяйственных работ и культуры производства и т. д.

В настоящее время в республике сумма дополнительных льгот на уплаты сельскохозяйственного налога с экономически слабых колхозов высокогорных районов и с неблагоприятными условиями производства составляет 1800 тыс. руб. В 1975 г. с экономически слабых колхозов по ссудам Госбанка СССР списана задолженность в сумме 106,5 млн. руб., а в 1978 г. — с экономически слабых колхозов и совхозов — в сумме 21,2 млн. руб. В 1978 г. на 12 лет было отсрочено колхозам и совхозам республики погашение необеспеченных задолженностей по краткосрочным и долгосрочным ссудам в размере 7,778 тыс. руб.

За годы девятой пятилетки за счет государственных капитальных вложений были осуществлены агромероприятия и введены в эксплуатацию 90,6 тыс. га орошаемых и осушенных земель, обводнено 74 тыс. га пастбищ, проведены работы по улучшению естественных кормовых угодий и пахотных земель на площадь 125 тыс. га. В десятой пятилетке государственные капитальные вложения на водохозяйственное строительство увеличатся более чем в полтора раза. В эксплуатацию будет введено 71,0 тыс. га орошаемых и 40,0 тыс. га осушенных земель, 80,0 тыс. га обводненных пастбищ.

Для обеспечения своевременного и качественного осуществления производственных процессов колхозы и совхозы республики, имевшие мелкоконтурные участки пахотных земель и малые объемы тракторных работ, начиная с 1968 г. переводятся на производственное обслуживание механизированными отрядами районных отделений машинно-животноводческих станций «Грузсельхозтехника», т. е. колхозам и совхозам на договорных началах передается в аренду сельскохозяйственная техника. В результате себестоимость выполненных работ снизилась в 1,5 раза, условная нагрузка тракторов увеличилась в 2 и более раза, на 20—25% сократился расход горючего, увеличилась занятость механизаторов, перешедших в механизированные отряды и т. д. В настоящее время число колхозов, перешедших на производственное об-

служивание, составляет примерно половину общего количества колхозов республики.

В республике проводится и такая работа, как организация подсобных промышленных предприятий, обеспечение сельского хозяйства подготовленными кадрами и др. Но особо надо рассмотреть проведение мероприятий в области ценообразования.

Министерство сельского хозяйства и ценообразующие органы республики долгое время были в поисках оптимального решения вопроса выравнивания хозрасчетных возможностей для сельскохозяйственных предприятий, находящихся в различных естественно-экономических условиях. В 1969 г. отделом экономического анализа бывшего делопроизводства колхозов МСХ республики было разработано три подхода к этому вопросу:

- микрозональная дифференциация закупочных цен;
- создание фонда экономической помощи сельскохозяйственным предприятиям высокогорных районов с неблагоприятными условиями производства путем перечисления Министерству сельского хозяйства республики высокодоходными предприятиями своей прибыли сверх нормы;
- создание республиканского рентного дотационного фонда с помощью скидок с закупочных цен.

Исходя из естественно-климатических условий, сельскохозяйственное производство республики многоотраслевое. При этом в производстве отдельных сельскохозяйственных культур специализированы отдельные районы или группа хозяйств, внутри которых колебание в условиях производства велико; поэтому первый метод выравнивания условий хозяйствования для республики оказался неприемлемым.

Специалистами был отвергнут и второй метод, так как он не стимулировал бы высокодоходные сельскохозяйственные предприятия к получению высоких показателей прибыли.

Более целесообразным оказалось принятие третьего, своеобразного метода выравнивания хозрасчетных возможностей, который в виде эксперимента был введен в действие с августа 1970 г. Суть его в следующем.

Каждый год Министерством сельского хозяйства Грузинской ССР уточняется и Советом Министров республики утверждается размер суммы скидок с закупочных цен за каждую тонну проданной государству высокорентабельной сельскохозяйственной продукции (размеры скидок с закупочных цен, установленных за 1970—1979 гг. приведены в табл. 1 вместе со списком высокодоходных колхозов и тех населенных пунктов, на которых распространяется эта скидка. При этом не принимается во внимание сортность и качество (кроме нестандартной) сельскохозяйственной продукции.

Соответственно устанавливаются дифференцированные по экономически слабым колхозам надбавки к закупочным ценам, в процентах к стоимости произведенной в общественном хозяйстве всей продукции сельского хозяйства. Например, в 1979 г. были установлены надбавки к закупочным ценам, дифференцированные в размерах от 10 до 70 %.

Скидку с закупочных цен производят районные объединения заготовок «Грузсельзаготовок» с одновременной оплатой сельскохозяйственной продукции. Они же перечисляют ежемесячно средства, полученные от скидок с закупочных цен, на специальный счет Министерства сельского хозяйства, открытый во всех отделениях Госбанка СССР. С этого же счета выдаются надбавки слабым колхозам. Ос-

татки средств районные отделения Госбанка СССР ежемесячно перечисляют на специальный счет Министерства сельского хозяйства Грузинской ССР, открытый в республиканской конторе Госбанка СССР.

Таблица 1
(В рублях за I т. сельхозпродукции)

	1970— 1973 г.г	1974— 1975 г.г.	1976 г.	1977 г.	1978 г.	1979 г.
ЧАЙ						
колхозы-I группа	20	20	20	20	20	20
II группа	×	×	×	30	30	30
население	20	20	20	20	20	20
КОСТОЧКОВЫЕ И СЕМЕЧКОВЫЕ ПЛОДЫ						
колхозы	20	20	20	20	20	20
население	20	20	20	20	—	10
				семечковые	плоды	
ВИНОГРАД						
колхозы	20	20	20	20	20	20
население	—	20	—	—	—	—
ЦИТРУСОВЫЕ						
колхозы	—	—	20	30	30	30
население	—	—	20	20	20	20
ЛАВРОВЫЙ ЛИСТ						
колхозы	—	—	—	500	500	500
население	500	500	500	500	500	500
ТАБАК						
колхозы	—	—	100	100	100	100

Для выдачи колхозам рентных дотаций районные объединения заготовок на основе утвержденного Советом Министров республики списка экономически слабых колхозов составляют ведомость. В этой ведомости по отдельным хозяйствам указывается количество и стоимость всех видов сельскохозяйственной продукции, проданной ими государству. Она заверяется районным инспектором статистического управления, и один экземпляр представляется в управление сельского хозяйства райисполкома. Эта инстанция проверяет правильность данных представленных ведомостей, определяет подлежащую выдаче сумму дотаций по отдельным колхозам, составляет сводное распоряжение-ведомость и один экземпляр ее пересылает в отделение Госбанка СССР.

Со своей стороны, районное отделение Госбанка СССР немедленно перечисляет на счета соответствующих колхозов положенную им сумму дотаций и в середине каждого месяца дает сведения Грузинской республиканской конторе Госбанка СССР о выданной им сумме дотаций.

В республиканской конторе Госбанка СССР все выдачи со специальных расчетных счетов по отдельным районам погашаются поступлениями на специальные расчетные счета в других отделениях банка. Временный недостаток средств покрывается банковским кредитом. Эти средства используются редко и на короткий срок, так как при

образовании дотационного фонда предусмотрено превышение доходной части над расходной в размере около 0,3 млн. руб.

Правильность применения скидок и надбавок к закупочным ценам контролируют органы Госбанка СССР и Министерства сельского хозяйства Грузинской ССР, а также Государственный комитет цен Грузинской ССР и Комитет народного контроля республики.

Районные объединения заготовок отдельно учитывают поступления от скидок с закупочных цен, и отдельно ведут учет выдачи дотаций. Колхозы в своих годовых отчетах сдаваемую государству продукцию отражают по действующей единой цене без учета скидок-надбавок, так как она продана заготовительной организацией по единым ценам. В годовых отчетах сумма скидок и надбавок указывается в справке № 1 (к форме № 4-сх) статьями «Остальные приходы» и «Остальные расходы». В этой справке сумма скидок отражается как «Остальные расходы», а сумма рента — как «Остальные приходы». Эти суммы влияют на величину чистого дохода колхоза.

При продаже населением государству сельскохозяйственной продукции расчет скидок с закупочных цен производят заготовители непосредственно в колхозах, совхозах и на других сельскохозяйственных предприятиях. Эти заготовители в районном объединении заготовок входят как пайщики—участники, посредством которых полученные с населения суммы скидок с закупочных цен поступают на вышеуказанный специальный счет Министерства сельского хозяйства республики. Здесь эта сумма присоединяется к рентным доходам, произведенным с экономически сильных колхозов и перераспределяется слабым колхозам высокогорных районов и расположенным в неблагоприятных условиях.

Сущность действия системы скидок-надбавок к закупочным ценам носит характер полярных рентных платежей. Это подтверждается тем, что в республике в данное время за базу единых по республике закупочных цен приняты средневзвешенные затраты, рассчитанные из индивидуальных затрат сельскохозяйственных предприятий. В связи с этим в лучших условиях производства образуется дифференциальный доход, который в виде скидок с закупочных цен изымается у хозяйств. В этом случае скидки с закупочных цен выполняют функцию положительных рентных платежей. А в худших условиях производства у предприятий образуется убыток, который принимает форму отрицательного дифференциального дохода и выдается предприятиям, работавшим в этих условиях, в виде дифференциальной надбавки к закупочным ценам. Следовательно, в современных условиях в Грузинской ССР реализуется полярная дифференциальная рента.

Оценивая результаты действия данного метода изъятия и перераспределения дифференциальной ренты, можно сказать, что действующий механизм перераспределения рентных доходов в основном оправдал себя. Он имеет много положительных сторон. Сохраняя единый уровень закупочных цен по республике лучше, чем при других принципах ценообразования, обеспечивается индивидуальный подход к каждому хозяйству; достигается стабильность и гибкость цен; средства, поступившие в дотационный фонд, служат барометром измерений существующих в сельском хозяйстве (в нашем случае только в колхозном производстве) рентных доходов, а также резервов снижения себестоимости сельскохозяйственной продукции и степени рационального использования природных ресурсов; Министерство сельского хозяйства республики более самостоятельно в деле обеспечения равных хозрасчетных возможностей отдельным хозяйствам и др.

За время действия скидок-надбавок к закупочным ценам цены на сельскохозяйственную продукцию отражали общественно необходимые затраты, оставались едиными и стабильными по республике; с помощью же скидок-надбавок цены дифференцировались таким образом, что в республике почти не осталось колхозов, к которым не корректировалась бы закупочная цена. Например, за 1970-1971 г.г. с помощью надбавок закупочные цены дифференцировались по девяти группам колхозов, в 1972—1974 и 1976—1977 г.г. — по двенадцати, в 1975 г. — по двадцати одной, в 1978 г. — по десяти и в 1979 г. по одиннадцати группам колхозов. Соответственно с указанным периодом надбавки дифференцировались в пределах 20—70%, 10—70%, 10—60%, 5—70%, 10—50% и 10—70%.

Закупочные цены дифференцировались также с помощью скидок с закупочных цен высоко rentабельных продуктов (см. табл. 1). В настоящее время закупочные цены на лавровый лист, косточковые, семечковые и цитрусовые плоды дифференцированы по двум группам колхозов и населений; на табак и виноград — по двум группам колхозов, на чай по трем группам колхозов и двум группам населений.

Для нахождения оптимального подхода в деле выравнивания хозрасчетных возможностей каждого колхоза, менялись и объекты распределения скидок-надбавок — колхозы и населения.

Колхозы выделенные им дотации, в основном, употребили целенаправленно: в различные годы колхозы пополняли свои фонды, покрывали убытки прошлых лет, укрепляли свою материально-техническую базу и расширяли производство, развивали высокодоходные отрасли, повышали оплату труда колхозникам, строили комплексы межхозяйственных предприятий или создавали фонд помощи колхозам, пострадавшим от стихийных бедствий.

За период 1970—1978 г.г. рентные доходы, в сумме 77,7 млн. руб. получили в среднем 35,5% общего числа колхозов. В результате уменьшилось количество убыточных колхозов. Если в 1969 г. удельный вес убыточных колхозов в их общем количестве составлял 38,5%, то в 1978 г. составил 7,5%. Месячная оплата труда колхозников за этот же период возросла с 52,8 до 84,4 руб., или в 1,6 раза; повысился уровень экономического развития отстающих хозяйств, возросли у них производство и заготовка сельскохозяйственных продуктов и т. п.

Несмотря на достигнутые положительные результаты, данный метод перераспределения рентных ресурсов имеет некоторые недостатки, которые не дают возможности полностью решить задачи, поставленные перед сельскохозяйственным производством республики.

Недостатком указанного метода, по нашему мнению, является то, что размеры скидок-надбавок определяются разницей между закупочными ценами и индивидуальными реальными затратами. Основными исходными данными для установления размера скидок-надбавок служат общая рентабельность и объем хозяйства, а также размер оплаты труда колхозников. В связи с этим данному методу присущи многие недостатки.

Из-за ежегодных изменений размеров скидок-надбавок, устанавливаются они поздно (обычно в середине хозяйственного года — в июле месяце, с введением в действие с 1 января того же года). Это обстоятельство осложняет и учет, так как в конце года необходимо корректировать объем закупочных цен на некоторую реализуемую в первой половине хозяйственного года продукцию (например, овощные, некоторые виды зерновых культур, продукция животноводства и др.).

Требуют уточнения также затраты, применяемые в качестве базы

цен, равно как вопрос о том, какие сельскохозяйственные предприятия должны принимать участие в изъятии и перераспределении рентных ресурсов.

По первоначальному установленному порядку система скидок — надбавок к закупочным ценам по вышеуказанному порядку распространялась и на совхозы республики, только экономически слабые совхозы рентную дотацию получали из дотационного фонда, создаваемого экономически сильными совхозами. По предложению Госплана и бывшего Министерства совхозов республики с 1973 г. данный порядок перераспределения рентных доходов для совхозов республики был отменен, с учетом того, что различия в доходах совхозов выравниваются за счет бюджетного финансирования.

Колхозы по своей природе хозрасчетные, все совхозы переведены на полный хозяйственный расчет, а сельскохозяйственные межхозяйственные предприятия создаются на хозрасчетной основе, чем сохраняется их определенная экономическая обособленность. И поскольку при развитой социалистической экономике под рентаобразующими факторами мы понимаем ограниченность лучших условий природопользования, определенную обособленность хозрасчетных предприятий и наличие закона стоимости и товарно-денежных отношений, считаем, что все они одинаково действуют в хозяйствах всех категорий. Следовательно, с целью полного перераспределения рентных доходов и убытков все категории сельскохозяйственных предприятий — колхозы, совхозы и межхозяйственные — должны принимать участие в нем. Хотя надо отметить, что социальная значимость дифференциальной ренты в каждом из них будет различной.

Касаясь существования дифференциальной ренты в индивидуальных, подсобных хозяйствах колхозников, рабочих и служащих, и участия их в рентном перераспределении, можно сказать, что дифференциальная рента существует и в этом секторе сельскохозяйственного производства и подлежит перераспределению.

В республике приходящийся на душу населения приусадебный земельный фонд по сравнению с другими союзными республиками относительно низкий — он составляет лишь 5,5% всей площади сельскохозяйственных угодий колхозов. Но 41% площади приусадебных участков отведен под высокодоходные многолетние насаждения, тогда как в среднем по стране этот показатель составляет 13%. Это основная причина того, что на приусадебных участках колхозников, рабочих и служащих производится значительное количество продукции высокодоходных культур, высок удельный вес в государственных закупках сельскохозяйственной продукции, произведенной на приусадебных участках. На долю населения приходится примерно 33% объема заготовок винограда, 69% — цитрусов, 74% — плодов, 90% — лаврового листа и др.

Партийные, советские и сельскохозяйственные органы республики оказывают содействие населению в деле повышения урожайности сельскохозяйственных культур и продуктивности скота. Для этой цели население по мере возможности обеспечивают минеральными удобрениями, ядохимикатами, кормами для скота и птицы, оказывают помощь в техническом, агрохимическом и ветеринарном обслуживании и т. д. Вследствие этого состояние приусадебного производства колхозников, рабочих и служащих не отстает от темпов развития колхозного и государственного сектора сельскохозяйственного производства. Конечно, в таких условиях и здесь имеет место образование дифференциальной ренты и справедливо ее изъятие и перераспределение в пользу хозяйств

и жителей неблагоприятных местностей, где разводят трудоемкие и малопродуктивные, но нужные виды сельскохозяйственной продукции.

Надо отметить, что в настоящее время с индивидуального сектора сельскохозяйственного производства дифференциальная рента только изымается и не перераспределяется в пользу населения, производящего сельскохозяйственные продукты в высокогорных и неблагоприятных условиях. По нашему мнению и это относится к отрицательной стороне данного метода перераспределения рентных ресурсов в индивидуальном производстве.

Вместе с этим необходимо научное обоснование размеров скидок-надбавок к закупочным ценам как для колхозов и государственных предприятий, так и для населения. Это дает следующие результаты: как видно из табл. 1, с 1970 по 1976 г. на культуру чая как для населения, так и для колхозов была установлена скидка с закупочных цен в размере 20 руб. за 1 тонну. Но с 1977 г. в зависимости от величины рентабельности этот размер скидок для колхозов стал дифференцироваться — 20 и 30 руб. за 1 тонну. Другой пример из этой же таблицы. С 1970 г. действовала скидка с закупочных цен в размере 20 руб. за одну тонну косточковых и семечковых плодов. С 1977 г. на косточковые, а с 1978 г. на семечковые плоды была снята скидка с закупочных цен. В 1979 г. опять была введена скидка в размере 10 руб. за 1 тонну проданных государству семечковых плодов. Такие примеры подтверждают необходимость научной обоснованности надбавок к закупочным ценам.

Требуется уточнения также вопрос о том, должна ли на население того или иного района распространяться скидка с закупочных цен в том случае, когда на сельскохозяйственные предприятия этих местностей не действует скидка, или даже они получают дотацию.

В дальнейшем до введения полярных рентных платежей, размеры скидок и надбавок к закупочным ценам как для колхозов, так и для населения, надо будет устанавливать на более объективной основе — в зависимости от экономической оценки земли. При этом считаем целесообразным устанавливать их на длительный срок — на 10—15 лет. Это необходимо для исключения внешних объективных факторов, влияющих на сельскохозяйственное производство, и правильного анализа результатов хозяйствования.

В практике имеются и такие случаи, когда средства, образованные от скидок с закупочных цен, на спецсчета отделений Госбанка СССР поступают с опозданием; иногда заготовители вообще не производят скидку с закупочных цен; полученные рентные дотации на местах распыляют, не употребляют целенаправленно; размеры полученной дотации не достаточны для проведения крупных мероприятий и др. Для исключения таких и подобных случаев необходимо совершенствовать и вопрос о каналах изъятия и поступления рентных доходов в хозяйствах, а также определение путей использования полученных рентных дотаций на местах.

Представлена группой по проблемам учета и финансов
Института эконимики и права АН Грузинской ССР

И. В. ГОДЗИАШВИЛИ

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

(на примере Абхазской АССР)

Известно, что, несмотря на общность социально-политической и экономической структуры различных регионов Советского государства, они могут порой во многом отличаться друг от друга. Эти отличия, характеризующиеся национальными, культурными, социально-психологическими и другими особенностями, обусловлены историческим развитием, функциональной направленностью, демографическими особенностями и т. д. и в совокупности составляют специфику того или иного региона.

Данные криминологических исследований указывают на связь между этими региональными особенностями, с одной стороны и закономерностями проявлений преступности, в частности, преступности несовершеннолетних — с другой. Наличие подобной связи делает необходимым и актуальным дальнейшее эмпирическое изучение этой проблемы на строго научной основе в особенности тогда, когда речь идет об организации борьбы с преступностью несовершеннолетних в конкретном регионе.

При выборе методики поиска и анализа специфики обстоятельств, могущих влиять на преступность несовершеннолетних в Абхазской АССР, мы остановились на методе сопоставительного анализа. Такой анализ предусматривал сравнение данных демографической и уголовной статистики Абхазской АССР и Грузинской ССР, с одной стороны, и сравнение между собой аналогичных показателей в городах и районах Абхазской АССР — с другой.

В частности, анализ уголовной статистики показал, что интенсивность преступных проявлений среди несовершеннолетних в Абхазской АССР и в целом в Грузинской ССР неодинакова (в исследуемом регионе она выше). Различаются показатели преступности несовершеннолетних и в отдельных городах и районах автономной республики. Эти данные позволяют предполагать существование в регионе и его отдельных районах специфических обстоятельств, обуславливающих вышеуказанные различия. Кроме этого, нами был применен также и метод исторического анализа. Представляется, что в плане генезиса некоторых условий преступности несовершеннолетних в регионе такой анализ представляет определенный криминологический интерес.

С первых дней становления Советского государства партия обратила серьезное внимание на проблему различия уровней экономического, социального и культурного развития национальных регионов, входящих в его состав. Многие «окраины» Советского государства в момент вступления в социализм находились на феодальной стадии

своего развития. Более того, некоторые нации и народности, в частности, абхазы, в укладе жизни сохраняли даже некоторые элементы родовых отношений. Указанные обстоятельства обуславливали затяжной характер развития в регионе социалистических общественных отношений, а вместе с ними и социалистического образа жизни. «Было бы ошибкой, — писал по этому поводу В. И. Ленин, — если бы мы просто по шаблону списывали декреты для всех мест России, если бы большевики-коммунисты, советские работники на Украине, на Дону стали без разбора, огулом распространять их на другие области. Придется пережить немало своеобразности. Мы ни в коем случае не связываем себя единообразным шаблоном, не решаем раз навсегда, что наш опыт, опыт Центральной России можно целиком перенести на все окраины»¹.

Весь многолетний опыт построения социализма в нашей стране подтвердил правильность выбранной политики. «Не базируясь на общих закономерностях, не учитывая конкретно-исторической обстановки каждой страны, — писал Л. И. Брежнев, — невозможно строить социализм»².

Эти положения для криминолога имеют методологическое значение, ибо они позволяют правильно определить проблему возникновения социально-экономических условий и социально-психологических причин преступности несовершеннолетних на конкретном региональном уровне.

В связи с этим необходимо отметить, что поскольку уровень социально-экономического развития Абхазии существенно отставал не только от Центральной России, но даже от других, менее развитых, регионов страны и, в частности, от Центральной Грузии, вступление Абхазии в историческую стадию построения социализма сопровождалось многими дополнительными трудностями.

Так, в дореволюционный период Абхазия была почти полностью аграрной страной. По свидетельству историков, на ее территории существовали лишь мелкие предприятия; «... не располагавшие, как правило, механическими двигателями. Общая сумма промышленной продукции Абхазии составляла в 1911 году всего 186171 рубль... Городом можно было считать фактически лишь Сухуми»³. Грамотность населения составляла всего 10%. На 1913 год в Абхазии насчитывалось 4 больницы и 9 врачей⁴. Среди обстоятельств, связанных с психологическими особенностями, характеризующими подавляющее большинство крестьянского населения региона, можно выделить такие, как консервативность в образе жизни, склонность к мелкобуржуазной психологии, неграмотность, усиленную религиозными предрассудками, национальную ограниченность и т. п. В частности, в связи с этим у партии возникали серьезные трудности при проведении коллективизации. Достаточно сказать, что к 1 декабря 1929 года было коллективизировано всего 3,4% крестьянских дворов. Это происходило на фоне сильного сопротивления кулаков⁵.

Таким образом, исторический подход, на наш взгляд, позволяет выявить некоторые региональные особенности, которые обусловили дополнительные трудности в формировании социалистического образа жизни и нового человека. Несомненно, что эти трудности в определен-

¹ Ленин В. И. Поли. собр. соч., т. 38, с. 144.

² Материалы XXIV съезда КПСС, М., с. 22.

³ Абхазская АССР. Сухуми, 1961, с. 22.

⁴ Большая Советская Энциклопедия. Изд. 3, 1969, т. 1, с. 104.

⁵ Из истории Абхазской организации КП Грузии 1921—1929 гг. Тбилиси, 1966, с. 156.

ной степени сказались и на характере преступности, в частности, на преступности несовершеннолетних. Между тем, как известно, по ряду причин как субъективного так и объективного порядка (недостаточное уделение внимания криминологическим проблемам, Великая Отечественная война и другие) в свое время не удалось эффективно их преодолеть. К сожалению, в более поздний период ряд нарушений норм коммунистической нравственности, оживление мещанских традиций, имевших место в регионе, способствовало ухудшению морально-психологического климата. Этот факт был отмечен и руководством Абхазской АССР. «Факты, имевшие место в нашей республике, — писал Л. В. Маршания. — показали, что там, где совершаются отступления от норм социалистического образа жизни, поддерживаемые попустительством, негативные явления могут разрастаться и поражать различные сферы общественного организма. Именно это обстоятельство обусловило встречавшиеся в недалеком прошлом в Грузинской ССР, в том числе в Абхазской АССР, такие явления, как нарушения государственной и трудовой дисциплины, протекционизм и круговая порука, хищения, взяточничество, воинствующее мещанство»⁶.

Между тем, уделяемое за последние годы партийными и профилактическими органами постоянное внимание борьбе с преступностью позволяет в целом оптимистично рассматривать преодоление в республике причин преступности.

Несмотря на наличие вышеуказанных трудностей, в Абхазской АССР были ликвидированы основные причины преступности несовершеннолетних. За годы советской власти в Абхазии произошли крупные социальные изменения. Из отсталой колонии она за сравнительно короткий исторический период времени превратилась в республику сплошной грамотности. Изменился облик села, выросли новые города, развилась промышленность. Однако на современном этапе крупных социальных преобразований в связи с научно-техническим прогрессом появилась необходимость поиска новых форм и методов борьбы с преступностью несовершеннолетних. Так, например, как свидетельствуют данные многочисленных криминологических исследований, в настоящее время различные демографические процессы в ряде случаев способствуют осложнению процесса воспитания несовершеннолетних, что, в свою очередь, незамедлительно сказывается и на их поведении. Между тем, такие типичные для научно-технической революции черты как урбанизация, миграция, изменение профессиональной структуры населения, расширение межличностных контактов, повышение мобильности населения и многие другие не обуславливают существование или даже рост преступности несовершеннолетних. Яркое свидетельство этому — сокращение преступности несовершеннолетних в целом по стране⁷. Как правильно указывалось в криминологической литературе, «...фактическая... констатация в некоторых случаях неблагоприятных тенденций правонарушений среди несовершеннолетних и молодежи применительно к отдельным городам, регионам и т. д. означает в наших условиях прежде всего то, что при планировании и организации воспитательно-профилактической работы имели место диспропорции, связанные с недостаточным учетом специфики обстановки и условий; не был осу-

⁶ Л. В. Маршания. Нравственное воспитание — составная часть коммунистического строительства. — В сб. Коммунистическая нравственность и правопорядок, М., 1979, с. 110.

⁷ См. например, Криминология, М., 1976, с. 285.

ществлен необходимый маневр силами и средствами, не были в достаточной степени использованы антикриминогенные факторы; осуществленные мероприятия не были приведены в единую систему и т. д.»⁸.

Таким образом, проблемы научно-технической революции не являются непреодолимым препятствием на пути эффективной борьбы с преступностью. Между тем, в современных условиях при анализе преступности несовершеннолетних и факторов, влияющих на нее, необходимо знание специфических региональных проблем, требующих дополнительного учета при организации профилактической деятельности соответствующих государственных и общественных органов. Одним из факторов, осложнивших борьбу с преступностью несовершеннолетних в рассматриваемом регионе, следует признать различные процессы, связанные с миграцией. Как известно, неупорядоченность и стихийность миграции может при определенных условиях сыграть роль криминогенного фактора. В частности, как отмечает М. М. Бабаев, «исследование стихийных элементов миграции, на наш взгляд, позволяет криминологам познать природу и характер тех отрицательных явлений, которые возникают как следствие переселений и оказывают воздействие на преступность, ее динамику и структуру»⁹.

Изучение данных демографической статистики показало, что миграционный поток в Абхазию, особенно в ранний довоенный период, отличался особой интенсивностью. Необходимо отметить, что его начало относится еще к дореволюционному периоду, чему, с одной стороны, способствовала политика царского правительства, а, с другой — географическое (приморское) расположение региона. В подтверждение этого достаточно сказать, что в последующие годы, несмотря на прирост абхазского населения в абсолютных цифрах, в процентном отношении к другим национальностям оно уменьшилось с 26,4% в 1926 году до 17,1 в 1979 году (см. таблицу 1).

Таблица 1

Национальный состав населения Абхазской АССР (в %)

Абхазская АССР	1926 г.	1939 г.	1959 г.	1970 г.	1979 г.
Всего населения (абс.)	211,7	311,9	404,7	487,0	486,1
в т. ч. абхазы	26,4	18,0	15,1	15,9	17,1
грузины	31,9	29,5	39,1	41,0	43,9
русские	6,0	12,4	21,9	19,1	19,4
армяне	12,1	15,9	15,9	15,4	15,1
украинцы	2,0	2,8	2,8	2,5	2,1
греки	6,6	11,1	2,9	2,7	2,8
евреи	0,1	0,6	0,8	0,9	0,4

Интенсивное заселение региона обусловило увеличение населения Абхазии с 1897 года по 1979 год почти в 5 раз, тогда как за тот же период население Грузинской ССР увеличивалось лишь в 3 раза. Заселяя в основном городские районы, т. е. те места, где в первую очередь бы-

⁸ Горшенева Н. А., Миньковский Г. М. Борьба с преступностью несовершеннолетних в больших городах. — В сб. Преступность несовершеннолетних и борьба с ней в условиях большого города. Варна, 1975, с. 57.

⁹ Бабаев М. М. Криминологическая характеристика последствий социально-демографических процессов. Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 27, 1977, с. 47—48.

ла необходима рабочая сила, мигранты ускоряли темпы роста городов. Так, например, численность городского населения Сухуми увеличилась к 1970 году по сравнению с 1926 в 6 раз, тогда как за этот же период население всего региона (Автономной республики) выросло в 3 раза. Специфичным оказалось и заселение городов. Так, в промышленном городе Ткварчели 50% населения — это лица русской национальности.

Приведенные данные свидетельствуют, что этот аспект миграции (заселение региона извне) в определенной степени мог повлиять на возникновение в свое время ряда трудностей в профилактике преступности несовершеннолетних. Между тем, из таблицы видно, что рост населения Абхазии к 1979 году стабилизировался и что в этом плане уже не наблюдается интенсивности, характерной для более раннего периода. Зато надо отметить, что в настоящее время выдвинулся на первый план другой аспект миграции, связанной с функциональной (курортной спецификой ряда городов и районов региона и развитием миграционных процессов внутрирегионального характера.

Развитие транспортной системы и сравнительно небольшая территория региона создает определенные возможности для кратковременных поездок, совершаемых несовершеннолетними (имеются в виду поездки в город). Такие поездки, не требуют больших материальных затрат, времени и поэтому вполне доступны для несовершеннолетних. Криминологическое значение этого фактора состоит в том, что подростки, оставшиеся без контроля, способны легко попасть под чужое влияние, совершить правонарушение или преступление. Так, анализ уголовных дел свидетельствует о том, что среди несовершеннолетних, совершивших преступления, были лица, приехавшие в город по различным причинам и оставшиеся там без присмотра.

С анализом причин таких поездок связано изучение проблемы городской преступности несовершеннолетних в целом, показатели которой в регионе традиционно выше, чем в сельской местности.

Таблица 2

Численность лиц, пользовавшихся лечением с отдыхом в здравницах и других оздоровительных базах в размере городов и районов без бюро путешествий и экскурсий (тысяч)¹⁰;

	1970 г.	1971 г.	1972 г.	1973 г.	1974 г.	1975 г.
всего по республике	306,6	319,7	453,9	499,2	617,6	698,3
в т. ч. г. Сухуми	112,6	118,1	181,6	200,0	208,1	213,2
г. Ткварчели	0,2	0,2	0,4	0,4	0,4	0,5
г. Гагра	137,9	142,9	164,9	181,9	272,9	263,8
районы						
Гудаутский	39,1	39,5	76,4	81,6	93,4	154,4
Сухумский	4,0	5,5	6,6	6,8	7,4	11,2
Гульрипшский	12,4	13,1	16,5	17,8	21,8	317,8
Очамчирский	0,4	0,4	7,5	10,7	13,7	23,4

Известно, что городская жизнь, в сущности, дает большие возможности для анонимности времяпрепровождения (этот фактор особенно

¹⁰ Народное хозяйство Абхазской АССР в 1975 году. 1977, с. 130.

важен для подростков с отклоняющимся поведением), расширения межличностных контактов (что приобретает особое значение в условиях курортной зоны), удовлетворения многочисленных потребностей несовершеннолетнего. В то же время наличие различных соблазнов при сниженном социальном контроле может сыграть роль объективного фактора, способствующего совершению преступлений.

Мы не остановимся на раскрытии закономерностей городской преступности несовершеннолетних, так как этот вопрос не входит в нашу задачу.

Но представляется необходимым осветить те моменты, которые специфичны именно для городской преступности несовершеннолетних в регионе в аспекте все той же миграции. Выше мы коснулись вопроса о взаимосвязи мобильности с городской преступностью несовершеннолетних в условиях данного региона. Теперь же рассмотрим вопрос влияния курортной специфики региона на городскую преступность несовершеннолетних. Прокомментируем в связи с этим некоторые данные демографической и уголовной статистики.

Как видно из таблицы 2, основная масса курортников приходится главным образом, на города Сухуми и Гагры¹¹. Кстати, эти города являются в регионе и наиболее крупными. Интересно отметить, что именно на них приходится в исследуемом регионе основная доля преступных проявлений со стороны несовершеннолетних. Между тем, если на Гагры приходится больше курортников, чем на Сухуми, несмотря на то, что население Сухуми более чем в два раза превышает население Гагры, коэффициенты интенсивности преступности несовершеннолетних в этих городах приблизительно равны между собой. Этот факт еще раз свидетельствует о криминогенном значении фактора курортной зоны.

Анализ таблицы дает основание и для констатации факта расширения курортной зоны в регионе и, в первую очередь, за счет таких районов, как Гудаутский и Очамчирский. Таким образом, изучаемый регион со временем приобретает все более ярко выраженную курортную направленность. Представляется, что учет этого обстоятельства необходим при прогнозировании и перспективном планировании борьбы с преступностью несовершеннолетних региональными органами профилактики. На чем основано это заключение? Приведем некоторые данные выборочных исследований.

Около половины преступлений совершаются несовершеннолетними против приезжих отдыхающих (естественно, что в курортной зоне такой процент намного выше). Одна пятая преступлений в курортной зоне была совершена лишь в пределах домов отдыха. Показательно также, что на летний период в регионе приходится наивысший процент преступности. Все эти факты свидетельствуют, что курортная зона требует повышенного внимания со стороны профилактических органов.

Представляется, что совокупность обстоятельств, специфичных для курортной зоны, создает условия для возникновения социально-психологических причин преступности несовершеннолетних. К таким факторам необходимо отнести, в первую очередь, легко перенимаемые сте-

---

¹¹ В качестве иллюстрации можно отметить, что численность отдыхающих за один год в этих городах в несколько раз превышает численность проживающего там населения.

реотипы внешне «легкой» жизни курортников, связанные с праздным времяпрепровождением, отдыхом, развлечениями. Кроме того, курортные места становятся объектами систематического посещения (особенно в курортные времена года) лиц с нетрудовыми доходами, женщин легкого поведения, бывших преступников и т. п. Характерно, что такие лица часто останавливаются на квартирах у местного населения. Их зачастую открыто порочный образ жизни (распитие спиртных напитков, половая распущенность и т. д.) разлагающе влияет на несовершеннолетних, создавая у последних мотивы аморального поведения, что часто приводит к совершению преступлений.

Указанные обстоятельства при отсутствии должного контроля могут формировать у несовершеннолетних нежелание заниматься общественно-полезным трудом. Характерно, что именно эта проблема стоит в Абхазии особенно остро. Так, по данным выборочного исследования доля не учащих и не работающих среди несовершеннолетних осужденных за совершение преступлений была равна 37%. Кроме того, поиск денежных средств на развлечения по нашим данным выступал мотивом подавляющей части совершенных несовершеннолетними корыстных и корыстно-насильственных преступлений. Именно совокупностью указанных обстоятельств отчасти могут быть объяснены и дополнительные трудности, связанные, например, с ресоциализацией подростков, совершивших преступления, ибо после отбытия уголовного наказания (или в период его отбытия, если оно не связано с лишением свободы), на несовершеннолетнего продолжают действовать те же отрицательные факторы, что и до совершения первого преступления. Так, по выборочным данным, по региону были осуждены повторно 13% несовершеннолетних, а 14% совершили преступления после принятия к ним воспитательных мер воздействия комиссиями по делам несовершеннолетних.

Таблица 3

Число лиц с начальным и незаконченным семилетним образованием в возрасте 10 лет и старше в расчете на 1000 человек данного возраста (абс. числа);

	Грузинской ССР			Абхазской АССР		
	1959 г.	1970 г.	1979 г.	1959 г.	1970 г.	1979 г.
Всего в регионе	217	251	217	245	270	237
В гор. местн.	199	200	161	231	221	190
В сельск. местн.	231	301	277	254	312	277

В свете указанных проблем в условиях исследуемого региона особое значение приобретает качество воспитания и, в первую очередь, семейного воспитания. Как писал проф. А. Харчев, динамика правонарушений, а шире — социальный и правовой порядок в целом в наибольшей степени определяются качеством воспитания молодежи, в том числе воспитательным потенциалом семьи¹². В этой связи нами был изучен образовательный уровень населения в регионе, который является одним из важнейших показателей общей культуры воспитания. Прежде всего, нас интересовала доля лиц с низким образованием в го-

¹² Харчев А. Нравственные основы брака и семьи. «Политическое самообразование», 1980, № 3, с. 76.

родской и сельской местности в регионе и аналогичные показатели в целом по Грузинской ССР. При сравнении данных трех переписей была выявлена следующая картина (см. таблицу 3).

Как видно из таблицы, доля лиц с низшим образованием в городской местности ниже, чем в сельской, в обоих регионах. Между тем, в городской местности Абхазской АССР доля лиц с данным образованием выше, чем в Грузинской ССР. Показатели динамики свидетельствуют о том, что если в городской местности доля лиц с низшим образованием имеет тенденцию к снижению, то в сельской местности замечена обратная картина. На наш взгляд, последнее обстоятельство обусловлено, прежде всего, специфическими условиями сельского хозяйства, а точнее — высокой потребностью в малоквалифицированном труде. Такое положение создает дополнительные трудности в стимулировании повышения образовательного и профессионального уровня тружеников села. А ведь при соответствующих условиях этот фактор порождает психологические стереотипы малой общественной полезности и важности своей профессии. Это может создать основу для таких отрицательных социальных установок, как ориентация только на материальное благополучие в качестве своеобразной компенсации за низкий профессиональный и социальный престиж. Анализ уголовных дел также подтвердил, что несовершеннолетние преступники являются выходцами из семей с низким образовательным уровнем. Тут же необходимо отметить, что по нашим данным образовательный уровень несовершеннолетних осужденных в регионе выше, чем образовательный уровень их родителей.

Более того, за последние годы образовательный уровень несовершеннолетних преступников по данным уголовной статистики резко возрос. Однако существенных изменений этот отдельно взятый факт в характеристику преступных проявлений несовершеннолетних не внес, что еще раз может свидетельствовать о решающем влиянии условий семейного воспитания на поведение подростков.

Таким образом, в целом с учетом вышеизложенного, можно констатировать факт существования определенных специфических обстоятельств, обуславливающих неодинаковый уровень интенсивности преступности несовершеннолетних в Абхазской АССР и в целом по Грузинской ССР. В числе таких обстоятельств необходимо прежде всего выделить охарактеризованные выше отрицательные факторы, связанные с функциональной (курортной) направленностью ряда основных городов Абхазской АССР, а также региональные проблемы, связанные с обеспечением повышения образовательно-культурного уровня местного населения.

Представлена сектором права Института экономики и права АН Грузинской ССР

იური ტაშუაშვილი

„არასრულწლოვან სამართალდამრღვემთა პიროვნების კრიმინოლოგიური დახასიათება“

დამნაშავეობის არსებობის გარეგანი პირობები უნდა შეივსოს შინაგანით, ე. ი. დამნაშავეთა პიროვნების დამახასიათებელი თავისებურებებით. დანაშაული, გარეგანი და შინაგანი პირობების — სოციალური გარემოსა და პიროვნების ურთიერთმოქმედების შედეგია. ის მაჩვენებლები, რომლებიც ახასიათებს სოციალურ გარემოს და პიროვნებას, ერთმანეთზე მოქმედებენ ერთიანი პროცესის ჩარჩოებში, ადგილისა და დროის კონკრეტულ პირობებში. პიროვნება ამ ურთიერთმოქმედების აქტიური კომპონენტია. ამიტომ, დამნაშავეს პიროვნების შესახებ სრული მონაცემები საშუალებას გვაძლევს მნიშვნელოვნად ავამაღლოთ პროფილაქტიკური მუშაობის ეფექტურობა და ზემოქმედება მოვახდინოთ, როგორც კრიმინოგენურ გარემოზე, ასევე თვით პიროვნებაზე.

არასრულწლოვანთა დამნაშავეობის სპეციფიკური თავისებურებანი, უპირველეს ყოვლისა, დაკავშირებულია მათი პიროვნების თავისებურებებთან. არასრულწლოვანი დამნაშავეს პიროვნების შესახებ სწორი წარმოდგენა შეიძლება მივიღოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ გავითვალისწინებთ მის ასაკობრივ თავისებურებებს. „მოზარდთა ასაკობრივმა თავისებურებებმა, რომლებიც განაპირობებენ მათი პიროვნების სისტემის შედარებით ნაკლებ მდგრადობას, შეიძლება მიგვიყვანოს არაადეკვატური შედეგის დადგომასთან“.¹

ამვე დროს, „დანაშაულის ჩადენის შემთხვევებზე გავლენას ახდენს არა მხოლოდ ასაკობრივი თავისებურებანი, არამედ მათი ძვრები, გიპერტროფია“². გარდა ამისა, არასრულწლოვანის, ისე როგორც სრულწლოვანი დამნაშავეს პიროვნების კრიმინოლოგიური დახასიათება, ნიშნავს მაჩვენებელთა განსაზღვრული სისტემის ჩამოყალიბებას, რომელიც ახასიათებს დანაშაულის ჩამდენ პიროვნებას სოციალურ და ფსიქოლოგიურ ასპექტში, ავლენს მისი საზოგადოებრივი არსებობისა და ცხოვრებისეული პრაქტიკის სხვადასხვა მხარეს, რომელიც პარადაპირ ან არაპარადაპირ განაპირობებენ ან ადვილებენ დანაშაულის ჩადენას³.

დამნაშავეს პიროვნული მახასიათებლების ერთობლიობა შეიძლება გარ-

¹ Г. М. Миньковский. Личность несовершеннолетнего преступника и современные проблемы борьбы с преступностью несовершеннолетних в СССР. Автореферат докт. дисс. М., 1972, с. 17.

² Г. М. Миньковский. цит. работа.

³ Личность преступника. М., 1975, с. 31.

კვებულად დაჯგუფდეს და გამოიყოს სტრუქტურული ელემენტების რიგი, რომელიც კმნის პიროვნული დახასიათების სქემას. კრიმინოლოგიურ მეცნიერებაში მიღებული ასეთი სქემის სხვადასხვა ვარიანტი შეიძლება გამოიყენოთ არასრულწლოვან დამნაშავეთა პიროვნების შესწავლის მიზნითაც, რადგან მათი ასაკობრივი და ფსიქოლოგიური თავისებურებანი მხოლოდ პიროვნების სტრუქტურული ელემენტების ნიშნებს წარმოადგენს.

კვლევის შედეგების ობიექტურობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად სწორადაა გადაწყვეტილი მისი მეთოდთა, ვინაიდან „არა მხოლოდ კვლევის შედეგები, არამედ მათკენ მიმავალი გზაც უნდა იყოს ჭეშმარიტი“⁴. საქართველოს სსრ-ში არასრულწლოვან სამართალდამრღვევთა პიროვნების შესწავლის მიზნით ჩვენს მიერ ჩატარებულ გამოკვლევაში, გამოყენებულია წამოჭრილი ამოცანების შესაბამისად ინტერპრეტირებული მეთოდთა, რომელიც შემუშავებულია სსრკ პროკურატურის დამნაშავეობის შემსწავლელ საკავშირო ინსტიტუტში. ძირითადად გამოყენებული იყო ანკეტირების მეთოდი. სპეციალურად შემუშავებული ანკეტების მიხედვით შესწავლილი იქნა არასრულწლოვან დამნაშავეთა სისხლის სამართლის საქმეები, სხვა მასალები და დოკუმენტები. უშუალოდ იყო გამოკითხული არასრულწლოვანი დამნაშავეები და საკონტროლო ჯგუფის (მართლგამგონე) მოზარდები. მიზანშეწონილად მივიჩინეთ ასოციალური ქცევის არასრულწლოვანთა შემდეგი ჯგუფების გამოყოფა: შინაგან საქმეთა ორგანოებში პროფილაქტიკურ აღრიცხვაზე მყოფი არასრულწლოვანები; არასრულწლოვანი სამართალდამრღვევები, რომლებიც განთავისუფლდნენ სისხლის სამართლის სასჯელისაგან ზემოქმედების სხვა ღონისძიებათა გამოყენებით; არასრულწლოვანები, რომლებიც სისხლის სამართლის დანაშაულის ჩადენასთან დაკავშირებით გასამართლდნენ და შეეფარდათ სხვადასხვა ზომის სასჯელი; არასრულწლოვანი რეციდივისტები⁵.

არასრულწლოვანთა პიროვნული მახასიათებლების შედარება ამ ჯგუფების მიხედვით, ხოლო ჯგუფების ჭრილში — ტერიტორიული პრინციპის მიხედვითაც, საშუალებას გვაძლევს მივიღოთ დამატებითი მონაცემები კრიმინოგენური ვარემოებების შესაფასებლად. თავის მხრივ, ამ მონაცემების გათვალისწინება ხდება კომპლექსური რეგიონალური და ზონალური დაგეგმარებისა და სპეციალური პროფილაქტიკის ორგანიზაციის დროსაც.

შედარებითა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ გოგონათა ხვედრითი წილი აღნიშნულ ჯგუფებში ძალზე განსხვავებულია. თუ ჩვენს რესპუბლიკაში არასრულწლოვანთა საქმეების ინსპექციაში აღრიცხვაზე აყვანილთა შორის მათი რაოდენობა 13% უდრის, სასჯელისგან განთავისუფლებულთაში 11%-ია, პირველად გასამართლებულთაში — 3%, ხოლო რეციდივისტებში — 2%, როგორც ვხედავთ, მდებარეობითი სქესის არასრულწლოვანთა წილი შედარებულ ჯგუფებში დამოკიდებულია ჩადენილ სამართალდარღვევათა საზოგადოებრივი საშიშროების ხარისხზე — რაც უფრო მეტია იგი, მით უფრო ნაკლებია გოგონების ხვედრითი წილი.

⁴ კ. მარქსი. თხ. ტომი I, გვ. 7.

⁵ ხელმოკრულ გასამართლებულთა ვარდა, რეციდივისტთა რიცხვს მივაკუთვნეთ ახალი დანაშაულის ჩადენი ის მოზარდები, რომელთა მიმართ აღრე გამოყენებული არ იყო სისხლის სამართლის სასჯელი, რამდენადაც, კრიმინოლოგიური თვალსაზრისით რეციდივისტად ჩასათვლელად არა აქვს მნიშვნელობა იმას, იყო თუ არა ეს პირი წინათ გასამართლებული.

საკურორტო ზონაში აღინიშნება ნასამართლევი გოგონების მაღალი ხვედრითი წილი — 8%, საშუალო რესპუბლიკური მაჩვენებელი შეადგენს მხოლოდ 3%. როგორც ჩანს, საკურორტო ზონაში ქალთა დამნაშავეობაზე მოქმედებს არასრულწლოვანთა საერთო დამნაშავეობისათვის დამახასიათებელი ნეგატიური ფაქტორები — საკურორტო ცხოვრების დამატებითი „ცდუნებები“, რომლებიც ხელს უწყობენ გოგონების ჩათრევას დანაშაულში.

პირველად გასამართლებულ არასრულწლოვანთა საერთო კონტინგენტში ჰიპობობს უფროსი ასაკის (16 — 17 წლის) მოზარდები და მათი ხვედრითი წილი შეადგენს 80%, რეციდივისტებს შორის ეს რიცხვი კიდევ უფრო მეტია (88%). პროფილაქტიკურ აღრიცხვაზე მყოფ და სისხლის სამართლის სასჯელისაგან განთავისუფლებულ არასრულწლოვანებში უფროსი ასაკის ხვედრითი წილი ბევრად ნაკლებია (შესაბამისად, 53% და 54%). ეს იმით აიხსნება, რომ საზოგადოებრივად საშიში ქმედობის ჩამდენი ზოგიერთი მოზარდი, სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობისაგან თავისუფლდება 16 წლის ასაკს მიუღწევლობის გამო (ჩვენი მონაცემებით — 19%).

ასე რომ, უფროსი და უმცროსი ასაკის არასრულწლოვანთა კვლევის მონაცემები არ ეწინააღმდეგება კრიმინოლოგიურ მეცნიერებაში გავრცელებულ მოსაზრებას ასაკსა და არასრულწლოვანთა დამნაშავეობის გავრცელებას შორის პირდაპირპროპორციული დამოკიდებულების შესახებ.

სხვადასხვა ტერიტორიულ ზონაში გასამართლებულ არასრულწლოვანთა ასაკობრივ სტრუქტურაში შეინიშნება არსებითი სხვაობა. დიდ ქალაქებში 14 — 15 წლის მოზარდების წილი ორჯერ მეტია საშუალო რესპუბლიკურზე და შეადგენს 28%.

კრიმინოლოგიური თვალსაზრისით განათლების დონე საინტერესოა იმით, რომ ამ ნიშნით შეიძლება ვიმსჯელოთ პიროვნების მიერ სოციალური ფუნქციების შესრულების პოტენციურ შესაძლებლობებზე, აგრეთვე გარკვეული ზომით — კულტურის დონეზე, ინტერესებზე, ფასეულობით ორიენტაციებზე⁶.

გასამართლებულ არასრულწლოვანთა განათლების დონე მნიშვნელოვნად ჩამორჩება მართლგამგონე მოზარდათა დონეს. 7 კლასამდე განათლება ჰქონდათ გასამართლებულთა 21%, 8 — 9 კლასი — 64%, 10 კლასი — 15% -ს. მათი მართლგამგონე თანატოლების შესაბამისი მონაცემები შეადგენს — 5%, 59% და 36%.

საერთოდ არასრულწლოვან სამართალდამრღვევთა ყველა ჯგუფში აღინიშნება უფრო დაბალი განათლების დონე საკონტროლო ჯგუფთან შედარებით. ყველაზე ცუდი მდგომარეობაა რეციდივისტებში, აქ 20% -ს 4 კლასის განათლება კი არ ჰქონდა. აღინიშნება ასაკსა და განათლებას შორის შეუსაბამობის შემდგომი გაღრმავება.

როგორც ჩანს, დანაშაულის ჩამდენი მოზარდების მიმართ სისხლის სამართლებრივი სასჯელის ან მისი შემცველი ღონისძიებების გამოყენება ვერ კიდევ მთლიანად ვერ უზრუნველყოფს მათ მიერ სწავლის გაგრძელებას, რაც აძნელებს მათი შემდგომი სოციალური ადაპტაციის პროცესს.

⁶ И. А. Горшенева, Г. М. Миньковский. Борьба с преступностью несовершеннолетних в больших городах. Материалы IV международного конгресса криминологов соц. стран. М., 1975, с. 24.

7. „მაინე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1981, № 2

უნდა აღინიშნოს, რომ პროფილაქტიკურ აღრიცხვაზე მყოფი მოზარდები განათლების დონით ჩამორჩებიან მათ გასამართლებულ თანატოლებს. მაგრამ, რამდენადაც აღრიცხვაზე აყვანილთა შორის უფროსი ასაკობრივი ჯგუფის ხვედრითი წილი ნაკლებია, შეიძლება ითქვას, რომ მათ შორის განათლების დონის მნიშვნელოვანი სხვაობა არ აღინიშნება.

შერჩევითი გამოკვლევით არასრულწლოვანთა განათლების დონის არსებითი ზონალური განსხვავება არ აღინიშნება, მაგრამ ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ საკურორტო ზონაში განათლების დონე ფაქტურად საშუალოზე დაბალია, რამდენადაც ამ ზონის არასრულწლოვან სამართალდამრღვევთა ასაკობრივ სტრუქტურაში ჭარბობს უფროსი ასაკის მოზარდები. სოფელ ადგილებში გამოვლინდა არასრულწლოვანი დამნაშავეების საკმარისი რიცხვი, რომლებსაც 4 კლასი განათლებაც კი არა აქვთ (2%).

სოციალური მდგომარეობის მიხედვით სამართალდამრღვევ მოზარდთა განაწილება სხვადასხვა ჯგუფში არათანაბარია. ყველა ჯგუფში, რეცდივისტებს გარდა, ყველაზე მაღალ ხვედრით წილს შეადგენენ ზოგადსაგანმანათლებლო საშუალო სკოლის მოსწავლეები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მათი რიცხვი პროფილაქტიკურ აღრიცხვაზე აყვანილებსა (64 %) და სისხლის სამართლის სასჯელისაგან განთავისუფლებულებს (54%) შორის. ეს მიუთითებს ადრეული პროფილაქტიკის მნიშვნელოვანი ნაწილის უშუალოდ სასწავლო დაწესებულებების კედლებში გადატანის აუცილებლობაზე.

მოზარდ დამნაშავეთა ყველა ჯგუფში ყურადღებას იპყრობს პროფტექნიკური სასწავლებლების მოსწავლეთა მაღალი პროცენტი. ეს გარკვეულად დაკავშირებულია პროფტექსასწავლებელთა მოსწავლეების მნიშვნელოვანი ნაწილის საშუალო სკოლებიდან გამოდევნილი, ძნელად აღსაზრდელი მოზარდებით დაკომპლექტების არსებულ არასწორ პრაქტიკასთან. აქედან გამომდინარეობს თვით პროფტექსასწავლებლებში და საერთო საცხოვრებლებში ამ კონტიგენტთან მუშაობის სპეციალური დაგეგმვის აუცილებლობა.

სამართალდამრღვევთა ყველა ჯგუფში საკმაოდ მაღალია იმ მოზარდების წილი, რომლებიც არ არიან დაკავებულნი საზოგადოებრივად სასარგებლო საქმიანობით (არ მუშაობენ და არც სწავლობენ). ეს კონტინგენტი ხასიათდება პიროვნების მომეტებული დეფორმაციით, რაც ჩანს მათი წილის ზრდით პირველიდან მეოთხე ჯგუფამდე (პროფილაქტიკურ აღრიცხვაზე აყვანილთა შორის 7%, სისხლის სამართლის სასჯელისაგან განთავისუფლებულთა შორის — 16%, პირველად გასამართლებულთა შორის — 23%, რეციდივისტთა შორის — 42%).

რესპუბლიკის სედასხვა ტერიტორიულ ზონაში არსრულწლოვან დამნაშავეთა სოციალურ-პროფესიული სტრუქტურა არაერთგვაროვანია, რაც გარკვეულწილად დაკავშირებულია საზოგადოებრივი ცხოვრების სოციალურ-ეკონომიურ პირობებთან. სოფელ ადგილებში არასრულწლოვან დამნაშავეთა თითქმის მესამედი სწავლობდა საშუალო სკოლებში, ანალოგიური მდგომარეობაა დიდ ქალაქებში. პროფტექნიკური სასწავლებლების მოსწავლეები დამნაშავეთა შორის სოფელ ადგილებში მხოლოდ 10% შეადგენენ. ეს გასაგებიცაა, რადგან პროფტექნიკური სასწავლებლები ძირითადად კონცენტრირებულია ქალაქებში.

მხოლოდ სოციალურ-დემოგრაფიული ნიშნები არ იძლევიან დამნაშავეთა

პიროვნებაზე სრულ წარმოდგენას, რამდენადაც ძირითადად მას ახასიათებენ გარეგნულად და არ ხსნიან მის შინაარსს. ეს შინაარსი უპირატესად ვლინდება პიროვნების ზნეობრივ და ფსიქოლოგიურ თავისებურებებში.

პიროვნების ზნეობრივ-ფსიქოლოგიური ხასიათი უპირველეს ყოვლისა გამოიხატება მის შეხედულებებში, მრწამსში, ფასეულობით ორიენტაციებში, ცხოვრებისეულ გეგმებში და ა. შ. დამნაშავეს პიროვნების დახასიათებისათვის მნიშვნელოვანია ასევე მისი ინტელექტუალური თავისებები. დამნაშავეთა პიროვნული თავისებები, უპირველეს ყოვლისა, ვლინდება მოთხოვნილებებსა და ინტერესებში. ანტისაზოგადოებრივი ქცევის საფუძველია ესა თუ ის მოთხოვნილება, რომელიც ეწინააღმდეგება საზოგადოებრივ მოთხოვნილებებს და ინტერესებს. ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილების ხერხები დამოკიდებულია პიროვნების ინდივიდუალურ თავისებურებებზე, ინდივიდის ფასეულობით ორიენტაციებზე⁷.

არასრულწლოვანთა პიროვნების კვლევის შედეგებმა გვიჩვენა, რომ მათ ზნეობრივ-ფსიქოლოგიურ მახასიათებლებში რაიმე არსებითი განსხვავება არ მოიპოვება, რის გამოც შესაძლებლად მიგვაჩნია აღნიშნული პარამეტრების მიხედვით დაეახასიათოთ არასრულწლოვანთა მთელი სამართალდამრღვევი კონტინგენტი, ჯგუფების მიხედვით მათი დიფერენციაციის გარეშე.

ზნეობრივ-ფსიქოლოგიური მახასიათებლების მსგავსება, როგორც ჩანს, დაკავშირებულია იმასთან, რომ მოზარდთა დანაშაულის მნიშვნელოვანი ნაწილი სიტუაციური ხასიათისაა. ამიტომ, ზოგჯერ შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ დანაშაულის ჩამდენი მოზარდი ხასიათდება ნაკლები პიროვნული დეფორმაციით, ვიდრე ის, რომელიც პროფილაქტიკურ აღრიცხვაზეა აყვანილი სისტემატური სამართალდარღვევებისათვის, მაგრამ არ მოხვედრილა დანაშაულებრივ სიტუაციაში. ყოველ შემთხვევაში, მათი „საშუალო“ მახასიათებლები დიდად არ იქნება განსხვავებული, იმიტომ რომ, როგორც გამოკვლევამ გვიჩვენა, არასრულწლოვანთა ნახევარზე მეტი დანაშაულის ჩადენამდე იმყოფებოდა პროფილაქტიკურ აღრიცხვაზე.

კვლევის შედეგები გვიჩვენებენ, რომ არასრულწლოვან სამართალდამრღვევებს ახასიათებთ მოთხოვნილებებისა და ინტერესების დამახინჯება, რომელთა გამოვლენის ხასიათი საკმაოდ კარგად ჩანს თავისუფალი დროის ტარების მაგალითზე. ამ კონტინგენტის თითქმის 80 პროცენტი ამჯობინებდა დროის ტარებას თავის მეგობრებთან, რაც საკმაოდ ბუნებრივია მათი ასაკისათვის, მაგრამ მათი ურთიერთობის შინაარსი მოწმობს სწორედ დამახინჯებულ მოთხოვნილებებზე. ისინი ან თვრებოდნენ (37%) ან უმეტეს შემთხვევებში უმიზნოდ ხეტიალობდნენ ქუჩებში. აღნიშნული კონტინგენტის მოზარდთა თითქმის ნახევარი ადრეული ასაკიდან იღებდა მონაწილეობას ქუჩის ჩხუბებში.

არასრულწლოვან სამართალდამრღვევთა შორის სწავლისადმი ინტერესი შესამჩნევად შეზღუდულია, ზოგჯერ კი მთლიანად დაკარგულია. აუცილებელია ხაზი გაესვას იმას, რომ ლაპარაკია ამ კატეგორიის მოზარდების შემცნებითი ინტერესების არა საერთოდ დაკარგვაზე, არამედ მის სიღარიბეზე,

⁷ У. С. Джекебаев. О социально-психологических аспектах преступного поведения. Алма-Ата, 1971, с. 59.

შეზღუდულობაზე, სხვა სიტყვებით, შემეცნებითი ინტერესების დეფორმაციაზე.

მიღებული მონაცემები მოწმობენ ინტერესების სფეროში სხვადასხვა ინფორმაციისა და მისი წყაროების სტრუქტურის არსებით დამახინჯებას. არასრულწლოვან დამნაშავეთა 30%-ზე მეტი არავითარ ინტერესს არ იჩენდა პერიოდულ პრესაში გამოქვეყნებული პუბლიკაციებისადმი (საკონტროლო ჯგუფში ასეთი იყო მხოლოდ 8%), 31% კითხულობდა მხოლოდ სპორტულ ინფორმაციას, 23% ეცნობოდა კინოთეატრების რეკლამას და სატელევიზიო გადაცემების პროგრამას. მხოლოდ 2% კითხულობდა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური შინაარსის სტატიებსა და ნარკვევებს (საკონტროლო ჯგუფში — 43%), და 8% — მასალებს საერთაშორისო ცხოვრებაზე (საკონტროლო ჯგუფში — 49%).

არასრულწლოვან სამართალდამრღვევთა დიდი უმრავლესობა (80%) კინოფილმების რეპერტუარში უპირატესობას ანიჭებს სათავგადასავლო სიუჟეტის ფილმებს. უნდა აღინიშნოს, რომ საკონტროლო ჯგუფის მოზარდთა მნიშვნელოვანი რიცხვიცაა ამ ჟანრის კინოსურათებით დაინტერესებული (56%), მაგრამ ეს კონტინგენტი მნიშვნელოვან ინტერესს ავლენს სხვა კინოფილმების მიმართაც — ისტორიული სიუჟეტებისადმი (41%), რევოლუციური და სამხედრო პატრიოტული თემატიკისადმი (20%). სამართალდამრღვევთა ჯგუფში კი მხოლოდ 7% ესწრებოდა ასეთ კინოფილმებს.

სამართალდამრღვევთა 60%-ზე მეტი უპირატესობას ანიჭებს წმინდა გასართობ სატელევიზიო პროგრამებს, ხოლო საინფორმაციო ხასიათის პროგრამებს („ვრემია“, „მოამბე“, „მე-9 სტუდია“, „მსოფლიოს ამბები“ და ა. შ.) — მხოლოდ 15%.

არასრულწლოვან სამართალდამრღვევებში აღინიშნება ძირითადი საქმიანობისადმი ინტერესის მკვეთრი დაცემა⁸. მათგან ნახევარზე მეტს დაკარგული აქვს სწავლისადმი ყოველგვარი ინტერესი, 57% სისტემატურად ვერ ასწრებდა ბეჭდის დისციპლინებში, 14% დატოვებული იყო მეორე წელს იმავე კლასში, 2,7% გარიცხული იყო სკოლიდან აკადემიური ჩამორჩენილობის გამო.

მომუშავე მოზარდთა 75% არ ავლენდა დაინტერესებას წარმოებაში თავიანთი შრომის შედეგების მიმართ. თითქმის ყველა მათგანს ჰქონდა შრომის დისციპლინის დარღვევის შემთხვევები, პრაქტიკულად არც ერთი არ მონაწილეობდა კოლექტივის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, 44% ერთი და იგივე შრომით კოლექტივში მუშაობდა 3 თვეზე ნაკლებ დროს, 26% — 3 თვეზე ნაკლებ დროს და მხოლოდ 13% მუშაობდა ერთ წელზე მეტ ხანს.

როგორც უკვე აღინიშნა, სამართალდამრღვევ მოზარდთა დიდი უმრავლესობა ხასიათდება ინტერესებისა და მოთხოვნილებების სფეროს სიღარიბით. ამასთან დაკავშირებით, უნდა აღინიშნოს ესთეტიკურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების თითქმის მთლიანი დაკარგვა. სამართალდამრღვევ მოზარდთა მხოლოდ 12% ზოგჯერ ესწრებოდა თეატრალურ წარმოდგენებს და მუსიკალურ კონცერტებს მაშინ, როცა საკონტროლო ჯგუფში ასეთი იყო 70%.

⁸ დაწვრილებით იხ. Г. Л. Смирнов. Советский человек. М., 1973; Л. И. Божович. Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование. М., 1968.

ყურადღებას იპყრობს სამართალდამრღვევ მოზარდთა შორის სპორტივით გატაცებულთა საკმაოდ მნიშვნელოვანი რიცხვი (12%). ეს მონაცემი მხოლოდ ცოტათი ჩამოუვარდება საკონტროლო ჯგუფის მონაცემებს (15%), მაგრამ, როგორც ჩანს, მხედველობაშია მისაღები ის გარემოება, რომ სამართალდამრღვევი მოზარდები სპორტით გატაცებას სხვანაირად უდგებიან, ვიდრე მათი მართლგამგონე თანატოლები, რომელთათვისაც სპორტი უპირველეს ყოვლისა ის საქმეა, რომელიც მოითხოვს დისციპლინას, რეჟიმს, კოლექტივის წინაშე პასუხისმგებლობას და ამასთან წარმოადგენს მრავალფეროვან ინტერესთა სისტემის ერთ-ერთ ელემენტს. პირველთათვის კი სპორტი მხოლოდ გართობის სახეა, საქმეა, რომელიც არ მოითხოვს რაიმე თვითშეზღუდვას⁹.

როგორც ცნობილია, სამართლებრივი შეხედულებები წარმოადგენს პიროვნების საერთო ორიენტაციის შემადგენელ ნაწილს. სამართლებრივი ინფორმირება ბევრადაა დამოკიდებული მისი მიღების წყაროებზე. არასრულწლოვან დანაშაულებთა უმრავლესობისათვის (86%) სამართლებრივი ცოდნის წილების ძირითადი და ერთადერთი წყარო იყო თავისუფლების აღკვეთის ადგილებში მათთან ერთად მყოფი თანატოლის ნაამბობი (დანაშაულისა და სასჯელის შესახებ). 64% ამ ცოდნის მინიმუმი მიიღო სისხლის სამართლის დანაშაულის ჩადენასთან დაკავშირებით, მისი პასუხისმგებამი მიცემის შედეგად. არასრულწლოვანთა მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილისათვის იყო ცნობილი სამართლის ელემენტარული საკითხები დანაშაულის ჩადენამდე. მათგან მხოლოდ 2% მიიღო ასეთი ცოდნა სპეციალურ ლექციებზე, 15% — პედაგოგებისაგან, 11% — გაზეთებისა და ჟურნალების საშუალებით, 14% — წიგნებით. ეს ყველაფერი ხელს უწყობდა მათი სამართლებრივი შეფასებებისა და წარმოდგენების დეფორმაციას. მათ შორის მხოლოდ ნახევარს (მათივე სიტყვებით) ესმოდა, რომ ჩადიოდა სისხლის სამართლის დანაშაულს, 13% თავის ქცევას ამ დროს თვლიდა მხოლოდ ცუდ მოქმედებად, მაგრამ არა დანაშაულად, 8% კი დარწმუნებული იყო, რომ სწორად იქცეოდა¹⁰. 27% საერთოდ ვერ აფასებდა თავის მოქმედების მნიშვნელობას.

ამასთან დაკავშირებით, ნიშანდობლივია მოზარდის მიერ თავისი ქცევის შედეგების გათვალისწინების ხარისხი. მათ შორის 17% დარწმუნებული იყო, რომ მათი ქმედობისათვის არავითარი სასჯელი არაა გათვალისწინებული, 9% ითვალისწინებდა სასჯელს, მაგრამ არა სისხლის სამართლებრივს, ერთი მესამედი ითვალისწინებდა დასჯის შესაძლებლობას, მაგრამ იმედოვნებდა, რომ მათი მოქმედება არ გახდებოდა ცნობილი სამართალდამცველი ორგანოებისათვის, ყოველი მეოთხე თვლიდა, რომ მას ჯერ კიდევ არ მიუღწევია იმ ასაკისათვის, რომლის შემდეგ გამოიყენება სისხლის სამართლის სასჯელი, ხოლო 16% განურჩევლად ეკიდებოდა ამ საკითხს.

მოტანილი მონაცემები შეიძლება გამოყენებული იქნეს სამართლებრივი აღზრდის თემატისა და მისი ფორმების გარკვეული კორექტირებისათვის (როგორც ჩანს, ყურადღება უნდა გამახვილდეს სამართლებრივი თემების შესახებ ინდივიდუალურ და ჯგუფურ საუბრებზე).

⁹ Личность преступника. М., 1975, зб. 190.

¹⁰ მხედველობაშია ისეთი შემთხვევები, როცა დანაშაულის ჩადენის მოტივი იყო ამხანაგისათვის „დახმარების აღმოჩენის“ სურვილი, ან „გმობის“, „ამოცობის“ გამოჩენა მათ თვალში.

სამართლებრივი შეფასებების დეფორმაცია თვალნათლივ გამოიკვეთა შრომა-აღმზრდელობით დაწესებულებაში არასრულწლოვანთა გამოსწორების დროს. ვასამართლებულთა მხოლოდ ნახევარი თვლიდა თავის სასჯელს სამართლიანად, თითქმის ერთი მესამედი მეტისმეტად მკაცრად, ხოლო ყოველი მეოთხე ვასამართლებული არასრულწლოვანი დარწმუნებული იყო, რომ მის მიერ ჩადენილი ქმედობისათვის საერთოდ არ უნდა დაესაჯათ. აქაც თვალნათლივ ჩანს სამართლებრივი პრობაგანდის გაძლიერებისა და მოზარდთათვის მათი ქმედობის სამართლებრივი და ზნეობრივი ხასიათის განმარტების აუცილებლობა.

არასრულწლოვან სამართალდამრღვევთა პიროვნული მიმართულება საკმაოდ ნათლად გამოიკვეთება მათი ანტისაზოგადოებრივი ქცევის მოტივაციაში. სწორედ მოტივი შეადგენს მოქმედების შინაგან ლერქს, რომლის ფსიქოლოგიური შინაარსი მოიცავს ასევე მიზნებისა და საშუალებების ურთიერთდამოკიდებულებას, მისი გადაწყვეტის ამოცანებსა და ხერხებს¹¹. „დანაშაულის მოტივი — ესაა საზოგადოებრივად საშიში ქცევისადმი შეცნობილი მისწრაფება, რომლის საფუძველია გაუქუღმართებული ან ზოგჯერ ნორმალური, მაგრამ ყოველთვის ანტისაზოგადოებრივი ხერხებით დასაკმაყოფილებელი მოთხოვნილება“¹². მოზარდილი დამნაშავეებისათვის დამახასიათებელი მოტივების — ანგარების, შურისძიების, ექვიანობის, ხულიგნური ქვენა გრძნობის და სხვ. გარდა არასრულწლოვანებში ადგილი აქვს ასოციალური ქცევების საშუალებით დაკმაყოფილების წმინდა ბავშვურ ინტერესებსა და მოთხოვნილებებს. რამდენადაც არასრულწლოვანთა დანაშაულების უმრავლესობა ქურდობაა, ანგარების მოტივი ჭარბობს მოტივთა საერთო ნაკრებში და შეადგენს დაახლოებით 60%-ს. ამავე დროს, ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური პოზიციების თავისებურებებთან დაკავშირებული მოტივები, როგორცაა დამახინჯებულად გაგებული „გმირობა“, „გამბედაობა“, მეგობრებისადმი „დახმარება“ და ა. შ. შეადგენენ დაახლოებით 2 — 6%. უნდა აღინიშნოს, რომ ანგარებითი დანაშაულების მოტივები აქ მოიცავენ სხვა შინაარსს, ვიდრე მოზარდილ დამნაშავეებთან. უმეტესწილად, ესაა მოღურე ტანსაცმლის, სპორტული დანიშნულების ნივთებისა და ა. შ. შესაძენად საშუალებათა გამოძენის სურვილი.

კვლევის შედეგებმა დაადასტურა კრიმინოლოგიურ მეცნიერებაში არსებული შეხედულება იმის შესახებ, რომ არასრულწლოვანთა ბევრი დანაშაულისათვის შეიძლება დამახასიათებელი იყოს ჩადენილი ქმედობის საზოგადოებრივი საშიშროების ხარისხისა და დანაშაულებრივი ქცევის მოტივაციის გარკვეული შეუსაბამობა იმ მიზნებთან, რომლებსაც ისინი უშუალოდ უყვანებდნენ თავიანთ ქმედობას.

არასრულწლოვან სამართალდამრღვევთა ზნეობრივ-ფსიქოლოგიური სფეროს მახასიათებელთა მონაცემების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მათთვის ნიშანდობლივია არა პოზიტიური ინტერესებისა და მოთხოვნილებების უქონლობა, არამედ შეგნებაში მათი დამახინჯებული გარდატეხა. მათი უმრავლესობა პიროვნებაში უპირველეს ყოვლისა აფასებს პატიოსნებას, ერთგულე-

¹¹ С. Л. Рубинштейн. Проблемы общей психологии. М., 1979, с. 153.

¹² Н. А. Дремова. Мотив и цель в преступлениях несовершеннолетних. Автореферат канд. дисс., М., 1972, с. 9.

ბას, შეგნებულობას და ა. შ. მაგრამ მოზარდთა შეგნებაში ამ ღირსებების შეცნობა დამახინჯებულია.

არასრულწლოვან სამართალდამრღვევთა პიროვნების დახასიათებისათვის ძალზე მნიშვნელოვანია მონაცემები მისი ქცევის შესახებ დანაშაულის ჩადენამდე, რამდენადაც სწორედ აქ გამოვლინდება პიროვნების დამახასიათებელი ყველაზე არსებითი ნიშნები.

შესწავლილი მოზარდების რიცხვიდან დანაშაულის ჩადენამდე არასრულწლოვანთა საქმეების ინსპექციაში აღრიცხვაზე იმყოფებოდა 57%, მესამედზე მეტის მიმართ არასრულწლოვანთა საქმეების კომისიის მიერ მიღებული იყო სხვადასხვა ზომები, 8% გაიგზავნა სპეციალურ სასწავლო-აღმზრდებლობით დაწესებულებებში, მაგრამ იმის გამო, რომ ეს ღონისძიებები არ იყო სათანადოდ ინდივიდუალიზირებული, მათ ვერ აღკვეთეს დანაშაულის ჩადენა.

ყოველი მეხუთე მოზარდი სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მიცემამდე სისტემატურად თვრებოდა, მათგან, 9% მუშაობის ან სწავლის პერიოდში.

სისხლის სამართლებრივი დახასიათება მნიშვნელოვანი კრიტერიუმია სამართალდამრღვევის პიროვნებისა და მისი საზოგადოებრივი საშიშროების ხარისხის შესაფასებლად. შერჩევით გამოკვლევის მონაცემებით, გასამართლებულ მოზარდებში ბევრად ჭარბობს იმ პირთა რიცხვი, რომლებმაც ჩაიდინეს ნაკლებად საშიში დანაშაული, რაც განპირობებულია თვით არასრულწლოვანთა დამნაშავეობის სტრუქტურით. გასამართლებულთა შორის მძიმე დანაშაულების (განზრახ მკვლელობა, სხეულის განზრახ დაზიანება, გაუპატიურება, ყაჩაღობა) ჩამდენთა ხვედრითი წილი შეადგენს მხოლოდ 13%.

ზემოქმედების სხვა ზომის გამოყენებით სისხლის სამართლის სასჯელიდან განთავისუფლებული არასრულწლოვანები განსახილველ ასპექტში განსხვავდებიან გასამართლებულთა კონტინგენტისაგან. ჩადენილი მძიმე დანაშაულები აქ უმნიშვნელო წილს შეადგენენ.

არასრულწლოვან რეციდივისტთა პიროვნებისათვის ნიშანდობლივია უარესი სისხლისსამართლებრივი მახასიათებლები. მათი 60% ახალი დანაშაულის ჩადენამდე განთავისუფლებული იყო სისხლისსამართლებრივი სასჯელიდან (მათ შორის ყოველი მეორე გაიგზავნა სპეციალურ სასწავლო-აღმზრდებლობით დაწესებულებაში), სამი მეოთხედის მიმართ არასრულწლოვანთა საქმეების კომისიებს აღრე გამოყენებული ჰქონდათ ზემოქმედების სხვადასხვა ღონისძიებები.

არასრულწლოვანთა მიერ ახალი დანაშაულის ჩადენა აფართოებს მათი დანაშაულებრივი საქმიანობის სფეროს. თუ პირველ შემთხვევებში მათ მიერ უმეტესად ჩადენილი იყო ქურდობები, განმეორებით დანაშაულთა შორის ქურდობის წილი მცირდება და იზრდება ყაჩაღობის (8%), ძარცვის (6,5%), ზულივანობის (7%), ნარკოტიკული ნივთიერებების უკანონოდ გამოყენების (7%) შემთხვევები.

რეციდივისტების მიერ ჩადენილ დანაშაულთა უმრავლესობის წინასწარ განზრახული ხასიათი, ისე როგორც ალკოჰოლური და ნარკოტიკული სიმთვრალის დროს ჩადენილ დანაშაულთა ხვედრითი წილის გაზრდა, მიგვანიშნებს მათ მიმართ ადმინისტრაციული ორგანოების მიერ განხორციელებუ-

ლი კონტროლის არასაკმაო ინტენსივობაზე. როგორც ჩანს, ადრე დანაშაულის ჩამდენი პროფილაქტიკურ აღრიცხვაზე მყოფი მოზარდის ყოფაქცევის სწრაფი გაუარესების შემთხვევებში აუცილებელია არასრულწლოვანთა საქმეების ინსპექტორის გარდა მათთან მუშაობაში ჩაებას სისხლის სამართლის სამძებროს სპეციალიზირებული მუშაკიც, ასევე აუცილებელია ფართოდ იქნეს გამოყენებული სამართლებრივი ზემოქმედების ღონისძიებანი.

Ю. И. ТКЕШЕЛАШВИЛИ

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ

Резюме

Внешние условия существования преступности всегда опосредствуются и дополняются внутренними, т. е. определенными особенностями личностных характеристик преступников. Преступление представляет собой результат взаимодействия внешних и внутренних условий (имеется в виду социальная среда и личность).

Говоря о взаимодействии, необходимо учитывать, что данные, характеризующие социальную среду и личность, взаимно влияют друг на друга в рамках единого процесса в конкретных условиях места и времени. Личность является активным компонентом в этом взаимодействии. Поэтому полные данные о личности преступника позволяют значительно повысить эффективность предупредительной работы равно как и точность мер воздействия.

В настоящей статье использована интерпретированная сообразно поставленным задачам методика, разработанная во Всесоюзном институте по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. После проведения исследований программировался сравнительный анализ данных о личности по различным группам несовершеннолетних с асоциальным поведением. Выделены следующие группы: несовершеннолетние, состоящие на профилактическом учете в органах МВД, несовершеннолетние правонарушители, освобожденные от уголовного наказания с применением иных мер воздействия; несовершеннолетние, осужденные судами к различным мерам наказания; несовершеннолетние рецидивисты.

Сравнение личностных характеристик несовершеннолетних по этим группам, а в разрезе групп — и по территориальным зонам позволило дополнительно получить данные для оценки степени остроты обстановки и специфических обстоятельств, на нее влияющих. В свою очередь эти моменты требуют учета и в комплексном — региональном и зональном — планировании, и в организации специальной профилактики.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სისხლის სამართლის
 განყოფილებამ

რეცენზია, ინფორმაცია, ქრონიკა

მონობრავია პოლიტიკური ეკონომიის აბსტრაქტურ მეთოდოლოგიურ საკითხებზე¹

პროფ. გ. თოდუას სარეცენზიო წიგნის კვლევის ობიექტი ფილოსოფიისა და პოლიტიკური ეკონომიის მიჯნაზეა. ავტორის მიზანია გვიჩვენოს პოლიტიკონომიურ კვლევაში დიალექტიკური მეთოდის, დიალექტიკური მატერიალიზმის კატეგორიებისა და კანონების გამოყენების აქტუალობა და კონკრეტულადაც დაადასტუროს იგი. წიგნიც ასეა აგებული — ყოველ თავში, როგორც წესი, ამ პრობლემის ცალკე საკითხია წარმოდგენილი. პირველ თავში განხილულია ეკონომიკური კატეგორიების დიალექტიკურ-ლოგიკური განსაზღვრების, სისტემაში მათი განფენისა და სხვ. საკითხები; მეორე თავში განალიზებულია ისტორიული და ლოგიკური მეთოდების, ხოლო მესამეში — კვლევისა და გადმოცემის წესების გამოყენება პოლიტიკურ ეკონომიაში; მეოთხე, მეხუთე და მეექვსე თავები ეძღვნება დიალექტიკური მატერიალიზმის სამი უზოგადესი კანონის გამოყენებას პოლიტიკონომიურ კვლევაში; ბოლო, მეშვიდე თავის სათაურია — კატეგორიების დიალექტიკურ-ლოგიკური ურთიერთკავშირის ძირითადი ფორმები კ. მარქსის „კაპიტალიზმი“.

საბოლოო მიზანი ცხადია, ეკონომიკური კატეგორიების კვლევა, სისტემაში მათი ადგილისა და მათი ურთიერთგადასვლის დადგენა, მაგრამ მსჯელობის ზოგადობა იმდენად მაღალია, თანაც, იმდენად ვრცელი და აუცილებელი ადგილი აქვს დათმობილი ამოსავალი ფილოსოფიური დებულებების გარკვევას, რომ მონობრავია პოლიტიკური ეკონომიის ფარგალს სცილდება. ეს მით უფროა ასე, რომ ასეთ კვლევას ფილოსოფიისათვისაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს.

წიგნის არქიტექტონიკა და განხილულ საკითხთა თანაფარდობა სხვაგვარიც რომ ყოფილიყო, პოლიტიკური ეკონომიის მეთოდოლოგიურ საკითხთა კვლევა მაინც მუდამ ფილოსოფიის საზღვარზეა. ამგვარი კვლევის აქტუალობა დღეს საეკონომიკურ არ უნდა იყოს, რადგან სოციალიზმის წარმოებითი ურთიერთობის შემდგომი სწრაფი განვითარების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობაა ეკონომიკურ კატეგორიათა ლოგიკური სისტემის დროული დაზუსტება. ეს პროცესი ამჟამად ყველაზე ინტენსიურია საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაში. როგორც ცნობილია, იგი მეტისმეტად შრომატევადია, საბოლოო შედეგს კი ძუნწად და გვიან იძლევა; და მაინც შეცდომა იქნებო-

¹ Г. С. Тодуа, Актуальные проблемы диалектической взаимосвязи экономических категорий, Издательство Тбилисского университета, Тбилиси, 1979. Редакторы: Академик АН ГССР А. Л. Гуния, проф. Б. И. Лутидзе.

და გვეფიქრა, რომ ჩვენ, ქართველ ეკონომისტებს, უფლება გვაქვს გამოვკლდეთ მას, რომ თითქმის შეგვიძლია „იოლი გზით“ ვიაროთ და მივიღოთ მხოლოდ მისი პროდუქტი, „ჩვენი საქმე“ კი უფრო რესპუბლიკის კონკრეტული ეკონომიკის ანალიზია. ასეთი გზა კვლევისა და სწავლის პროცესთა დიალექტიკური ერთიანობის უგულვებელყოფა და ქართული მეცნიერული აზრის თვითგვემა იქნებოდა; საექვოა, ვინმე ღრმად დაეუფლოს კვლევის უახლეს მეთოდებსა და ხერხებს, თუ ისინი „მზა რეცეპტებად“ მიიღო, მხოლოდ ამოიკითხა ნაბეჭდი პროდუქციიდან და თავისი აზრი არ შეუჭერა კომპეტენტურ, ცოცხალ აზრს თავისსავე კოლექტივში ან რეგიონში მაინც. თავისთავად ცხადია, კვლევის მეთოდოლოგიური, თეორიული და კონკრეტულ-პრაქტიკული მიმართულებები ერთიმეორეს უნდა ავსებდეს, ემსახურებოდეს და ამდიდრებდეს, მეთოდოლოგიური კვლევა იმთავითვე პრაქტიკულ მიზნებს უნდა იყოს დაქვემდებარებული და მისი აკვარგეიანობა საბოლოო ანგარიშით ამ თვალსაზრისით უნდა ფასდებოდეს.

გ. თოდუამ, არსებობდა, პირველმა სცადა, პოლიტიკურ ეკონომიაში ფართოდ გამოეყენებინა ის უძვირფასესი მასალა, რომელიც ქართულ ფილოსოფიურ ლიტერატურაში დაგროვდა კ. მარქსის „კაპიტალის“ მიხედვით დიალექტიკის კატეგორიების ანალიზის სფეროში. ამ მხრივ, მისი შრომა განსაკუთრებით დასაფასებელია, რადგან ეს სფერო ყველაზე მეტად მოითხოვს ფილოსოფიისა და პოლიტიკური ეკონომიის მიჯნაზე ნაშრომების შექმნასა და აღნიშნული გამოცდილებისათვის ფართო გზის მიცემას, ეს კი—უაღრესად ღრმა გააზრებასა და მძიმე შრომას.

მონოგრაფიაში ავტორი არკვევს ეკონომიკურ კატეგორიათა დიალექტიკურ-ლოგიკურ რაობას, ხაზს უსვამს მათ შემეცნებით ღირებულებას, იმას, რომ კატეგორიათა აღმოჩენა მხოლოდ პრაქტიკის შემეცნების საფუძველზეა შესაძლებელი, რომ მათი განვითარების საფუძველია მათში ჩაქსოვილი დაპირისპირებულთა ერთიანობა, რომელიც რეალურ სინამდვილეში არსებულ დაპირისპირებულთა ერთიანობას ასახავს (გვ. 9). საინტერესო და ღრმაა ცნებისა და კატეგორიის იგივეობისა და განსხვავების შესახებ ავტორისეული მსჯელობა. ცნებების დიალექტიკური განსაზღვრა იწყება უახლოესი გვარისა და სპეციფიური ნიშნის გარკვევით, მაგრამ განსაზღვრის ამ წესში კატეგორია ვერ თავსდება. კატეგორიები არ არიან ერთიმეორესთან გვარ-სახეობით დამოკიდებულებაში, ასეთ შემთხვევაში მეცნიერება კატეგორიათა არითმეტიკული ჯამი იქნებოდა და საგანზე მთლიანი წარმოდგენანი დაიკარგებოდა (გვ. 16—17). სამწუხაროდ, ეს მოთხოვნა, როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავს ავტორი, ყოველთვის არაა დაცული კატეგორიათა განსაზღვრისას. „ეკონომიკურ ცნებათა და კატეგორიათა გადმოცემა, წესრიგი, მათ ნებისმიერ დადგენას კი არ ნიშნავს, არამედ თითოეული მათგანის ადგილის დადგენას მათს ლოგიკურ სისტემაში, იმის ახსნას, თუ რისი განვითარებაა მოცემული კატეგორია და რაში იპოვის გამოხატულებას მისი შემდგომი განვითარება“ — და ა. შ. (გვ. 146) ეს და სხვა მსგავსი მსჯელობანი სისტემაში კატეგორიის მოძრაობისა და სხვ. შესახებ ფილოსოფიური ზოგადობისაა, მაგრამ მათი მყარი საფუძველი, ვფიქრობთ, ჯერ-ჯერობით მხოლოდამხოლოდ პოლიტიკურმა ეკონომიამ მოგვცა. ვინაიდან კ. მარქსმა დაგვიტოვა „კაპიტალის“ ლოგიკა, კატეგორიათა ისეთი გენეტიკურ-სისტემური ანალიზი, რომლის ბადალი ჯერ არც ერთ სხვა მეცნიერებას არ მოეპოვება.

ის, რასაც ავტორი ბურჟუაზიული მეცნიერების ნაკლოვანებად მიიჩნევს (19), მხოლოდ ბურჟუაზიულ მეცნიერებას არ ეხება. ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაშიც ხშირად ისე გამოიყენებენ სტრუქტურულ-ფუნქციურ ანალიზს (რომელიც არკვევს მთლიანობის დამოკიდებულებას ცალკეულ ნაწილებთან), რომ ამ ანალიზს საფუძვლად არ უდებენ მთლიანის წარმოშობის გენეტიკურ პროცესს. ამასთან დაკავშირებით, ავტორი სამართლიანად აკრიტიკებს იმ ეკონომისტებს, რომლებიც უარყოფენ სოციალიზმის ეკონომიკური კანონებისა და კატეგორიების ერთიანი სისტემის არსებობის შესაძლებლობასა და აუცილებლობას და ამტკიცებენ რამდენიმე ლოგიკური სისტემის არსებობის შესაძლებლობას სხვადასხვა კრიტერიუმების საფუძველზე.

წიგნში ბევრია საინტერესო, აქტუალური საკითხი. მაგალითად, კარგია კ. მარქსის „კაპიტალიზმი“ მოცემული ღირებულებების ფორმის განვითარების მეთოდოლოგიური განზოგადება (გვ. 116, 148—153), რაც ესოდენ საჭიროა პოლიტეკონომიური კვლევის შემდგომი განვითარებისათვის. საინტერესოა დასმული კვლევა-ძიებისა და გადმოცემის წესთა თანაფარდობის საკითხიც. ავტორის აზრით, ლოგიკური მეთოდის ეს ორი მხარე განსხვავებულია ერთიანის შიგნით. იგი მიუთითებს, რომ დ. რიკარდომ კვლევის მეთოდი არსებითად გადმოცემის მეთოდზე დიკვანა და ამით კლასიკური ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომიის განვითარება ჩიხში მოამწყვდია (გვ. 58). ვფიქრობთ, უფრო საინტერესო იქნებოდა ამ თეზისის გაშლა იმათ კრიტიკასთან კავშირში, ვინც თანამედროვე პირობებშიც აიგივებს მათ, რამეთუ ჩვენმა ეკონომიკურმა ლიტერატურამ ბევრი დაკარგა მათი პრაქტიკული გაიგივების გამო.

საერთოდ, თითქმის ყოველი პრობლემის ანალიზს დართული აქვს კლასიკური და ვულგარული ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომიის წარმომადგენელთა (სათანადო ადგილებზე კი — ფილოსოფოსთა) შეხედულებების მოკლე მიმოხილვა, რაც წიგნს უფრო საინტერესოს და სასარგებლოს ხდის.

მიუხედავად წიგნის აღნიშნული ზოგადმეთოდოლოგიური ასპექტებისა, მას თავიდან ბოლომდე ერთიან ხაზად გასდევს სწორედ პოლიტიკური ეკონომიის კატეგორიათა კვლევა. უწინარეს ყოვლისა, ამას მიეკუთვნება ამოსავალი ურთიერთობის საკითხი, როგორც კ. მარქსის „კაპიტალიზმი“, ისე სოციალიზმის პოლიტიკურ ეკონომიაში.

უკვე კარგა ხანია, რაც საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაში აღიარება პოვა ამოსავალი წარმოებითი ურთიერთობის, როგორც მარტივი ურთიერთობის დახასიათებამ. ახლა აღარც იმაზე დაიბენ, რომ თვით „მარტივის“ ცნება შეფარდებითია. ამოსავალი ურთიერთობა მართლაც მარტივია წარმოებით ურთიერთობათა მოცემულ სისტემაში შემავალი სხვა ურთიერთობების მიმართ. თვით მას კი რთული სტრუქტურა აქვს. ასეთი სირთულე წარმოშობს იმის განსაზღვრის აუცილებლობას, თუ საიდან, რომელი კუთხიდან დაიწყოს ამოსავალი ურთიერთობის შესწავლა. აღნიშნული მოშენების უგულებელყოფა ზოგიერთი მკვლევარის მიერ იმას განაპირობებს, რომ ამოსავალი წარმოებითი ურთიერთობის შესწავლის საკითხს ხშირად აიგივებენ გადმოცემის ამოსავალი პუნქტის საკითხთან. ავტორს მოჰყავს ამ მეცნიერთა შეხედულებანი და ასკვნის, რომ არ შეიძლება სისტემის

ამოსავალ კატეგორიად საცვლელ-ღირებულებისა და სხვ. ჩათვლა, იგი მხოლოდ კაპიტალიზმის ამოსავალი ურთიერთობის ანალიზის საწყის პუნქტს წარმოადგენს.

უნდა აღინიშნოს ავტორისეული სწორი მეთოდოლოგიური მიდგომის მნიშვნელობა: იგი სოციალიზმის ამოსავალი ურთიერთობის საწყისებს პირველყოფილ-თემურ წყობილებაში ეძებს; ეს გარემოება ხაზს უსვამს წარმოების ურთიერთობის ერთიანობას, იმას, რომ ამ ურთიერთობის უზოგადესი აბსტრაქტული მხარეები იგივეურია ყველა ფორმაციაში.

პირველყოფილ თემში, ავტორის აზრით, არსებობს სოციალიზმის ისეთი საწყისები, როგორცაა კოლექტივიზმის, ამხანაგური თანამშრომლობისა და ურთიერთდახმარების უმარტივესი ფორმები, რომლებიც, თემური საკუთრების საფუძველზე წარმოიშვა და რაც მთავარია, ადამიანის, ინდივიდის კვლავწარმოება, როგორც წარმოების მიზანი (გვ. 69).

შემდგომ, ავტორი უფრო ავითარებს ამ აზრს. „კაპიტალიზმი, — წერს იგი, არის ყველა იმ ურთიერთობის უარყოფა, რომელთა დროსაც წარმოების მიზანი მოხმარება იყო, ხოლო უარყოფის უარყოფაა სოციალიზმი, რომლის დროსაც მოხმარება (ინდივიდის კვლავწარმოება) კვლავ ხდება უმაღლესი მიზანი (გვ. 112).

მიუხედავად ასეთი ანალიზის დიდი მეთოდოლოგიური მნიშვნელობისა, მაინც უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: ზემოთ ჩამოთვლილი ნიშნები მართლაც არის სოციალისტური (კომუნისტური) წარმოების ურთიერთობის ისტორიული წინამორბედი, ლოგიკურად იგივეურცაა მასთან იმ აზრით, რომ უარყოფის უარყოფის გზით უბრუნდება თავის თავს, მაგრამ ვფიქრობთ, სოციალიზმის ამოსავალ ურთიერთობას ისინი არ წარმოადგენს. უწინარეს ყოვლისა, ავტორს, როგორც ჩანს, მხედველობის გარეთ დარჩა კაპიტალიზმის ამოსავალი ურთიერთობის სიმარტივის ის ზომა, რომ იგი თავისთავად არ მოიცავს ამ წარმოების წესის მიზანს; კოლექტივიზმის, ამხანაგური თანამშრომლობისა და ურთიერთდახმარების ურთიერთობა კი, ავტორისეულ ბოლო პუნქტს თავიც რომ ვანებოთ, იმთავითვე წარმოების სპეციფიური მიზნითაა გამსჭვალული. ამიტომ ისინი იმთავითვე სოციალიზმის ძირითადი (და ამიტომ ყველა სხვა) ურთიერთობის ნიშნებია, მახასიათებლებია.

ავტორი სავსებით სწორად მიუთითებს, რომ ეკონომიკურმა უჯრედმა უნდა გაიაროს გადასვლითი განვითარების მეტად ხანგრძლივი გზა, სანამ იგი მიაღწევს მრავალმხრივ განვითარებულ კონკრეტულ საფეხურს (გვ. 65). მართლაც ასეთია საქონელი, რომელიც ღირებულების ფორმის განვითარების გზით გადადის ფულში და შემდეგ, კიდევ ხანგრძლივი გზის გავლით, კაპიტალად იქცევა. უჯრედის ეს ნიშან-თვისება მხედველობის გარეშე რჩებათ იმათ, ვისაც სოციალიზმის პოლიტიკური ეკონომიის დაწყება ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტით, ეროვნული შემოსავლით ან სოციალისტური პროდუქტით სურს. მაგრამ იცავს თუ არა მას თვით ავტორი ამოსავალი ურთიერთობის შემოთავაზებულ მოსაზრებაში? ვანა კოლექტივიზმი და სხვ. და სხვ. ვითარდება ანტაგონისტურ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციებში? მათი განვითარების ისტორიულ-ლოგიკური ძაფი წყდება მანამ, სანამ საკუთრების საზოგადოებრივი ფორმა არ აღდგენილა; ეს უკანასკნელი კი, ავტორის აზრით, სოციალიზმის ძირითად ურთიერთობას წარმოადგენს. გამოდის, რომ ჯერ ძირითადი ურთიერთობა უნდა აღდგეს და შემდეგ მი-

სი ის ნიშნები განვითარდეს ახალ საფუძველზე, რაც სარეცენზიო წიგნის ავტორის ამოსავალ ურთიერთობად მიაჩნია. ავტორის მიერ ჩამოთვლილი ნიშნები ამოსავალი ურთიერთობისა პირველყოფილი თემური წყობილების დაშლის შემდეგ გადავიდა თავის დაპირისპირებულობაში, „დაიკარგა“ ისტორიის სცენიდან, ამოსავალი ურთიერთობა კი „დაკნინებულ“-დაქვემდებარებული სახით მაინც უნდა რჩებოდეს და თავისებურად ვითარდებოდეს კიდევ, ბოლოს კი, როგორც მიზეზი ახალი წარმოების წესის აღმოცენებისა და მისი მოახლოების მაცნე, თავსაც იჩენდეს, თუნდაც როგორც მხარედი ტენდენცია.

ამ პუნქტს, ვფიქრობთ, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ამოსავალი ურთიერთობის გამოყოფისას. იგი მოთხოვნის, ე. ი. ზოგადმეთოდოლოგიური დებულების ფორმით მიელს წიგნშია მოცემული, მაგრამ პრაქტიკულად არაა რეალიზებული. კოლექტივიზმის ურთიერთობა არ ყოფილა სოციალიზმის წარმოშობის მიზეზი, იგი არ აძლევს პირველ ბიძგს სოციალისტური წარმოებითი ურთიერთობის სისტემის ქმნადობასა და განვითარებას. იგი არ გვიჩვენებს, თუ როგორ უნდა დაეწყოთ სოციალისტური წარმოებითი ურთიერთობის შემდგომი სრულყოფა, რომელ რგოლს უნდა ჩავჭიდოთ ხელი — იგი მიგვითითებს ყველაფერზე, მის ყველა მხარეზე. ამოსავალი ურთიერთობის გამოყოფას კი სწორედ ის უზარმაზარი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს, რომ წარმოებითი ურთიერთობის სისტემის კვლავ წარმოების რთულ პროცესში მიზეზობრივი ჯაჭვის პირველი რგოლი დაგვანახოს და ამით მთელი სისტემის შემდგომ გეგმაზომიერ სრულყოფას შეუწყოს ხელი.

წიგნის ერთ-ერთ უღაო ღირსებად უნდა ჩაითვალოს კ. მარქსის „კაპიტალის“ პირველი განყოფილების კატეგორიათა ისტორიულ-ლოგიკური მიმართების სწორი განსაზღვრა დანარჩენი კატეგორიებისადმი, რამდენადაც, სამწუხაროდ, ჩვენს ეკონომიკურ ლიტერატურაში ძალზე ხშირად მათი მიმართების სწორი გაგება ირღვევა. „მარტივი საქონელი და ფული, — წერს ავტორი, — „კაპიტალში““ ვანხილულია როგორც კაპიტალის განუვითარებელი საფეხურები, რადგან კაპიტალის გარეშე მისი განუვითარებელი საფეხურების გაგება შეუძლებელია... სწორედ კონკრეტული აძლევს აზრს აბსტრაქტულს. რამდენადაც აბსტრაქტული კონკრეტულის ცალმხრიობაა, იგი უნდა ვეესმოდეს როგორც კონკრეტულის მომენტი, რომელსაც დამოუკიდებლობა ვერ მიეცემა, რადგან ამ შემთხვევაში მას სხვა აზრი ექნებოდა“ (გვ. 23).

ამასთან, ეს სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ „კაპიტალის“ პირველი კატეგორიები არ ასახავს კაპიტალიზმამდელი საქონელწარმოების განვითარებას, მის საფეხურს, რაზეც სავსებით სწორად მიუთითებს ავტორი. ერთი და იმავე განვითარებული კონკრეტული მთლიანობის ამსახველი კატეგორიების სუბორდინაცია ისეთია, რომ მარტივი, აბსტრაქტული კატეგორიები ლოგიკური აუცილებლობით გამოვლინდებიან როგორც თავდაპირველად განუვითარებელი კონკრეტულის, შემდეგ კი — განვითარებული კონკრეტულის გამოხატულება (გვ. 59).

და მაინც, მეტისმეტად მკვეთრია დებულება, თითქოს ამოსავალ ურთიერთობას არ შეუძლია დამოუკიდებელი არსებობა (გვ. 66). ცხადია, იგი განვითარებული კონკრეტულის მარტივი მხარეა, მაგრამ კაპიტალიზმის ამო-

სავალი ურთიერთობა, როგორც ცნობილია, არსებობს კაპიტალიზმამდე. აქ მისი დანიშნულება, მისი ფუნქციები არაა ჯერ ისეთი, როგორც კაპიტალიზმის დროს, არაა დახვეწილი, კლასიკური ფორმით წარმოდგენილი, მაგრამ დამოუკიდებელი არსებობა მაინც სახეზეა. ვფიქრობთ, ასეთი მეთოდოლოგიური დებულების წამოყენება ავტორს დასჭირდა სოციალიზმის ამოსავალი ურთიერთობის თავისეული კონცეფციის გასამართლებლად. არსებითად იმავე დებულებას იგი ადასტურებს 113-ე გვერდზე. სოციალისტური ეკონომიკიდან გამოცალკევებული აბსტრაქტული, — წერს იგი, — სინამდვილეში არ არსებობს განვითარებული კონკრეტულისაგან დამოუკიდებლად. მას რეალურად შეესატყვისება ზემოაღნიშნული უმარტივესი ურთიერთობები, რომლებიც კაცობრიობის გარიჟრაჟზე არსებობდა.

რასან ისტორიული ზიდი მათ შორის არ არსებობს, ლოგიკური კავშირიც გაწყვეტილი გამოვიდა — უმარტივესი ურთიერთობები საზოგადოების გარიჟრაჟზე ის არ აღმოჩნდა, საიდანაც სოციალიზმი წარმოიშვა უშუალოდ.

113-ე გვერდზე ავტორი წერს: „როგორც ვხედავთ, ადამიანთა საზოგადოების გარიჟრაჟზე არსებული წარმოების მიზანი, ბუნებრივ-ისტორიული აუცილებლობის ძალით, უარყოფის უარყოფის გზით მიისწრაფის სრულიად ახალი, უმაღლესი სოციალისტური წარმოების მიზნისაკენ. ამიტომ, აღნიშნული ფაქტები კი არ უნდა უგულებელვყოთ, ყოველმხრივ უნდა შევეცადოთ დავადგინოთ, თუ როგორ შეუძლია ამ უმარტივეს კონკრეტულობას მივიდეს სოციალიზმამდე უარყოფის უარყოფის გზით“. ამ დებულებაში ჩანს ისიც, რომ ავტორი თვითონ გრძნობს თავისი კონცეფციის ნაკლოვანებას (რამაც ჩვენი შენიშვნები გამოიწვია) და ჩანს საკითხის მიხედვით დასმის მნიშვნელობაც. მართლაც, ჩვენს სამეცნიერო ეკონომიკურ ლიტერატურაში მეტისმეტი სიფრთხილით ეკიდებიან წარმოებითი ურთიერთობის სოციალიზმამდელი ფორმებიდან სოციალიზმის ფორმების გამოყვანას. ავტორი ერთ-ერთი პირველია, ვინც ასეთი გაშლილი ანალიზი მოგვცა. იმისათვის, რომ ასეთი ანალიზის მნიშვნელობა ეჩვენებინა, ავტორს უნდა განეხილა მისი დამაბრკოლებელი გარემოებანი. (შესატყვის ავტორთა ჩვენებით), უნდა ეთქვა ისიც, თუ ვინ სცადა მის გარდა ასეთი ანალიზი დარს მიაღწია.

მთლიანად, წიგნი თანამედროვეობის მოთხოვნათა დონეზე, სამეცნიერო ლიტერატურის ღრმა ცოდნის საფუძველზეა შესრულებული. ჩინებული ანალიზია მოცემული, მაგალითად, ეკონომიკური „უჯრდის“ კონცეფციებისა 64—69 გვერდებზე, მაგრამ ეს ანალიზი (განსაკუთრებით — გეგმაზომიერების კონცეფციისა) მოკლეა; ეს ითქმის საქონლის არსისა და მის მიმართ სახმარი ღირებულების კატეგორიის დამოკიდებულების ანალიზზეც. ავტორი ამტკიცებს, თითქოს საქონლის სახმარ ღირებულებას კ. მარქსი საზოგადოებრივ სახმარ ღირებულებას უწოდებდა (გვ. 115—116). ჩვენ ვიზიარებთ ავტორის მოსაზრებას, რომ არ შეიძლება სახმარი ღირებულების მთლიანი მიკუთვნება საქონლის, როგორც ნივთის, თვისებებისადმი, მაგრამ „კაპიტალის“ დასაწყისში იგი სწორედ ასეა წარმოდგენილი (და სავსებით. სამართლიანადაც), რამაც ეკონომიკურ ლიტერატურაში საკითხის მრავალგვარი ინტერპრეტაცია გამოიწვია. საჭიროა ამ ფაქტის

ახსნა მეთოდოლოგიური კვლევის საფუძველზე, უგულებელყოფა კი არ შეიძლება.

ავტორის ასეთი პოზიცია გამოდის მეტად საჭირო და აქტუალური მეთოდოლოგიური დებულებიდან იმის შესახებ, რომ „ეკონომიკურ კატეგორიათა განსაზღვრება უნდა წარმოადგენდეს დაპირისპირებულთა ერთიანობას. რომელიც ორი, ურთიერთსაყენისადმიდევო სჯელობითაა გამიანატული. როდესაც ვამბობთ, „წარმოების ფასი ღირებულების გარდაქმნილი ფორმა“ ვიყენებთ ორ სჯელობას: 1. წარმოების ფაა არის ღირებულება; 2. იგი არის გარდაქმნილი ღირებულება, ე. ი. არ არის იგი“ (გვ. 130—131). მაგრამ ამ სწორი პოზიციის ავტორისეული მიყენება საქონლის არსის განმარტებისადმი საკამათოა. კერძოდ, ავტორის აზრით, 1. „საქონელი არის სახმარი ღირებულება; 2. საქონელი არის ღირებულება. ცალ-ცალკე არცერთი მათგანი არ გამოხატავს საქონლის არსს, მაგრამ მათი ერთიანობა, როგორც დაპირისპირებულთა ერთიანობა, საქონლის არსია“ (გვ. 131).

თუ გავიხსენებთ, როგორ განმარტავს ავტორი სახმარ ღირებულებას, გასაგები გახდება, რომ მას საქონლის არსის ამგვარად წარმოდგენისას მხედველობაში აქვს არა ნივთობრივი და საზოგადოებრივი-თვისებების ერთიანობა, არამედ საქონლის, როგორც საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფენომენის განსაზღვრება. ავტორს მიაჩნია, რომ „საქონელს ისტორიულად სპეციფიკური საზოგადოებრივი სახმარი ღირებულება რომ არ ახასიათებდეს, მისი ორი მხარე არ იქნებოდა თავის თავში დაპირისპირება“ (გვ. 116).

გამოდის, თითქოს ღირებულების კატეგორია არასაკმარისად გვიხასიათებს საქონლის, როგორც ეკონომიკური მოვლენის არსს და ამ ნაკლს „ავსებს“ საზოგადოებრივი სახმარი ღირებულების განსაზღვრება. თუმცა ავტორი ღრმად და სწორად მსჯელობს აღნიშნულ კატეგორიათა ურთიერთგადასვლაზე (იხ. გვ. 116 და სხვ.), მაგრამ ზემოთ მოტანილი დებულებები მანინც არასწორად მიგვაჩნია; ვფიქრობთ, მათში ამ კატეგორიათა ჭეშმარიტი ურთიერთდაქვემდებარება არაა გათვალისწინებული და საქონლის საზოგადოებრივი განსაზღვრულობანი ვერტიკალურ კი არა, ჰორიზონტალურ განლაგებაშია წარმოდგენილი, როგორც თითქოს და „თანასწორუფლებიანი“ მომენტები (იგივე მეორდება 63, 70, 154 და სხვა გვერდებზე).

ჩვენი აზრით, მხოლოდ და მხოლოდ ღირებულებაა ის თვისება, რაც პროდუქტს საქონლად ხდის, სწორედ იგია საქონელწარმოების გაბატონებული კატეგორია, საზოგადოებრივი სახმარი ღირებულება კი საქონელწარმოების პირობებში მისდამი დაქვემდებარებული მომენტია. ვფიქრობთ, მეთოდოლოგიური კვლევის ამ გზით განვითარება საშუალებას მოგვცემს სწორად განვსაზღვროთ საზოგადოებრივი სახმარი ღირებულების კატეგორიის ადგილი და როლი როგორც სასაქონლო, ისე სხვა ფორმის წარმოების კატეგორიათა სისტემაში.

გარკვეულ ნაკლოვანების გრძნობას ტოვებს სოციალიზმის ძირითადი ურთიერთობისა და საყოველთაო არსის ამსახველი კატეგორიის ავტორისეული პოზიციაც. წინასწარ შევნიშნავთ: ბუნებრივად მიგვაჩნია, რომ ავტორმა მკვეთრად ვერ გამიჯნა სოციალიზმის ძირითადი ურთიერთობა და მისი ამსახველი კატეგორია ამოსავალი ურთიერთობისაგან. რადგან თვით ამოსავალ ურთიერთობაში მოაქცია ის ნიშნები, რაც ძირითადს ახასიათებს. აქ კიდევ ერთხელ ჩანს, რომ სოციალიზმის საწყისების ავტორისეულ ძიებას

პირველყოფილ-თემურ წყობილებაში უფრო მეტი მნიშვნელობა ძირითადი ურთიერთობის კვლევისას აქვს, ვიდრე ამოსავლისა.

ამ საკითხებთან დაკავშირებით, ყურადღებას იქცევს ავტორის შემდეგი დებულება: სოციალისტური ეკონომიკის საყოველთაო არსის, როგორც წარმოების საშუალებებზე საზოგადოებრივი საკუთრებისა და მისგან გამომდინარე მეგობრული თანამშრომლობისა და ურთიერთდახმარების ურთიერთობებზე მსჯელობის შემდეგ (გვ. 31) ავტორი დაასკვნის: „სწორედ სოციალიზმის საყოველთაო წარმოებითი ურთიერთობებია არსებითად პირველი შედეგი მის ამოსავალ წარმოებით ურთიერთობათა, ანუ საყოველთაო არსის კატეგორიაში ასახული ეკონომიკური უჯრედის, მრავალმხრივი განვითარებისა. ამიტომ, უწინარეს ყოვლისა, აუცილებელია დავადგინოთ არა ამოსავალ და ძირითად, არამედ ამოსავალ და საყოველთაო წარმოებით ურთიერთობათა სუბორდინაციული კავშირები. ეს მოგვეცემს საშუალებას გამოვიკვლიოთ ძირითადი წარმოებითი ურთიერთობებიც, რომლებიც ყოველ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციაში წარმოგვიდგებიან წარმოების საშუალებებზე საკუთრების ობიექტური ურთიერთობის სახით“ (გვ. 32, ხაზგასმა ჩვენია — მ. გ. ე. მ.).

მოტანილ ციტატაში, ვფიქრობთ, რამდენიმე გაუგებრობასა და უზუსტობას აქვს ადგილი. 1. ყურადღებას იქცევს ამოსავალი ურთიერთობის, საყოველთაო ურთიერთობისა და ძირითადი ურთიერთობის მრავლობითში ხმარება. შესაძლოა ეს შემთხვევითი, ან კორექტურული შეცდომა იყოს, მაგრამ იგივე მეორდება წიგნში მრავალჯის (მაგალითად, 140-ე გვერდზე ავტორი წერს, რომ სოციალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობა საწარმოო ძალებსა და ძირითად წარმოებით ურთიერთობებს შორის წინააღმდეგობაა). სხვათა შორის, ვერც ამ დებულების დედაარსში დავეთანხმებით ავტორს.

შესაძლოა, ეს დაკავშირებული იყოს იმასთან, რომ ავტორი ხშირად ამ ურთიერთობათა სხვადასხვა ნიშანს ჩამოთვლის. მაგალითად, კაპიტალი და ზედმეტი ღირებულება მას მიაჩნია კაპიტალიზმის საყოველთაო არსის ამსახველ კატეგორიებად (გვ. 22), მაგრამ კაპიტალი იმ „ვიწრო“ აზრით, რომლითაც ავტორი მას აქ ხმარობს — თვითმხარედი ღირებულებაა და მისი განსაზღვრება არსებითად ზედმეტი ღირებულების იგივეურია.

2. წარმოების საშუალებებზე საკუთრების ფორმას ავტორი ჯერ საყოველთაო ურთიერთობას მიაკუთვნებს, შემდეგ კი მას ძირითად ურთიერთობას უწოდებს.

3. ბუნდოვანია საყოველთაო ურთიერთობის გამოყოფის პრინციპი. თუ იგი ის არის, რასაც ავტორი საყოველთაო არსის კატეგორიაში ასახავს, მაშინ ის ყოფილა სწორედ ძირითადი ურთიერთობა, რომელიც აერთიანებს კატეგორიათა სისტემას ერთ მთლიანობად, განურჩეველი ერთიანობის სახით. როგორც ჩანს, თავი იჩინა იმან, რომ ძირითადი ურთიერთობა თავისი სტრუქტურით რთულია, გაცილებით უფრო რთული, ვიდრე ამოსავალი ურთიერთობა. ამიტომ მას ავტორმა საყოველთაო ურთიერთობა უწოდა, მის ყველაზე მთავარ ელემენტს კი — წარმოების საშუალებებზე საკუთრების ფორმას — ძირითადი ურთიერთობა.

და ბოლოს, ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ იმავე 32-ე გვერდზე ავტორი წერს: „სოციალიზმის საყოველთაო კატეგორია, რომელიც მთელ ამ მრავალმხრიობას ასახავს, შეიძლება გუწოდოთ საზოგადოებრივ-

სახალხო ფონდებს...“ როგორც ჩანს ავტორი ყველა იმ ნიშნს, რაც მან ამო-
სავალი, ძირითადი და საყოველთაო ურთიერთობის ანალიზისას ჩამოთვალა, ამ
კატეგორიაში აჯამებს. ჩვენთვის ძნელია აღქმა, თუ როგორ ასახავს ეს კატე-
გორია ყოველივე თქმულს, ყოველ შემთხვევაში, ალბათ მისი „გახსნა“
უფრო ფართო უნდა ყოფილიყო. ამასთან დაკავშირებით, ყურადღებას იქ-
ცევს ავტორის შენიშვნა, რომ ამ კატეგორიათა ანალიზი უფრო ფართოდ
ცალკე წიგნში იქნება განხილული (გვ. 33), რაც უდაოდ დიდ ინტერესს იწ-
ვევს.

ძალზე სადაოა მონოგრაფიაში მოცემული ზოგი მეთოდოლოგიური დე-
ბულება. მაგალითად, გვ. 11-ზე ავტორი სამართლიანად აღნიშნავს ცოდნის
შეფარდებითობას, იმას, რომ გონება შემეცნების პროცესში სულ უფრო
ღრმად სწვდება ეკონომიკურ მოვლენათა არსს. მაგრამ ავტორს მიაჩნია,
თითქოს ამის შედეგად, ჩვენს მიერ აღრე შემეცნებული არსებითი ნიშნები
არაარსებითი ან ნაკლებადარსებითი გახდა. რა თქმა უნდა, ზოგჯერ ასეც
ხდება, მაგრამ ცალკეული შემთხვევა ამ მსჯელობაში გააბსოლუტებულია.
ჯერ-ერთი, ყოველ მოვლენას, როგორც ასეთს, აქვს „ძირი“, ყველაზე
ღრმა არსი, რომელიც მისი მოძრაობის ბირთვს წარმოადგენს; მასზე ღრმად
„წასვლა“ უდაოდ შესაძლებელია, მაგრამ ამით ვცილდებით მოცემული
მოვლენის თვისებრივ განსაზღვრულობას. მასასადამე, აღრე შემეცნებუ-
ლი არსებითი ამ შემთხვევაში არაარსებითი, ნაკლებადარსებითი არ ხდება.
ვფიქრობთ, ავტორისათვის, რომელიც ცდილობს, ეკონომიკური კატეგო-
რიები საყოველთაო არსის (ე.ი. სწორედ მოცემულ მოვლენის „ბირთვის“)
გარშემო განალაგოს, ეს თავისთავად გასაგები რამ არის; საკითხი უფრო
მას ეხება, თუ როგორაა გააზრებული ეს განლაგება. აქ მივადექით საკით-
ხის მეორე მხარეს. იმავე გვერდზე ავტორი წერს, რომ იმპერიალიზმის
ეპოქაში მონოპოლიებმა მთლიანად დათრგუნეს თავისუფალი კონკურენ-
ცია და არსებითი გახდნენ კაპიტალიზმისათვის. ისმის კითხვა, იმპერია-
ლიზმის, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადიის, არსის შემეცნება
ხომ არ არის უარყოფა კაპიტალიზმის საერთო არსისა, ე. ი. იმისა, რომ იგი
ზედმეტი ღირებულების წარმოებაა? ცხადია არა! მაშ, ხომ არ გახდა ახა-
ლი არსი უფრო სიღრმისეული, და ძველი — „ნაკლებარსებითი“?

იმპერიალიზმი კაპიტალიზმის ზედნაშენია, ამიტომ ყოველი მატერიალის-
ტი ფილოსოფოსი ან პოლიტეკონომისტი ამ კითხვას უარყოფითად უპასუხებს
და ამით დაადასტურებს აქ განხილული ავტორისეული დებულების ნაკლო-
ვანებას, თუკი... თუკი ეს მეცნიერი წინასწარ არაა „შეიარაღებული“ ჩვენს
შესაბამის ლიტერატურაში უკანასკნელ ათწლეულებში დამკვიდრებული ზო-
გიერთი მეთოდოლოგიური „მიღწევით“. სარეცენზიო წიგნში კი ვკითხუ-
ლობთ: „ნაკლებად კონკრეტული ცნებები და კატეგორიები ექვემდებარება
უფრო კონკრეტულს, და ამიტომ ეს უკანასკნელი უფრო ღრმა და ძირითადი
ცნებები და კატეგორიებია“ (გვ. 13).

გამოდის, თითქოს იმპერიალიზმის არსის უფრო კონკრეტული კატე-
გორია უფრო ღრმაა, ვიდრე კაპიტალიზმის არსისა და, თანაც, იქვემდებარ-
ებს მას. აქედან ხომ არ გამომდინარეობს თავისუფალი კონკურენციის
„მთლიანად დათრგუნვის“ თეზისი? უნდა აღენიშნოთ ისიც, რომ ავტორს
მონოპოლის კატეგორია იმპერიალიზმის საყოველთაო არსის ამსახველ კა-

ტეგორიად მიაჩნია (გვ. 24), რაც პირდაპირ კავშირშია ზემოაღნიშნულ დებულებასთან. ერთ გარკვეულ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციას ერთი საყოველთაო არსის ამსახველი კატეგორია (ძირითადი კატეგორია) უნდა ჰქონდეს. თუ კაპიტალი თავისუფალი კონკურენციისდროინდელი კაპიტალიზმის საყოველთაო არსის ამსახველი კატეგორიაა, ხოლო მონოპოლია კი იმპერიალიზმისა, აქედან გამომდის, რომ ერთ ფორმაციას (მოცემულ შემთხვევაში კაპიტალიზმს) აქვს არა ერთი, არამედ ორი ძირითადი კატეგორია, ან კიდევ თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმი და იმპერიალიზმი ერთი ფორმაციის ორი სტადია კი არ არის, არამედ სხვადასხვა ფორმაციებია. არც ერთი და არც მეორე დებულება სწორი არ არის. მაშასადამე, ზომის შიგნით ცვლილებამ არ უნდა გამოიწვიოს საყოველთაო არსის ამსახველი კატეგორიის შეცვლა.

ასეთი მეთოდოლოგიური მიდგომა ბევრი საკითხის ანალიზისას იჩენს თავს და იწვევს იმას, რომ მრავალ ორიგინალურ და სწორ დებულებას წიგნში თან ახლავს ჩვენი აზრით არასწორი მსჯელობაც. მაგალითად, ავტორი თვლის, რომ ეკონომიკურ კანონებში უფრო ღრმად ხდება ზოგადი კავშირების გააზრება, ვიდრე კატეგორიებში, რომლებიც მათი დადგენის საფუძვლებს შეადგენენ (გვ. 21), რომ საყოველთაო არსის ამსახველი კატეგორია პირველი რიგის არსია, რომელიც თავის თავში შეიცავს მეორე რიგის, უფრო ღრმა არსს — ძირითადი ეკონომიკური კანონის შინაარსს (გვ. 22), რომ, მაშასადამე, იგი ასახავს ძირითად ეკონომიკურ კანონს (გვ. 21) და არა — პირიქით. ჩვენ კი ვფიქრობთ, სწორედ რომ პირიქითაა, კატეგორიები უფრო აბსტრაქტული და ამიტომ უფრო სიღრმისეული ცნებებია. კანონები კი კატეგორიათა მიზეზ-შედეგობრივ, ე. ი. უფრო კონკრეტულ, კავშირებს ასახავს.

იმავე საფუძვლიდან გამომდინარეობს ავტორისეული მსჯელობა, თითქოს მონოპოლიის კონკრეტული ფორმების სიმრავლეში (სამრეწველო, საბანკო, ფინანსური, საერთაშორისო, ნედლეულის, კოლონიური და სხვ.) ყოველი შემდგომი უფრო განვითარებული ფორმა დაქვემდებარებული სახით შეიცავს წინამდებარესს (გვ. 24); თანაც, როგორც ჩანს (გვ. 25), ავტორს მონოპოლისტური კაპიტალიზმის ე. წ. „პირველი განსაზღვრული არსი“ (რაშიც იგი სამრეწველო და საბანკო მონოპოლიის კატეგორიებს გულისხმობს) უფრო უშუალო, მოვლენათა ზედაპირთან უფრო ახლო მიდგომ კატეგორიად მიაჩნია, ვიდრე ფინანსური კაპიტალის კატეგორია.

ასეთი მსჯელობის ფილოსოფიურ განზოგადებად უნდა ჩაითვალოს მტკიცება, თითქოს აბსტრაქტულ-ცალმხრივი ყოველთვის შინაარსეული კერძოა, კონკრეტული კი — შინაარსეული ზოგადი, რადგან იგი ცალმხრიობათა ერთიანობაა (გვ. 155).

ავტორისეული მეთოდოლოგიური პოზიცია მოცემულ საკითხში არაა შემთხვევითი ან გამონაკლისი. მას გარკვეული საფუძველიც აქვს. აღვნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ მართლაც არსებობს ნაკლებად განვითარებული და მეტად აბსტრაქტული კატეგორიები, რომლებიც ექვემდებარება უფრო განვითარებულსა და კონკრეტულ კატეგორიებს. მაგრამ ეს ხდება მხოლოდ მაშინ, როცა მარტივი მომენტები შერწყმისას წარმოშობენ თვისებრივად ახალ არსს ან თვისებრივად ახალ საფეხურზე აპყავთ მთელი ეს სისტემა. ასეთი მო-

მენტი ექვემდებარება მათი შერწყმის შედეგად წარმომდგარ ახალ ბირთვს, წარმოქმნის კერძო მომენტებს მის შინაარსში; მაგრამ ეს უკანასკნელი თავის მხრივ ბატონობს ყოველივეზე, რაც მისგან წარმოსდგა. სამრეწველო და საბანკო მონაპოლის კატეგორიები, შერწყმის შედეგად, ექვემდებარებიან ფინანსური კაპიტალის კატეგორიას; მაგრამ ამ უკანასკნელის მეშვეობით მათზე კვლავ კაპიტალის როგორც თვითმზარდი ღირებულების, კატეგორია ბატონობს. თვით იმპერიალიზმის, როგორც მონოპოლისტური კაპიტალიზმის (როგორც კაპიტალიზმის ზედნაშენის) თვისებრიობაში, მისი ზომის შიგნით კი არ არსებობს კატეგორია, რომელსაც ფინანსური კაპიტალი ექვემდებარებოდეს. ამოსავალი ურთიერთობის არსის ამსახველი კატეგორია, კაპიტალიზმისათვის — ღირებულება, სისტემის ბირთვს — თვითმზარდი ღირებულების კატეგორიას ექვემდებარება, ეს უკანასკნელი კი ბატონობს ყველაფერზე მოცემული სისტემის შიგნით.

რაც მთავარია, განხილული შედარებით მარტივი კატეგორიები უფრო სიღრმისეულია, ვიდრე მათგან წარმომდგარი განვითარებული კატეგორია. ამ უკანასკნელი ფაქტის უგულვებელყოფამ, უფრო ზუსტად, მისმა არასწორმა გაგებამ (ღირებულების წარმოსახვამ კაპიტალის არსზე უფრო ზედაპირულ კატეგორიად) თავდაყირა დააყენა ჩვენს ფილოსოფიურ და პოლიტიკონომიურ ლიტერატურაში შემდგომი კატეგორიების ურთიერთმიმართების გააზრებაც. ისე გამოვიდა, თითქოს საშუალო მოგების კატეგორია უფრო სიღრმისეულია, ვიდრე ზედმეტი ღირებულებისა და ა. შ. ამას აქვს თავისი მიზეზი, რისი გარკვევაც სცილდება რეცენზიის მიზანს². ჩვენ ისედაც გავცდით რეცენზიის ფარგალს და კონცეფტუალურ დავაში გადავიდით, რადგან როგორც აღვნიშნეთ, სარეცენზიო წიგნში კი არ დაიბადა აღნიშნული მეთოდოლოგიური მიდგომა, არამედ განმეორდა მხოლოდ.

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ავტორისეულ პოზიციაზე ამჟამად მეტნაკლებად დგას საბჭოთა ფილოსოფოსთა და პოლიტიკონომთა დიდი უმრავლესობა, შედარებით თანმიმდევრულად კი მას იცავენ ზ. ორუჯევი, ვ. ვაზიულინი, ვ. შკრედოვი და სხვ. ასე რომ მხოლოდ მომავალი გვიჩვენებს, თუ რომელი კონცეფციაა სწორი. ჩვენ აქ მხოლოდ იმას ავლნიშნავთ, რომ ამ ავტორთაგან ვერცერთი ვერ იცავს აღნიშნულ მეთოდოლოგიურ ხაზს თანმიმდევრულად. მაგალითად, სარეცენზიო წიგნში ვკითხულობთ: „დიალექტიკური მეთოდი აუცილებლად გულისხმობს სინთეზურობას, მოითხოვს თეორიის ისეთ განვითარებას, რომლის დროსაც ყოველი მომდევნო საკითხი შინაგანად ექვემდებარება წინამაველს“ (გვ. 5). ხომ არ მიაჩნია ავტორს, რომ აქ დაქვემდებარების სხვა წესი არსებობს და ონტოლოგიამო სხვა?

საჭიროდ მიგვაჩნია შევხებით შემდეგ ავტორისეულ მსჯელობასაც.

„დაპირისპირებულთა ერთიანობის ორი მხარეა, — წერს ავტორი, — თვისებრივი თვალსაზრისით ორივე ახალია. ისინი ერთი და იმავე კონკრეტულის სრულფასოვან მომენტებს წარმოადგენს. ამიტომ არ შეგვიძლია დავეთანხმოთ იმ აზრს, რომლის მიხედვითაც სასაქონლო წარმოება სოციალიზმის დროს წინა ეპოქებისაგან ნემკვიდრეობით მიღებული მოვლენაა, და რო-

² ნაწილობრივ ეს საკითხი გარკვეულია სტატიაში — М. Гвелеснани, К вопросу логики «Капитала» К. Маркса, «Экономические науки», 1976, № 9.

გორც ასეთი, წინააღმდეგობაში მოდის უშუალოდ საზოგადოებრივ, გეგმაზომიერ ურთიერთობასთან“... და ა. შ. (გვ. 129).

„სინამდვილეში, — აგრძელებს ავტორი, — გეგმაზომიერებასაც და საქონლურობასაც სოციალიზმის დროს ახალი, სოციალისტური შინაარსი აქვთ. მათ შორის წინააღმდეგობა არაა წარმოშობილი განსხვავებულ ფენომენტთა გაერთიანებით, იგი იმთავითვე არსებობდა ერთიანის გაორებაში, სადაც გეგმაზომიერება განვითარების აქტიური, წამყვანი მხარეა. საქონლურობა კი მისდამი დაქვემდებარებული მომენტი. გეგმაზომიერება და საქონლურობა სოციალიზმის დროს არსებითად განსხვავებულნი არიან იგივეობის შიგნით“ (გვ. 129 — 130).

ავტორი აქ მართებული და ამჟამად მიმდინარე დისკუსიებისათვის უაღრესად საჭირო მეთოდოლოგიური პოსტულატიდან გამოდის, მაგრამ ეს პოსტულატი იმ წინააღმდეგობას ეხება, სადაც განვითარება ორივე დაპირისპირებული მხარის თავისებურ განვითარებას მოასწავებს. სოციალიზმის განვითარება, გეგმაზომიერი ურთიერთობის სრულყოფა საქონლურობის შევიწროებასა და გამოდევნას იწვევს. საკითხის ასე დასმა მოითხოვს ეკონომიკურ კატეგორიათა წინააღმდეგობის გადაჭრის ევოლუციური და რევოლუციური გზების ანალიზზე გასვლას, რაც მონოგრაფიაში არაა გაკეთებული.

შენიშვნები გვაქვს ნაშრომის არქიტექტონიკის მიმართაც.

დიალექტიკის სამი უზოგადესი კანონიდან პირველობა დაპირისპირებულთა ერთიანობისა და ბრძოლის კანონს ეკუთვნის (იგია პირითადი, მთელი მოძრაობის ბირთვი), რაც სამართლიანადაა ხაზგასმული წიგნში, მაგრამ იგი ბოლოსაა განხილული. თუ ასე უფრო მოსახერხებელი იყო და მიზეზი ესაა, ავტორს უნდა ეთქვა. ვფიქრობთ, ასეთი სტრუქტურა უფრო ავტორის იმ ზემოაღნიშნული მეთოდოლოგიური შეხედულებიდან გამოვიდა, რომლის მიხედვითაც ბირთვი, ყველაზე ღრმა არსის ამსახველი მხარე უფრო კონკრეტულია, იქვემდებარებს მარტივ მხარეებს; მაშასადამე, დანარჩენი ორი კანონი უფრო მარტივი გამოვიდა და ანალიზიც მათგან დაიწყო.

წიგნში გაპარულია ცალკეული ბუნდოვანი გამოთქმები, რედაქციული და კორექტურული უზუსტობანი (იხ. მაგალითად, გვ. 23, 115, 117, 118, 143 და სხვ.)

წინამდებარე რეცენზიაში ჩვენ შევეცადეთ საკამათო საკითხები წამოგვეწია. ცალკე აღებულ მხოლოდ ამ საკითხთა ანალიზიც კი გვიჩვენებს მათი ავტორისეული ინტერპრეტაციის და არგუმენტაციის მნიშვნელოვან სამეცნიერო ღირებულებას. თუ ჩვენ მას ზოგ რამეში არ ვეთანხმებით, ეს წიგნის პრობლემატურობაზე მეტყველებს და სრულებით არ აკნინებს მის მიეცნიერულ ღირებულებას. ამიტომ შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, რომ პროფ. გ. თოდუას მონოგრაფია უდაოდ დიდი შენაძენია რესპუბლიკის სამეცნიერო ლიტერატურისათვის და მას ექნება გარკვეული მნიშვნელობა საკავშირო მასშტაბითაც.

მ. გველესიანი
 ე. მამკავიშვილი

632/180

წიგნი 70 კვ.

Индекс 76 196

Handwritten blue scribble

Handwritten red scribble